

**T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Sosyoloji Anabilim Dalı
Kurumlar Sosyolojisi Bilim Dalı**

**ULUS-ÖTESİ GÖÇ AĞLARI VE SOSYAL ALANLARIN
OLUŞUMU: ERMENİSTAN'DAN TÜRKİYE'YE İŞGÜCÜ GÖÇÜ
ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR ARAŞTIRMA
(Tez adı)**

DOKTORA TEZİ

**Lülüfer KÖRÜKMEZ
(Tezi Hazırlayan)**

DANIŞMANI: Yrd. Doç. Dr. Engin ÖNEN

İZMİR-2012

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne sunduğum **Ulus-Ötesi Göç Ağları ve Sosyal Alanların Oluşumu: Ermenistan'dan Türkiye'ye İşgücü Göçü Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma** adlı doktora tezinin tarafımdan bilimsel, ahlak ve normlara uygun bir şekilde hazırlandığını, tezimde yararlandığım kaynakları bibliyografyada ve dipnotlarda gösterdiğimi onurumla doğrularım.

Lülüfer Körükmez

TUTANAK

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 31/08/2012 tarih ve 27/18 sayılı kararı ile oluşturulan jüri Sosyoloji anabilim dalı doktora öğrencisi Lülüfer Körükmez'in aşağıda başlığı (Türkçe / İngilizce) belirtilen tezini incelemiş ve adayı 10/10/2012 günü saat 11.00'da 90 dakika süren tez savunmasına almıştır.

Sınav sonunda adayın tez savunmasını ve jüri üyeleri tarafından tezi ile ilgili kendisine yöneltilen sorulara verdiği cevapları değerlendirerek tezin başarılı/başarısız/düzeltilmesi gerekli olduğuna ~~oybirliğiyle~~ / oyçokluğuyla karar vermiştir.

BAŞKAN

Başarılı

Başarısız

Düzeltilme (6 ay süreli)

ÜYE

Başarılı

Başarısız

Düzeltilme (6 ay süreli)

ÜYE

Başarılı

Başarısız

Düzeltilme (6 ay süreli)

ÜYE

Başarılı

Başarısız

Düzeltilme (6 ay süreli)

ÜYE

Başarılı

Başarısız

Düzeltilme (6 ay süreli)

Tezin Türkçe Başlığı : Ulusötesi Göç Ağları ve Sosyal Alanların Oluşumu: Ermenistan'dan Türkiye'ye İşgücü Göçü Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma

Tezin İngilizce Başlığı : Transnational Migration Networks and Building Social Fields: A Sociological Research On Labour Migration from Armenia to Turkey

- * 1. Doktora Tezi savunma süresi asgari 90 azami 120 dakikadır.
2. Tutanak (jürinin karar ve imzaları haricinde) bilgisayarda doldurulmalıdır
3. Tez başlığı (İngilizce ve Türkçe) mutlaka belirtilmelidir.
3. Doktora Tez savunmasında üyelerden en az birinin üniversite dışından olması zorunludur.

ÖNSÖZ

Türkiye'nin, soydaş göçleri bir kenara bırakıldığında, uluslararası göç akışları içinde hedef ülke konumuna gelişi yeni bir olgudur. Artan, farklılaşan ve çoğullaşan göç akışları, Türkiye'de akademik alanda göç çalışmalarının artmasını da beraberinde getirmiştir. Ermenistan'dan Türkiye'ye doğru yaşanan göç ise, iki ülkenin politik problemleri, tarihsel miras, milliyetçi söylemler etrafında şekillenen negatif atıflar göz önüne alındığında, diğer ülkelerden gelen göç akımları arasında farklılaşmaktadır. Tam da söz konusu farklılık, Ermenistan'dan Türkiye'ye göçün bu çalışmasının konusu olarak seçilmesine neden olmuştur. Politik, sosyal ve tarihsel bağlam göz önünde bulundurularak, göç kararının alınmasından başlayarak "Türkiye'de Ermenistanlı göçmen" olarak yaşadıkları süreç ve sonrasında iki ülke arasında ilişkilerin nasıl kurulduğuna yönelik ilk merak bu çalışmanın ortaya çıkışına sebep olmuştur.

Türkiye'deki Ermeni azınlığın varlığı, göçmenlerin yanı sıra göçmen olmayanların da aynı çerçeve içinde değerlendirilmesi zorunluluğunu beraberinde getirdi. Bununla birlikte, iki ülkedeki göçmen olmayanların söz konusu göç yoluyla diğeri hakkındaki algısında bir değişikliğe yol açıp açmadığı sorusunu da doğurdu. Birbirini takip eden sorular ve bu soruları yanıtlamadaki zorunluluklar, bu çalışmanın başından itibaren bir göçmen çalışmasından ziyade bir göç çalışması olarak kurgulanmasına neden oldu. Dolayısıyla, sadece köken ülkeden çıkış ve hedef ülkede yaşanan süreçler değil aynı zamanda iki ülke ve bunların yarattığı bağlamın göç sürecini nasıl belirlediği ve bunlar tarafından nasıl belirlendiği üzerine de düşünülmesi hedeflendi.

Her tez kendisine emek ve zaman vermeyi zorunlu kıldığı kadar, tez çalışmasının etrafında gelişen olaylar, ilişkiler, değişimlerle birlikte yürüyebilmeyi de zorunlu kılar. Şüphesiz, bu denli uzun ve zahmetli bir süreç, tezi yapan kişi kadar, birlikte çalışılan, tartışılan ve dertleşilen, kişilerin desteğinden azade düşünülemez. Bu tez da, akademiden ve akademi dışından pek çok kişinin desteği olmasaydı gerçekleşemezdi.

2008 yılında tez çalışmasına başladığımda tez danışmanım olan ve 2010 yılında bürokratik problemler nedeniyle danışmanlığı bırakmak durumunda kalan Prof. Dr. H. Neşe Özgen, Ermenistan'dan Türkiye'ye göç konusuna dikkatimi çeken, üzerinde düşünmemi sağlayan kişidir. Danışmanlığı yaptığı süre kadar sonrasında da esirgemediği kritik soruları, akademik desteği ve yönlendirmeleri, sıkıntılı anlarımda yanımda olması, alan çalışması boyunca evini açması ve sayamayacağım pek çok yardımı sebebiyle kendisine teşekkürü borç bilirim.

Tezin başından itibaren tez izleme komitesi üyesi olan ve sonrasında danışmanlığı üstlenen Yrd. Doç. Dr. Engin Önen'e, çalışmanın kurgulanışı, alan çalışmasının gerçekleştirilmesi ve yazımı boyunca, müdahaleleri, yönlendirmeleri, eleştirileri ve düzeltmelerinin yanı sıra verdiği destek ve her şeyden öte eksik etmediği güveni için en içten teşekkürlerimi sunmak isterim.

Tez izleme komitesi üyelerinden Yrd. Doç. Dr. Bekir Balkız'a alan çalışmasındaki katkıları ve verdiği motivasyon; Prof. Dr. Mustafa Mutluer'e yaptığı eleştiriler ve katkılar için teşekkür ederim.

Ayrıca, tez araştırması için gittiğim dönemde Bologna Üniversitesi öğretim üyesi olan ve tezin teorik perspektifini tartışmamda katkı sağlayan Dr. Bruno Riccio'ya; tez süresince değerli fikir ve görüşlerini eksik etmeyen Alin Ozinian'a, erişimim olmayan makaleleri bıkmadan bana ulaştıran sevgili arkadaşım Sanjeev Routray'e minnettarım.

Alan çalışmasının pek çok zorluğunun üstesinden gelmemde yardımlarını esirgemeyen Hakan Bakırcıoğlu, Erdal Doğan, Bülent Parmaksız, İsa Paylan ve Sarkis Güreh'e; ses kayıtlarının deşifrelerini büyük bir özveriyle yapan sevgili Zuhal Demir ve Yusuf Körükmez'e, özenli okumaları ve düzeltmeleri için Ayşe Körükmez ve Görkem Daşkan'a, değerli yorum ve katkıları için Özlem Değerli Sun'a şükranlarımı sunmak isterim.

Lülüfer Körükmez

2012-İzmir

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	III
İÇİNDEKİLER	1
TABLolar LİSTESİ	3
GİRİŞ	4
1. BÖLÜM GENEL TEORİK ÇERÇEVE	8
1.1. Ulus-Ötecilik Tartışmaları	8
1.1.1. Ulus-Ötesi Süreçler	8
1.1.2. Ulus-Ötesi Sosyal Alanlar	14
1.1.3. Ulus-Öteci Yaklaşım İtirazlar	16
1.1.4. Küreselleşme, Diaspora ve Ulus-Ötecilik	18
1.1.5. Ulus-Ötesi Çalışmalarda Metodolojik Problemler	22
1.2. Sosyal Ağlar	24
1.2.1. Göçmen Dayanışma Ağları	27
1.3. Sosyal Sermaye	29
1.3.1. Sosyal Sermaye Tipleri	32
2. BÖLÜM TÜRKİYE VE ERMENİSTAN'DA GÖÇ DİNAMİKLERİ	35
2.1. Türkiye'de Göç: Akışların Tarihi	35
2.1.1. Türkiye'ye Göç	35
2.1.2. Türkiye'den Dışarı Göç	37
2.1.3. 1980 sonrası Türkiye'ye Yönelik Düzensiz İşgücü Göçleri	38
2.1.3.1. 1980 sonrası Türkiye'ye Yönelen İşgücü Göçü ve Nedenleri	41
2.1.3.1.1. Eski Sovyet ve Doğu Avrupa ülkelerinden Türkiye'ye Göç	44
2.2. İstanbul'un Küresel Akışlar İçindeki Yeri	51
2.3. Türkiye'de Ermeni Azınlık	58
2.3.1. Tarihsel Arka Plan	58
2.3.2. Günümüzde Ermeni Cemaati ve Kurumları	67
2.4. Ermenistan'dan Dışarı Göç Yapısı ve Dinamikleri	70
III. BÖLÜM ALAN ARAŞTIRMASI	77
3.1. Yöntem: Teknik ve Etik Güçlükler	77
3.1.1. Araştırmacının Konumu	84

3. 2. Veriler ve Analiz	86
3.2.1. Ermenistan'dan Türkiye'ye Göç Süreci	86
3.2.2. Göçmenlerin Sosyo-Demografik Özellikleri ve Göçün Motivasyonları	88
3.2.3. Yolculuk	100
3.2.4. Toplanma Noktası: Kumkapı	105
3.3. Yeni Hayat: Sosyal Ağların Rolü	108
3.3.1. Sınır Ötesi Ağlar	109
3.3.1.1. Fiziksel Ağlar: Ya da Göç kanalları	109
3.3.1.2. Sanal Ağlar	113
3.3.2. Türkiye İçindeki Ağlar	118
3.3.2.1. Mahalle ve Mahalle Sakinleri	119
3.3.2.2. Arkadaşlar	125
3.3.2.3. Aile İlişkileri	128
3. 4. Göç, Etnik Bağlar ve Sınırları	129
3.4.1. Etnik Toplaşmalar: Kavramsal Karmaşa	131
3.4.2. İki Alt-Etnik Grubun Karşılaşması	133
3.4.3. İlişkiler	135
3.4.3.1. İş ve Çalışma	135
3.4.3.2. Çatışma Alanları: <i>Ayrılsak da Beraberiz</i>	143
3.4.3.3. Bireysel Yardımlar ve Sosyal İlişkiler	151
3.4.3.3.1. Yardımlaşma	151
3.4.3.3.2. Değişen Sosyal İlişkiler	153
3.4.3.4. Azınlık Kurumları	156
3.4.4. Göçmenler: Sosyal Sermaye ve Politik ve Tarihsel Etkiler	163
3.4.4.1. Türkiye ve Türklerle İlişkiler	164
3.4. 4.2. Tarihsel Miras: Türkiyeli Azınlığın Yükünü Devralma	167
3.5. Geriye Göç? Bir Seçenek mi Zorunluluk mu?	170
SONUÇ	175
KAYNAKLAR	185
EK 1 GÖRÜŞME TABLOSU	198
ÖZGEÇMİŞ	200
ÖZET	201
ABSTRACT	202

TABLÖLÄR LİSTESİ

TABLO 1 ULUSLARARASI ARAŞTIRMA TİPLERİ	23
TABLO 2 2008-2010 YILINDA TÜRKİYE'YE GİRİŞ YAPANLARIN ÜLKELERE GÖRE DAĞILIMI	46
TABLO 3 BDT'DEN ÇIKAN GÖÇMENLERİN COĞRAFİ DAĞILIMI	73
TABLO 4 ERMENİSTAN'DA İŞSİZLİK ORANLARI (%)	75

Giriş

Türkiye 1980'lerden itibaren, Cumhuriyet tarihi boyunca görülmemiş hızda göç ve farklı profillerde göçmen akımının hedef noktası ve/veya geçişgüzergâhı haline geldi. 1980'lerden bu yana artarak devam eden hız ve çeşitlilik, akademik çalışmalara 1990'ların ortalarından itibaren konu olamaya başlamakla birlikte asıl hızını 2000'lerden sonra kazandı. Öte yandan Türkiye'nin gelen göçler karşısında tutarlı bir politika veri tabanı oluşturduğu söylenemez. Dolayısıyla, Türkiye'ye yönelen ve/veya Türkiye'yi geçiş güzergâhı olarak kullanan göçler hakkındaki veri ve bilgilerimiz söz konusu akademik çalışmalardan kaynağını almaktadır. Elbette ki yazılı ve görsel basında çeşitli haberler yer almış olmakla birlikte, çoğunlukla fenomenin "çarpıcı" yönlerine odaklanan, tikel olayları haberleştiren parçalı bir yapıya sahiptir. Nihayetinde 2000'lerden itibaren akademik araştırmalar, yayınlar artmış; üniversiteler bünyesinde göç çalışma merkezleri kurulmaya başlanmıştır. Buna paralel olarak göç akımlarını izlemeyi ve göçmenleri problemlerini çözmeyi –sağlık, eğitim, politik, sosyal vb.- ve destek sağlamayı hedefleyen sivil toplum kuruluşlarının da sayılarında artış gerçekleşmiştir. Devlet kurumları ise ancak son birkaç yıldır bir göç politikası oluşturma çabası içine girmiştir. Hiç şüphesiz, hem akademik çalışmaların ve sivil toplum örgütlerinin hem de devlet kurumlarının göç konusunda artan ilgisi, Avrupa Birliği'nin (AB) sınırlarının genişlemesi sonucu Türkiye'nin AB'nin sınır komşusu haline gelmesi, AB'nin kendi sınır duvarlarını yükseltmesinin bir yolu olarak komşu ülkeleri göç politikaları konusunda yönlendirmesi, manipüle etmesi ve hatta baskı yapmasından bağımsız değildir.

Türkiye'ye yönelen göç, "yeni bir araştırma alanı" olarak ortaya çıkarken, bugüne kadar yapılan akademik çalışmalar, nicelik, teorik, metodolojik ve coğrafi kapsamı bakımından sınırlı kalmıştır. Yine de, son birkaç yılda bu alanlarda giderek artan çeşitlenme söz konusudur.

Türkiye'deki durumdan farklı olarak dünyada, özellikle yoğun göç alan ülkelerden olan Batı ülkelerinde göç çalışmaları hem uzun bir geçmişe sahiptir, hem de

bugünkü teorik ve metodolojik gelişmeler, bu ülkelere gelen akımları anlama ve açıklama çabası neticesinde zenginleşmiştir. Ancak 1990'lara kadar göç çalışmaları büyük oranda gelen göçmenlerin entegrasyonu/asimilasyonu sorusu çerçevesinde yapılmaktaydı. Bu tarihten itibaren söz konusu konuya yeni bir yaklaşım sergileyen –ya da yeni bir yaklaşım olduğunu argümanlaştıran-, ulus-ötecilik yaklaşımı, akademik çevrelerde, pek çok disiplin alanında tartışılmaya başlanmıştır. Ulus-ötecilik, küreselleşmenin de etkileri göz önünde bulundurularak, günümüz göç akımlarında, göçmenlerin sınırları aşan ve iki veya daha fazla mekânı birleştiren ilişkileri ve pratiklerini açıklamaya çalışır.

Bu çalışmanın konusunu, bağımsızlığının ilanından sonra Ermenistan'dan Türkiye'ye doğru gelen işgücü göçü oluşturmaktadır. Bu göç akımı, birkaç niteliği bakımından Türkiye'ye yönelen diğer göç akımlarından farklılık göstermesi nedeniyle çalışma konusu olarak seçilmiştir. İlk olarak, Türkiye ve Ermenistan arasındaki tarihsel ve politik problemlerin sonucu olan sosyal ve politik atmosfer –bir başka deyişle milliyetçi, birbirini dışlayan ve hatta nefret söyleminin yoğunluklu olduğu atmosfer-, Ermenistanlı göçmenleri diğer ülkelerden gelen göçmenlerden farklı kılmaktadır. Çalışmanın başlangıç safhasında, söz konusu atmosfere rağmen Ermenistanlı göçmenlerin Türkiye'ye göç etme kararını neden ve nasıl aldığı ilk merakı oluşturmuştur. İkinci olarak, Türkiye'deki Ermeni azınlık cemaatinin varlığının, bu göç akımını diğerlerinden farklı kılan bir faktör olarak değerlendirilmiş ve cemaatin varlığının göç sürecini nasıl etkilediği sorusu ikinci aşamayı oluşturmuştur.

İki ülke arasındaki negatif atıflar ve sıfır noktasına gelmiş olan ilişkilere rağmen, göçmenlerin Türkiye'ye göçünün, tabandan gelen bir akışlar uzamı yaratıp yaratmadığı sorusu ise teorik çerçeve olarak ulus-ötecilik yaklaşımının seçilmesinin öncelikli nedenlerinden birisidir. Bu yolla, iki ülke arasında göç ve göçe bağlı akışların oluşturduğu sosyal alanların analizi hedeflenmiştir.

Bu aşamadan sonra ise sosyal alanların hangi kavram ve metodoloji ile inceleneceği sorusu gündeme gelmiştir. Bu noktada, göçmen ağlarının bireysel –mikro-,

kurumsal –mezo- ve ulusal –makro- alanları ilişkiler yoluyla bir araya getiren ve aynı zamanda bu ilişkileri açıklamaya olanak tanıyan metodolojik bir araç olduğunu ileri süren Faist'in (2003) yaklaşımının uygun olacağı düşünülmüştür. Ağ analizleri, sosyal bilimlerde uzun süredir kullanılmakla birlikte, niceliksel ağ analizleri giderek daha ağırlık kazanmaya başlamıştır. Ancak bu çalışmada, çalışmanın konusunu oluşturan göçmen komünitesinin yapısı nedeniyle niceliksel ağ analizi kullanılmamıştır. Bunun yerine bir yandan da sadece ilişkilerin varlığını gösteren değil, aynı zamanda ilişkilerin içeriğini de anlamaya olanak tanıyan ve ağları oluşturan bağlar ve bu bağlara gömülü değerler, normlar vb.den oluşan sosyal sermaye yolu ile yapılmasının uygun olacağı düşünülmüştür. Ayrıca ağ ve sosyal sermaye, Ermenistan'dan Türkiye'ye göç konusunda göz ardı edilemeyecek olan etnik bağların rolü ve varsa dönüşümü, bunun yarattığı yeni ilişkiler ve yapıları da anlamaya olanak tanıyacağı varsayılmıştır.

Yukarıda çizilmeye çalışılan izlekte oluşturulan çalışmanın çerçevesi, böylece, birkaç teorik yaklaşımın kesiştiği bir alanda gerçekleşmiştir. Bu tezin birinci bölümünü teorik tartışmalar oluşturmuştur. Ulus-ötesi göç yaklaşımı, ağlar, sosyal sermaye ve etnisite gibi. İkinci bölümü ise göçün sosyal ve politik bağlamının ortaya konulabilmesi amacıyla Türkiye'de ve Ermenistan'da göç dinamikleri ve yapısı, bu göç akımı için hedef ülke olan Türkiye ve özelde ise İstanbul'un genel olarak tüm göçmenler için anlamı ve sunduğu bağlam, son olarak da Türkiyeli Ermeni azınlık üzerinde durulmuştur.

Üçüncü bölüm ise İstanbul'da gerçekleştirilmiş olan alan araştırmasının metodolojik tartışması ve alan araştırmasından toplanan verilerin analizinden oluşmaktadır. Veri analizinin organizasyonu, ulus-ötesi sosyal alanı oluşturan ağlar ve ağlara gömülü sosyal sermayenin ortaya konulması hedeflendiği için, birkaç aşamalı olarak yapılmıştır. İlk aşamada göçmenler-arası ve göçmenlerin Ermenistan'daki akraba ve aileleriyle ilişkileri irdelenmiştir. İkinci aşamada ise etnik köken ortaklığından doğan ağlar, buna gömülü iyi ve kötü sosyal sermaye üzerinde durulmuştur.

Bu çalışmada göçmenler ve göçmen olmayanlar arasındaki ilişkiler, Türkiyeli Ermeni azınlık kurumlarının ilişkiler içindeki yer ve rolü, Türkiyeli Ermenilerin sosyal,

tarihsel ve politik deneyimlerinin göçmenleri etkileme biçimi konularına bakılarak üç aşamalı analiz gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Sonuç kısmında da bu üç aşamanın birbirleriyle ilişkisinden doğan alan üzerinde tartışma yapılmıştır.

Türkiye’de çoğullaşan ve farklılaşan göç tipleri ve örneklerine rağmen, akademik çalışmaların aynı hız ve kapsamda ilerleyememesinin de bir sonucu olarak, Ermenistan’dan Türkiye’ye göçü konu alan çalışmaların sayısı bir elin parmaklarını geçmemektedir. Bu çalışmanın söz konusu boşluğu doldurmada bir katkı sağlaması umulmakla birlikte, konu hakkında yeni çalışmalar yapılması için yeni sorular ortaya koyabilmek, çalışmanın asıl hedefini oluşturmaktadır.

1. BÖLÜM GENEL TEORİKÇERÇEVE

1.1. Ulus-Ötecilik Tartışmaları

Ulus-ötecilik kavramı, 1960'lerden bu yana, politik bilim ve uluslararası ilişkiler alanında, ulus sınırlarının üstünde ve uluslararası ilişkilerle ilgili olarak gerçekleşen her türlü etkileşim ve kurum için kullanılmıştır (Pries, 2001a: 17). Kavramın, politik bilim ve uluslararası ilişkilerden antropoloji, sosyoloji gibi alanlara geçişi ve yaygınlık kazanması ise 1990'larda göç çalışmalarında, günümüz göç hareketlerini anlayabilmek yolunda "yeni" bir perspektif olarak ortaya atılmasıyla gerçekleşmiştir. Bu bölümde, ulus-ötecilik kavramının göç çalışmaları içinde açtığı tartışma alanları ve sunduğu perspektif ele alınacaktır.

1.1.1. Ulus-Ötesi Süreçler

Göç çalışmalarında ulus-ötesi yaklaşım, uluslararası göç fenomenine asimilasyon perspektifinden yaklaşan göç kuramlarının eleştirisinden kaynak almıştır. Buna göre, eski göç teorileri, günümüz göç hareketlerinin doğasını ortaya koyabilecek yeterli kavramsal çerçeve ve araçlara sahip değildir. Ancak bu durum sadece uluslararası göç teorilerinden değil, sosyal bilimlerin toplumu kavramsallaştırma biçiminden de kaynaklanmaktadır. Basch vd. (1994) birer göçmen olarak kendi deneyimlerinden ve Amerika Birleşik Devletlerinde (A.B.D.) yaşayan Haitili göçmenlerle gerçekleştirdikleri çalışmalarından hareketle ne sosyal bilimlerin kendi kategorilerinin, ne de buradan göç çalışmalarına devşirilen kategorilerin günümüz göç hareketlerini ve göçmenlerin ulusal sınırların ötesine doğru genişleyen ilişkilerini anlamada yeterli olmadığını belirterek, "yeni göçmen popülasyonunun deneyimleri ve bilincini anlayabilmek için, yeni kavramsallaştırma ve yeni analitik çerçeveye" ihtiyaç olduğunu ileri sürmüşlerdir (Basch vd., 1994:4). Bu yeni kavramsallaştırma içerisinde göç ve göçmenler, zaman ve mekânda kesinti değil, süreklilik üzerinde temellenmiştir. Buna göre, eski perspektifte göçmenler, bir coğrafi/politik birimden bir diğerine hareket ederek ikinci yerde yerleşen, zaman içerisinde değişen derecelerde asimile olan ve köken birimle ilişkileri de zaman içinde aynı derece zayıflayan gruplar olarak

görülyordu (Portes, vd., 1999). Bu perspektif zamansal olarak göç öncesi ve sonrası, mekânsal olarak da köken ve hedef yer arasında kesin ayrımlar yapmaktaydı. Ancak, Basch vd.'nin öncü çalışması *Nations Unbound* (1994) ve müteakiben yapılan sayısız çalışma, bir kesintiden çok süreklilik ve akışkanlıkların mevcut olduğunu ortaya koymuştur.

Söz konusu çalışmada, ulus-ötesileşme, “göçmenlerin, köken ve hedef toplumlarını birbirine bağlayarak oluşturdukları ve sürdürdükleri çok-damarlı sosyal ilişkiler yoluyla ortaya çıkansüreç” olarak tanımlanır (Basch, vd., 1994: 7). Böyle bir tanımlama, coğrafi, kültürel ve politik sınırların ötesinde, farklı düzeylerde kurulan ilişkilerin yarattığı akışkanlıklar ve tüm bunların kesiştiğinoğtalarda yeni sosyal alanları varsayarak, göçmenlerin “eşzamanlı olarak iki veya daha fazla ulus-devletle” bağlantılı olduklarını söyler (Basch vd., 1994:7). Ulus-öteciliğindüsturu haline gelen “ne orada ne burada, hem orada hem burada” ifadesi tam da bu süreci özetlemektedir. Ulus-ötesi göç yaklaşımı, göçmen kişilerin hayatlarını kelimenin tam anlamıyla ulusal sınırların ötesinde yaşadıklarını söyler ve bu kişilere de “ulus-ötesi göçmen” adı verilir (Guarnizo vd., 2003: 1212).

Özellikle artan iletişim ve ulaşım teknolojileriyle birlikte sınırlar ötesine ulaşan akışların hangilerinin ulus-ötesi kategorisinde değerlendirilmesi gerektiği önemlidir. Portes, ulusal sınırlar ötesinde gerçekleşen aktiviteleri 4 kategoride ele alır: 1- ulus-devletler tarafından gerçekleştirilenler (elçilikler, diplomatik aktiviteler, vb.) 2- tek bir ülkeyi baz alan formel kurumlarca gerçekleştirilenler (üniversitelerin diğer üniversitelerle değişim programları, performans grupları tarafından gerçekleştirilen çok ülkeli organizasyonlar vb.) 3- birden fazla ülkede faaliyet gösteren formel kurumlarca gerçekleştirilenler (BM gibi pek çok farklı ülkede ajanları olan küresel şirketler) 4- sivil toplum kategorisinde yer alan kurumsal olmayan aktörlerce gerçekleştirilenler (farklı ülkelerden tabandan gelen çevre koruma stratejileri ya da göçmenler tarafından sınırların ötesinde gerçekleştirilen ticari girişimler). Bu hareketlerden yalnızca dördüncü kategoridekiler ulus-ötesi hareketler içinde yer alabilir, diğerleri ise çokuluslu ya da

uluslararası kategorinde ele alınabilir. Ulus-ötesi hareketler kurumsal olmayan, gruplar ya da ulusal sınırların ötesindeki bireylerden oluşmuş ağlardan oluşabilen aktörlerce sınırlar ötesinde başlatılan ve devam ettirilen hareketlerdir. Göç yoluyla oluşan ulus-ötesi alanlar ise bunlardan bir tanesidir (Portes, 2001: 185-186).

Ulus-ötesi göçleri diğer göçlerden ayırt edebilmek için söz konusu fenomenin sınırlarını çizmek gereklidir. Buna göre ulus-ötesi göçler, ulusal sınırlar ötesinde ve zamansal olarak sürekli olan devamlı ve düzenli sosyal irtibatları gerekli kılan işler/uğraşlar ve aktivitelerle sınırlandırılmalıdırlar (Portes vd., 1999: 219). Ayrıca ulus-ötesi hareketler, düzenlilik, rutin katılım ve kritik kitle niteliklerini taşımalıdır (a.g.e.: 225).

Ulus-ötesi perspektifin, yukarıdaki argümanlardan da anlaşılacağı üzere, sorunsallaştırdığı ve nihai olarak günümüz hareketlerini ve toplumsal yapılarını anlamada katkı sağladığı noktalardan bir tanesi, sosyal alan ve sosyal alanın sınırlarının tartışmaya açılmasıdır. Klasik sosyal bilimlerde günlük hayatın, ilişkilerin, etkileşimlerin ve diğer eylemlerin gerçekleştiği alan olarak ortaya çıkan sosyal alanın analizi ve tanımlanması, coğrafyaya ve coğrafi sınırlara dayandırılmıştır. Sosyal alan ve coğrafi alanın birbirine eş, birbiri içine geçmiş ve birbirine tekabül eden iki alan olduğu varsayımı örtük biçimde kabul edilmiştir (Pries, 2001a). Uluslar, insan soyu içerisinde bir kısmının diğerlerinden *sınırlandırılarak ayrılmış, egemen ve komünite olarak tahayyülü* (Anderson, 1991: 6), coğrafi sınırların, toplumun ve toplumsal ilişkilerin de sınırlarını belirlediği argümanı da belirginlik kazanır. Ancak günümüzde, farklı sosyal bağlamların küresel ağlar içinde birbiri içine geçmesinin sonucu olarak çok yönlü bir değişim yaşanmaktadır.

Ulus-devlet üstü makro aktörlerin (Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü vb.) ulus-devleti alt etmesi (Robinson, 2001: 160) sonucunda, ulus-devletin toplumsal alanla denkliliği tartışma konusu haline gelmiştir. Özellikle küreselleşme tartışmalarında kendini gösteren, dünya üzerindeki akış ve hareketler,

sosyal alanın coğrafi alanla bir tutulmasına eleştiriler ve alternatif bakışları da beraberinde getirmiştir(Sassen, 2007). Coğrafi ve sosyal alanın örtüştüğü fikrinin sorgulanması ise beraberinde toprak, sosyal alan ve politik egemenin örtüştüğü kabulüne dayanan ulus-devlet fikrini ve tanımlamasını datartışmaya açmıştır. Ulus-devlet kavramsallaştırmalarındaki iddia şudur: “Bir coğrafi alanda (devlet-the state) bir tek toplumsal alan mevcuttur (ulus-the nation) ve her toplumsal alan (ulus-nation) tek bir coğrafi alana (ülke-state) gereksinim duyar ve sahiptir” (Pries, 2001a: 4). Sosyal uzamın coğrafi uzamdan ayrılması, uzamın, insanların içinde hareket ettikleri ya da ulus-devlet kavramsallaştırmasında olduğu gibi sosyal ilişkilerin konteyniri olduğu, uzamın verili olduğu fikrinin eleştirilmesi, uzamın insan ilişkileri ve pratikleri tarafından üretildiği fikrini doğurmuştur (Mau, 2010: 43).

Coğrafi sınırlar ve sosyal alanın tekabüliyetine dair tartışmaların ortaya çıkışında devletler, bölgeler ve mahalleler arasındaki parasal, ticari, sembolik, kültürel akışların yanı sıra göç hareketlerinin yarattığı akışlar da önemli rol oynamıştır. Sosyal ve uzamsal alan arasındaki ilişkinin yeniden konfüğürasyonu sürecini tartışan asıl alanlardan birisi olarak göç çalışmalarında ulus-ötesi yaklaşım öne çıkmıştır (Pries, 2001b: 56). Göçün artık bir yerden başka bir yere fiziki olarak hareket etme ya da yer değiştirmeden ibaret olmadığı, göçmenlerin tek mekânda, tek merkezli bir hayat sürmediklerinin, tersine birden fazla mekânla ilişkilerini sürdürerek çoklu bir hayat sürdürebildiklerinin ve bu yaşam biçiminin istisnai değil, yaygın olduğunun fark edilmesiulus-ötesi göç çalışmalarının hız kazanmasına neden oluştur. Göçmenlerin aynı anda birden fazla mekân, politik birim, kültür, vb. ile ilişkilerinin devam ettiriyor olmaları, sosyal alanın tanımlanmasında ve açıklanmasında tartışmaları da beraberinde getirmiştir.

Ulus-ötesi süreçte ortaya çıkan sosyal ilişkileri açıklamada çeşitli kavramsallaştırmalar öne sürülmüştür. Bunlardan en yaygın olarak kullanılan ikisi ulus-ötesi sosyal alan (transnational social field) ve ulus-ötesi sosyal uzamdır (transnational social space).

Ulus-ötesi Sosyal Alanlar kavramını, Levitt ve Glick-Schiller, Manchester Antropoloji Okulu ve Pierre Bourdieu'ya atıfla kullanmaktadırlar. Manchester Antropoloji Okulu, göçmenlerin kabile-kırsal alan ile kolonyel-endüstriyel alana aynı anda ait olmaları; Bourdieu ise sosyal alanın sınırlarının bulanıklığı, sosyal alanın katılımcıların bizatihi kendileri tarafından yaratılması ve toplum ve politik yapı içinde çeşitli alanların kesişimi olması olarak tanımlanması nedeniyle, kendi sosyal alan kavramsallaştırmalarını beslediğini belirtirler (Levitt ve Glick-Schiller, 2004: 1008-09). Glick-Schiller ulus-ötesi sosyal alanlar kavramının uzamın değişik biçimlerine metaforik bir atıf olmadığını, daha ziyade gözlemlenebilir sosyal ilişkiler ve işlemlerden oluştuğunu söyler. Sosyal alan pek çok iç içe geçmiş egosantrik ağın bir araya geldiği sınırsız bir alandır. Ancak sosyal alanın kendisi, ağlardan daha geniş kapsamlıdır ve bizi toplumsal analiz birimine götürür. Sosyal alanlar sınırlar ötesine uzanan bu ilişkiler yoluyla malumatlar, kaynaklar, mallar, hizmetler ve fikirlerin takas edildiği “insanlar arası ilişkilerdir”. Bu tanımıyla sosyal ağlar, birbirini tanımayan bireylerin birbirleri tarafından şekillendiği ve birbirlerini şekillendirdiği dolaylı ilişkileri ortaya çıkarmamıza yarayan ağların ağını oluşturur (Glick-Schiller, 2007a: 455-458). Öte yandan sosyal alanlar, göçmen bireyler ve onların ağlarının aktive olduğu, şekillendiği ve sınırlandığı daha geniş toplumsal alanları geçen sosyal ilişkilerin bir görünümüdür (Glick-Schiller ve Çağlar, 2008: 48).

Ulus-ötesi sosyal uzam kavramını kullanmayı tercih eden Faist ise, hangi kavram kullanılırsa kullanılsın, özünde, farklı derecelerde kurumsallaşmış ve birden fazla ulus-devletin sınırlarını aşan sosyal bağ, ağ ve kurumlardan bahsedildiğini belirtir (Faist, 2000: 189). Ancak yine de iki kavramsallaştırma arasındaki farkları da tartışır. Ona göre, ulus-ötesi sosyal alanlar, toplumsal eylemin içsel mantığına atıf yapar ve sistemik yaklaşımlara kadar genişletilebilir; ulus-ötesi sosyal uzam ise, toplumsal yaşamın uzamsal boyutuna atıf yapar. Bu ikisinin ortak yanı ise, iki ayrı kavramsal üçlünün birbirinden ayrıştırılmalarıdır: toplum, devlet ve toprak (territory); toplum, devlet ve ulus (Faist, 2007: 11). Faist ulus-ötesi sosyal uzamı, “egemen devletlerin

sınırlarını aşan ve ötesine ulaşan, görece istikrarlı, uzun ömürlü ve yoğun bağlar seti” olarak tanımlar (Faist, 2004: 3).

Pries ise ulus-ötesi sosyal uzamların, çok-mahalli sosyal oluşumlar ve diğer sosyal uzamlara nazaran görece daha uzun ömürlü ve stabil sosyal pratikler, insan ürünleri (artifact) ve sembollerden oluşan gerçekliklerden oluştuğunu söyler (Pries, 2001a: 24). O, ulus-ötesi kavramının geniş ve dar anlamları arasında ayrım yapar. Buna göre, geniş anlamda ulus-ötecilik, ulus-devlet sınırlarını aşarak gerçekleşen her türlü takas, iletişim, hayat pratikleri, dayanışma, duygular ya da ilişkilermeler ve istihdam ilişkilerini kapsar. Dar anlamda tanımlandığında ise, belirli bir kurumsallaşma düzeyine ve sürekliliğe ulaşmış olan ulus-ötesi ilişkileri ve takas biçimlerini tanımlar. Dar anlamıyla ulus-ötecilikte, sınır ötesine ulaşan her aktivite bir ulus-ötesi uzam yaratmaz. Sınırların ötesine geçme kriterinin yanı sıra, bir süreklilik gereklidir (Pries 2002’den aktaran Mau, 2010:18).

Ulus-ötesi cemaatler (transnational communities) belirli bir mekâna üçlü bir biçimde bağlanmış olan göçmen ve göçmen olmayan gruplar tarafından oluşturulurlar. Bu toplulukların ortaya çıkma sebebi, benzer mekânlardan çıkanların, hedef ülkede birbirine yakın biçimde yaşamalarıdır. Göçmenler ve göçmen olmayanlar köken ülkeye olan güçlü bağlılık duygularıyla birleşirler. Kritik miktarda kitle birbirine yeterli derece yakın yerlere yerleştikleri için köken ülke yaşamının bazı yönlerini yeniden yaratırlar. Bununla birlikte ulus-ötesi topluluk formasyonu coğrafi yakınlıkla ilgili değildir. Örneğin, gruplar hedef ülkede coğrafi olarak dağılmış olabilirler; fakat ortak köken ülke ve paylaşılan dinsel sosyal bağlar yoluyla birbirlerine bağlantılı hissederler (Levitt, 2001)¹.

---

¹Ulus-ötesi sosyal alanlar ve sosyal uzamlardan başka, literatürde ulus-ötesi devreler (transnational circuits), iki-uluslu toplum (binational society), “ulusötesi formasyonlar” transnational social formations) gibi kavramsallaştırmalar da kullanılmaktadır. Ulus-ötesi devreler, öngördüğü belirli düzeyde hareketlilik sebebiyle, en iyi ihtimalle göçmenlerin bir kısmını dışarıda bırakır; “iki-uluslu toplum”, iki ulus-devletin sınırlarının ötesine taşan bağları dışarıda bırakır; “ulus-ötesi cemaatler” ise gerçekte ulus-ötesi ilişkiler parçalayıcı olabilirken, romantik toplumcu(communitas) nosyonu, bilerek ya da bilmeyerek içinde taşır; “ağ” daha ziyade göç ile ilişkilidir ve sosyal alanın bir yapıcı parçası olarak değerlendirilmesi daha

1.1.2. Ulus-Ötesi Sosyal Alanlar

Ulus-ötesi sosyal alanların oluşumunda göç hareketlerinin etkisi büyük olmakla birlikte, ne sadece göçmenlerin dâhil olduğu ne de göçmenlerin eylemleri sonucu ortaya çıkan alanlar değildir. Göçmen hareketlerinin yanı sıra, kurumlar, şirketler, ekonomik ilişkiler gibi makro süreçler ve ilişkiler de ulus-ötesi alanların oluşumunda etkilidir. Faist, uluslararası göçün ortaya çıkışının önkoşulunun, önceden varolan ekonomik, politik, kültürel bağların varolması olduğunu ve ulus-ötesi sosyal uzamların barındırdığı bağları yoktan var etmediğini, fakat varolan bağları evirerek, yenilerini yaratarak ve süregelen düzenlemelerle çelişerek oluştuğunu söyler (Faist, 2000: 199). Bir başka ifadeyle, bir yerden bir başka yere akan göçlerin, önceden kurulmuş olan bağlar ve hatlar üzerinden gerçekleştiğini, ancak onları değiştirerek ve yeniden üreterek gerçekleştiğini ileri sürmektedir.

Ulus-ötesi sosyal alanlar sadece göçmenleri değil, aynı zamanda göçmen olmayan kişi ya da grupları da kapsayabilir (Glick-Schiller, 2007b; Faist, 2000). Bu nedenle, ulus-ötesi sosyal uzamlar, birden fazla ulus-devletin sınırlarının ötesine ulaşan bağlar, ağlar ve kurumlardaki konumların bir kombinasyonudur (Faist, 2000: 191). Bu anlamıyla ulus-ötesi sosyal alanların tanımlanması, sadece göç alan-veren bölgeleri birbirine bağlamaları niteliğiyle değil, aynı zamanda iki dünyayı birleştiren, göçmen ve yerli pratiklerinin ve ulus-devlet gibi bu pratikleri kontrol etmeyi amaçlayan kurumların etkinliklerinin içerilerek yapılmalıdır. Ulus-ötesi sosyal alanların oluşabilmesi ve göçmenlerin ulus-ötesi göçmenler olabilmesi için, sınırlar arasında fiziksel hareketin bir zorunluluk olup olmadığı sorusunun (Mahler, 2004) yanıtı, bu alanların aynı zamanda fikir, sembol ve maddi kültür dolaşımını içerdiğive ulus-ötesi sosyal alanlarının sadece göçmenler ve pratikleri ile sınırlı olmadığı (Faist, 2003: 35-36) ifade edilerek verilir. Öte yandan ulus-ötesi alanlarda ilişkiler sadece göçmen ve göçmen olmayanlar ya da hedef ve köken ülke arasında gerçekleşen ikili bir ilişki değildir. Guarnizo ve Smith bu ilişkinin

---

yerindedir; “küresel ethnospace”, “sosyal kültürel sistem” analitik kullanım açısından çok geniştir (Mahler, 2004: 76).

üçlü olduğunu vurgularlar. Onlara göre bu ilişkiler, ulus-ötesi göçmen ve mahalleler, köken ve hedef ülke arasında gerçekleşir (Guarnizo ve Smith, 1998: 13).

Ulus-ötesi alanların, bütün akışlar içinde yeni bir konfigürasyonun ürünü olmakla birlikte, bir coğrafi referansının olduğu da aşikârdır. Ancak yine de ulus-ötesi dağarcığın, coğrafi olarak, ulus-ötesi olanın ulusal olanın karşısına konumlandırılması tehlikesini taşımaktadır. Buna göre ulusal olan, yer, toprak gibi materyal coğrafya ve köklülük ve aidiyetle tanımlanırken, ulus-ötesi olan ise “uzam, de-teritoryalize olma, diğer küresel uzamlar, kökünden kopma ve yolculuk rotaları, özlemin dışlanması”nı içerir (Jackson vd., 2004: 4). Bu tanımlamayla, ulus-ötesi uzamlar sadece akışlar değil, fakat aynı zamanda, bir tahayyül biçimini de içerir. Bu nedenle onlar, ulus-ötesi uzamların, materyal coğrafyanın yanı sıra sembolik ve muhayyel coğrafyaları da içerdiğini ileri sürerler (Jackson vd., 2004: 3).

Levitt ve Glick-Schiller, sosyal alan kavramından hareketle, analitik bir ayrıma giderek “olma biçimleri” (ways of being) ve “ait olma biçimleri” (ways of belonging) arasında ayrım yaparlar. “‘Olma biçimleri’ bireylerin eylemleriyle ilişkili aidiyetlerinden ziyade, bireylerin angaje oldukları gerçek sosyal ilişkiler ve pratiklere referans yapar... Bireyler bir sosyal alana gömülü olabilirler fakat kendilerini bu sosyal alandaki herhangi bir etiket ya da kültürel politik ile ilişkilendirmeyebilirler. Kendilerini herhangi bir zamanda eyleme geçme ya da tanımlama potansiyeline sahiptirler, çünkü bu sosyal alan içinde yaşarlar. Fakat herkes bunu yapmayı seçmez. Tersine ‘ait olma biçimleri’ belirli bir grupla bilinçli bağlantıyı gösteren kimliği işaret eden ve somutlaştıran pratiklere atıf yapar. Bu eylemler sembolik değil; Hıristiyan haç işareti ya da Yahudi yıldızı takma, bir bayrak taşıma ya da belirli bir mutfağı tercih etme gibi aidiyeti işaret eden somut ve görünür eylemlerdir. Ait olma biçimleri, eylem ve eylemin ifade ettiği bu tür bir kimliğin farkındalığını bir araya getirir... Göç edilen ülkedeki insanlarla ya da ulus-ötesi olarak çok az bağı ya da hiç bağı olamayan, fakat belirli bir grupla özdeşleştiklerini ileri sürerek bu şekilde davranan kişiler vardır. Çünkü bu kişiler hatıralar, nostalji ya da tahayyül yoluyla ait olma biçimleriyle bir tür bağlantıları vardır,

bu alana istedikleri taktirde ve istedikleri zaman girebilirler” (Levitt ve Glick-Schiller, 2004: 189-190).

Levitt ve Glick-Schiller’in bu analitik ayrımı şimdiki kadar literatürde sadece ikinci kuşak göçmenler üzerine yapılan çalışmalarda kullanılmıştır; göç öncesi süreç ya da birinci kuşak göçmenlere uygulanan bir örnek bulunmamaktadır. Glick-Schiller ulus-ötesi olma biçimlerinde günlük yaşama dair pek çok ögenin içerildiğini, ancak bu aktivitelerin bize kimlik politikasına, ulus-ötesi aidiyet biçimleri, nasıl taşındığı, temsil edildiği ve anlaşıldığı konusunda hiçbir şey söylemediğini belirtir. Ancak ulus-ötesi aidiyet biçimleri, kültürel temsiliyet, ideoloji ve hatıralar, nostalji ve tahayyül yoluyla uzak ülkelerdeki kişilerle etkileştikleri alandır... Kişiler ulus-ötesi sosyal alanlara girmeden de bunu yapabilirler. Ulus-ötesi aidiyet, sosyal ağlardan köklenmemesine rağmen, hepsi bir kimliği oluşturan ve bir kişiye ulus-devlet içinde yer sağlayan, köken, opsiyonel etnisite, çokkültürlülük ya da köklerden daha fazla bir şeydir. Ulus-ötesi aidiyet sabit bir kategoriden ziyade bir süreçtir (2007: 458-459).

1.1.3.Ulus-ÖteciYaklaşım İtirazlar

Ulus-ötesi yaklaşım, her ne kadar 1990’ların başından bu yana giderek artan yoğunlukta kullanılmış ve sınırlar arasında gerçekleşen farklı türde akışları açıklamak yeni kavramsallaştırmalar ortaya çıkmış olsa da, ulus-ötesi yaklaşımın anlamı ve hatta yeni bir perspektif olup olmadığına dair itirazlar ve eleştiriler de başından beri mevcut olmuştur.

Eleştirilerden bir tanesi ulus-ötesi yaklaşımın “yenilik” iddiasına yöneliktir. Ulus-ötesi yaklaşım günümüzdeki insan, sermaye, mal ve diğer akışların geçmişte olduğundan farklılık gösterdiği argümanı üzerinden yükselmesine karşın, her ne kadar nitel ve nicel olarak söz konusu akışlar günümüzde artmış olsa da aslında burada bir yeniliğin söz konusu olmadığı karşı iddiası öne sürülmüştür. Bu çerçevede Kivisto’nun eleştirileri büyük oranda kavramın ilk formüle edilmesine, Glick-Schiller v.d.’nin (1994) yaklaşımına olmuştur. Kivisto, Glick-Schiller v.d. iddia ettiğinin tersine göçmenlerin

köken ülke ile ilişkilerinin 19. yüzyıldaki göçmenlerde de var olduğunu, parasal gönderilerin, geriye göçün, mevsimlik göçü de içeren mekik göçün yeni bir fenomen olmadığını belirterek, ulus-ötesi yaklaşımın geçmişteki göçmenler ve şimdinin ulus-ötesi göçmenleri arasında bir dikotomi yaratmasına karşın, bunu cevaplayacak bir kriter ortaya koymadıklarını ileri sürer (Kivisto, 2001: 551- 557) Benzer bir başka eleştiri de, köyler ve toplumlar arasındaki “burada” ve “orada” olan ilişkileri keşfetmenin ulus-ötesi olarak nitelendirmeye yetmesinin zor olduğunu, bu ilişkilerin hemen hemen bütün iç göç ve uluslararası göçlerde mevcut olduğu şeklinde ifade edilmiştir (Waldinger ve Fitzgerald: 2004: 1182)

Bir diğer eleştiri ise tüm uluslararası göçmenlerin, otomatik olarak ulus-ötesi göçmene dönüşüp dönüşmedikleri sorusuyla ilgilidir. Dahinden (2009: 1366) eğer tüm göçmenler otomatik olarak ulus-ötesi göçmene dönüşmüyorsa, tersinin de mümkün olup olmayacağını sorar. Yani küresel olarak yüksek derecede hareketli kişilerin ulus-ötesi olmayabileceğini ya da hareket düzeyi düşük kişilerin ise ulus-ötesi olabilme ihtimali üzerinde durur. Dahinden’in buradaki eleştirisinin odağında ulus-ötesi literatürün, her ne kadar ulus-ötesi aktivitelere dâhil olsalar da göçmen olmayanların göz ardı edilmesiyle ortaya çıkan asimetri yer alır. Dahinden, literatürdeki bu eksiği farklı ulus-ötecilik biçimleri tanımlayarak kapatmaya çalışarak, ağulus-ötecilği (network transnationalism) ve ulus-ötesi öznellik (transnational subjectivity) ayrımına dayalı olarak ulus-ötecilğin iki ayrı boyutunu tanımlar (Dahinden, 2009: 1366).

Ulus-ötesi yaklaşıma getirilen bir başka eleştiri ise bu yaklaşımın birinci kuşak göçmenlerle sınırlı olduğu ve ikinci ve üçüncü kuşak göçmenlerin kullanılıp kullanılmayacağı sorusuna dayanır (Levitt v.d., 2003). Bir başka ifadeyle, ulus-ötesi karakter özellikleri ilk kuşak göçmenlerle ortadan kalkacak mıdır, yoksa günümüz toplumlarının belirleyici niteliklerinden bir tanesi olarak kalacak mıdır? Bu sorunun yanıtı, eski göç akımlarına bakılarak verilmektedir. Örneğin Amerika’daki Polonyalı, Musevi ve İrlandalı etnik grupları yüzyıl sonrasında dahi politik kimliklerini ve belki de

hiç bilmedikleri anayurtlarıyla ilişkilerini sürdürmektedirler (Guarnizo ve Smith, 1998: 16).

Bir başka eleştiri ise, kavramın sınırlarının flu oluşu, diğer kavramlarla zaman zaman iç içe girmesi ve buradan doğan kavramsal karmaşayı hedef almaktadır. Ulus-ötesileşme, özellikle diaspora ve küreselleşme kavramları ile karıştırılmaktadır. Bu nedenle aşağıda küreselleşme, diaspora ve ulus-ötesileşme arasındaki benzerlik ve farklılıklar ele alınacaktır.

1.1.4. Küreselleşme, Diaspora ve Ulus-Ötecilik

Ulus-ötesi yaklaşıma yapılan eleştirilerden bir tanesi de kavramın, küreselleşme dâhil başka kavramlarla birbirinin yerine geçecek biçimde ve aşırı kullanımı ve diğer her tür sınır-aşırı hareketler ve bağlantılar için kullanımını kapsar (Morell, 2008: 15). Eleştirilerin bir kısmı devam etse de ulus-ötecilik kavramının kullanılmaya başladığı yirmi yıllık süreçte artarak devam eden teorik ve empirik çalışmalar küreselleşme ve ulus-öteciliğin sınırlarının çizilmesi ve birbirinden ayrılması için katkı yapmıştır.

Bilişim teknolojileri ve ulaşımdaki hızlı gelişme ve bu hizmetlerin ucuzlayarak yaygınlaşması, sermayenin ve iş gücünün ulus-devletlerin sınırlarını aşması, bilgi ve enformasyonun akışkanlık kazanarak pek çok kanaldan hızla dolaşıma girmesi, küreselleşme sürecini hızlandırmıştır. Küreselleşme, “hareket ve karışma, ilişki ve bağlantı, devamlı kültürel etkileşim ve takasla dolu olan bir dünyayı ima eden küresel karşılıklı-bağlantılılığın yoğunlaşmasına atıf yapar” ve küresel dünya “sınırların ve çeperlerin (boundaries) artarak geçirgenleştiği, giderek daha fazla insanın ve kültürün birbirleriyle yoğun ve anında iletişim içine atıldığı” bir dünyadır (Inda ve Rosalda, 2002: 2).

Glick-Schiller ulus-ötesileşme veya ulus-ötesi süreçlerden bahsederken, devletlerin şekillendirdiği ancak bu türden bağlantı ve hareketleri içermediği bir

bağlamda, ulus-devletlerin sınırları ötesinde insan, fikir, obje ve sermayenin bağlantılılığı veya dolaşımına atıf yaparken, küreselleşmenin tersine ulusal ya da yerel farklılıkları gözetmeksizin tüm gezegeni etkileyen bir fenomene atıf yapmaktadır. “‘Küreselleşme’, kapitalist üretim, dağıtım ve iletişim sisteminden bahsetmek için yararlı bir terimdir” (Glick-Schiller, 2007: 449).

Ulus-ötesileşme süreci küreselleşmeden bağımsız olarak irdelenemez çünkü tarihte ulus-ötesileşme süreçlerinin örneklerini görmek mümkün olmakla birlikte, bugünkü süreci karakterize eden nitelikleri, yaygın ve kitlesel oluşudur. Yaygınlaşma ve kitleselleşme ise küreselleşmenin dinamikleriyle birlikte gerçekleşmiştir. Ancak küreselleşmeyle ulus-ötesileşme süreci bir ve aynı değildir; örtüşen, kesen tarafları olduğu gibi ikisinin farklılaşan yanları da vardır. Ulus-ötecilik küreselleşme ile örtüştür ancak tipik olarak daha sınırlı bir alanı kapsar. Küresel süreçler büyük oranda spesifik ulus topraklarının merkezietinden uzaklaşmış ve küresel uzamda meydana gelirken, ulus-ötecilik süreçleri bir veya daha fazla devlete gömülü ve onu aşmış süreçlerdir (Kearney, 1995: 548). Ulus-ötecilik, her ne kadar ulus-devlet, coğrafya ve toplum arasındaki tekabüliyet varsayımını reddetse de ulus-devletlerin değişen biçimleriyle birlikte varlığını ve belirleyiciliğini reddetmemektedir (Robinson, 2001).

Ancak Sassen (2007) küresel olanın, aynı anda ulus-devletin dışlayıcı çerçevesini aşarken, bir yandan da ulusal sınırlar ve kurumları oluşturduğunu belirtir. Bir süreç ya da birimin ulusal sınır içinde yer alıyor olması onun ulusal olduğu ya da devletin geleneksel otoritesinin bir örneği olduğu anlamına gelmez; küreselleşme, yerelleşmesinin de bir örneği olabilir. Dolayısıyla Sassen sosyal bilimlerde bir ölçeklendirme sorunsalının yanı sıra küreselleşmenin ortaya çıkardığı yeni alanları da tartışmaya açmaktadır (Sassen, 2007: 3-4). Sassen’e göre küreselleşme iki grup dinamiği içerir: “Biri açıkça küresel kurumlar ve süreçleri içerir, Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), küresel finans piyasaları, yeni kozmopolitanizm ve Uluslararası Suç Mahkemeleri... İkinci grup dinamik, zorunlu olarak küresel düzeyde ölçeklenmese de, yine de, küreselleşmenin bir parçasıdır... Her ne kadar ulusal oluşumlar içinde yer

alsalar da, çok sayıda yerel veya “ulusal” süreç ve aktörleri bağlayan sınır ötesi ağların ve birimlerin parçası olmaları ya da hızla artan sayıda ülke veyayerde belirli sorunların, dinamiklerin tekrarlanmaları bakımından bu süreçler küreselleşmenin bir parçasıdır (Sassen, 2007: 6).

Ulus-ötecilik kavramının kesiştiği bir başka kavram da diasporadır. Bu kısımda ulus-ötecilik, küreselleşme ve diaspora, kavramlarının teorik ve empirik olarak benzerlik farklılıkları ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Faist’e (2010) göre, üç kavramı birbirinden ayırt etmek zor olmasına rağmen,ulus-ötecilik ve diasporayı birbirinden ayırtmak küreselleşmeye göre daha zordur. Yine de öncelikle diaspora ve ulus-ötecilik kavramlarının küreselleşmeyle farkını ortaya koymak gereklidir. “Küreselleşmenin etkilerinin, genellikle, evrensel ve dünya çapında olduğu varsayılırken, diaspora ve ulus-ötecilik ile ilgili kavramlar belirli bölge ya da ülkeler setinin sosyal ve coğrafi uzamlarının sınırları içinde oluşan fenomenlerle ilgilidir. Küreselleşme yaklaşımları ve dünya sistemi teorileri, en azından üç açıdan diaspora ve ulus-ötecilik yaklaşımlarından farklılaşır. İlk olarak bütün sınır-aşırı kavramlar, sınır-aşırı hareketlerin ve detoritorize politika, ekonomi ve kültürün önemine değinir. Oysa diaspora ve ulus-ötecilik, özellikle göçmenler örneğinde, ulusal ya da yerel teritoriye yoğun bağlara vurgu yapar...Bu açıdan sınır-aşırı sosyal fenomenin, teritoriyeye açık bir referansı vardır ve böylece ulusal ve yerel, temel odak noktaları ve amaçlarını oluşturur” (a.g.e. 14). İkinci olarak, ulus-ötesi sosyal uzamlar, alanlar ve formasyonlar, en basit haliyle ‘yoğun ve devamlı sosyal ve sembolik bağlar’ olarak tanımlanır her türlü sosyal fenomeni kapsar. Ancak yine de bu yaklaşımların, küresel bilinç, dünya toplumunun küresel ufku, küresel adalet ve kozmopolitanizm gibi kavramlarla zorunlu olarak ilgili değildir (a.g.e. 15). “Üçüncü olarak, diaspora, ulus-ötecilik ya da ulus-ötesileşme terimleri, dünya yaklaşımlarının yaptığı gibi hakların evrenselleşmesini önermez... Diaspora ve ulus-ötecilik kavramları, küresel ve dünya teorisi kavramlarının zıddına, sosyal yaşamın varolabilmesi için fiziki ya da coğrafi yakınlık zorunluluğu olmamakla birlikte, hâlâ evrenselleşme yönünde de açık bir eğilim

olmadığı gözleminden hareket eder... Bunun yerine vurgu, evrenleşme ve tikelleşmesüreçlerinin birlikte varlığı üzerine yapılmaktadır” (a.g.e. 15-16).

Her ne kadar diaspora kavramı klasik tanımının sınırlarını aşarak, yeni ve başka fenomenleri tanımlamak için de kullanılmaya başlanmış (Cohen, 2008) olması, her ne kadar kavramın semantik ve kavramsal olarak yayılmasına yol açsa da, diasporanın kurucu elementleri olarak anlaşılabilir üç temel öge sırlanabilir: yayılma, anavatan oryantasyonu ve farklılığın sürdürülmesi (Brubaker, 2005: 5). Diasporanın yeni ve eski tanımları arasında farklar vardır ve kavramın diğer sınır-aşırı hareketlerle arasındaki çizgi de bulanıklaşmaktadır.

Diaspora ve ulus-ötecilik arasındaki en önemli benzerlik, öyle veya böyle her ikisinin de köken ve varış bölgeleri de dâhil, devam eden sınır-aşırı bağlar ve göçmenlerin diğer bölgelerle sürdürdüğü yan bağlarla ilgilenmeleridir. Her ikisi de, anavatan bağları ve yurtdışında yaşayan kişilerin varış destinasyonundaki entegrasyonu ile ilgilenir. Diaspora genellikle anavatan ve yayılmış insanlara odaklanır fakat aynı zamanda varışdestinasyonu da ilgi alanı içindedir. Diaspora literatürü, diaspora gruplarının kültürel farklılığına vurgu yaparken,ulus-ötesi literatür daha geniş biçimde göçmen entegrasyonu ve ulus-ötesi pratiklere bakmıştır (a.g.e. 20). Ulus-ötesi yaklaşımlar ve diasporanın her ikisi de sınır-aşırı fenomenler ve bağlantılarla ilgili olmasına karşın ulus-ötecilik daha geniş kapsamlıdır ve ulus-ötecilik diasporayı içine alır. Benzer biçimde Tölölyan, çağdaş diasporaları, ulus-ötesi momentin örnek cemaatleri olarak tanımlar (Tölölyan, 1991: 5). Faist’e göre, diasporanın çıkış noktası daha çok tarih ve edebiyat literatüründe yer alan yayılma ve cemaat konularından almakla birlikte, ulus-öteciliğin çıkış noktası hareketlilik ve ağlardır; yani sosyal bilimlerin fikirleridir. İkinci olarak diaspora kolektif kimliğe odaklanırken, ulus-ötecilik kolektif kimliği de ele almakla birlikte bu kimlikler ağlar ve hareket içine gömülü biçimde ortaya çıkar. Üçüncü farklılık ise, zaman boyutu ile ilgilidir. Diaspora konusuyla ilgilenen akademisyenler genellikle birkaç kuşağa yayılan örüntülerle ilgilenirken,ulus-ötesi yaklaşım yeni dönem göç akışlarıyla ilgilenir. Diapora genellikle, uzun dönem

değilse, nesiller ötesine ulaşan bir formasyon olarak tanımlanır. Ulus-ötesi yaklaşım son dönem göçler ve tek nesle odaklanır (Faist, 2010: 16-22).

Küreselleşme, diaspora ve ulus-öteci yaklaşımlar farklı soyağaçlarından gelirler. Küreselleşme ekonomiyi, kültür, sosyal ve politik bilimlerin önüne koyarken diaspora çalışmaları daha çok kimlik ve tarihle ilgilidir ve ulus-ötesi yaklaşımlar ise çağdaş göçmenleri ve mültecilerin doğdukları yer veya devletle bağlantılandıran sosyal bağ ve ağlara bakar (Sorensen, 2007: 7).

1.1.5. Ulus-Ötesi Çalışmalarda Metodolojik Problemler

Ulus-ötesileşme kavramı ve literatürünün en fazla eleştiri aldığı konulardan bir tanesi muğlaklık ve her şeyi içine alan bir kap olarak anlaşılmasından kaynaklanmaktadır. Genel bir tanımlamayla ulus-ötesileşme, sınır-ötesinde gerçekleşen işlem ve takaslardan doğan ilişkiler, ağlar ve pratikler (Mau, 2010:17) biçiminde tanımlandığında da söz konusu eleştirilerin hedefine ulaştığı söylenebilir. Öte yandan, daha önce üzerinde durulduğu gibi, toplum ve coğrafyanın birbirinden ayrıştırılması çabası da metodolojik problemlere yenilerini eklemiştir. Bu eleştiriler, ulus-öteci çalışmalarda metodolojik problemlerin tartışılmasına yol açmıştır. Bu kısımda, ulus-öteci literatüründe metodolojik problemler ve bunların üstesinden gelmek için verilen yanıtlar üzerinde durulacaktır.

Sosyal bilimlerdeki önemli problemlerden bir tanesinin “analiz birimi” olduğunu ve ulus-ötesi çalışmalarda ise bu problem daha da belirginleşmektedir. “Analiz birimi”, bir bilimsel iddianın (statement) yapıldığı teorik-analitik birim olarak tanımlanır. “1990’larda Mexico City’deki Kırsal-Kentsel Meksikalı Göçmenlerin Parçalanmış Kimlikleri” başlıklı bir çalışmada, parçalanmış kimlikler “analiz birimi”ni ifade eder. Bu örnekte Kırsal-Kentsel Meksikalı Göçmenler ise, hakkında veri toplanan birim olması sebebiyle ölçüm birimini gösterir. Son olarak 1990’larda Mexico City’deki ifadesi ise bilimsel iddiayla ilişkili olan uzamsal-zamansal referans birimini gösterir (Pries, 2008: 5-6).

Nihayetinde Pries (2008), uluslararası karşılaştırmalar, dünya sistemi araştırmaları ve ulus-ötesi çalışmalarda referans birimi, analiz birimi ve ölçüm birimi arasında farklılıkları netleştirmeye çalışmıştır.

Tablo 1 Uluslararası Araştırma Tipleri

	Çapraz Ulus Karşılaştırmalar	Dünya Sistemi Araştırmaları	Ulus-ötesi Araştırmalar
Referans Birimi	Ulus devletler, ulusal toplumlar, sınırları sabit konteynırlar	Makro bölgeler, dünya sistemi, bütün küre	Sınır aşırı, çok-yerli (pluri-local), toplumsal uzamlar
Analiz Birimi	Sosyal sınıflar, değerler, kurumlar, kimlikler	Sosyal sınıfların merkez-çevre yapıları	Biyografiler, aileler, organizasyonlar, kurumlar, kimlik
Ölçüm Birimi	Bireyler, haneler, ritüeller, metinler, pratikler	Mal ve enformasyonların akışı, organizasyonlar	Bireyler, haneler, ritüeller, malların akışı

Kaynak: Pries, 2008: 7

Ulus-ötesi çalışmalarda üzerinde tartışılan ve üstesinden gelmesi gereken bir başka problem ise “metodolojik ulusalcılıktır”tır. Wimmer ve Glick-Schiller (2002: 302) kavramı, “ulus/devlet/toplum’un modern dünyanın doğal sosyal ve politik biçimi” olduğu varsayımına dayanarak biçimlendirmişlerdir.

Göççalışmalarında metodolojik ulusalcılık, 1-ulusal kültürün homojenleştirilmesi 2-kültürel, sınıfsal ve dinsel farklılıklarıyla gelen göçmenlerin etnik-gruplar -ayrık bir kültür oluşmasının önünde engel olarak görülen- biçiminde homojenleştirilmesi 3- ulusal istatistiklerin kullanılması; böylece etnik farklılıklar, eğitim, sağlık durumu, istihdam oranları ve yoksulluk seviyesinin raporlanmasında bağımsız bir değişken biçiminde ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Diğer bir deyişle şimdiki kurgulanışıyla göç çalışmaları ve onların etnik çalışmalardaki eşdeğerleri, çağdaş ulus-devlet inşa projesine güç sağlarlar (Glick-Schiller, 2007b: 7). Metodolojik ulusalcılığın bir başka sonucu da, göç çalışmalarında analiz birimi olarak etnik grupların ele alınışıdır. Etnik grupların, sınırları belirli ve ayrık birer birim olarak görülmesi, bir

ulusu oluşturan nüfus içindeki farklı kaynaklar kadar yerleşik ve göçmenler arasındaki ortaklıkları görmeyi de engeller (Glick-Schiller, 2008).

1.2. Sosyal Ağlar

Sosyal ağ analizi, interdisipliner bir yapı sergiler. Antropoloji, sosyoloji gibi sosyal bilim alanlarında kullanıldığı gibi, matematik ve bilgisayar bilimleri gibi alanların da uygulamalarının bulunduğu bir alandır.

Sosyal ağ terimi, bir aktörler seti ve onlar arasındaki bağları anlatır (Wasserman ve Faust, 1994: 9) ve belki de sosyal ilişkilerin incelenmesinde, en geniş ve büyük ölçekte uygulanabilir çerçeveyi sağlar (Hannerz, 1980: 181).

Davern'e göre bir ağın temel bileşenleri düğüm (node) ve irtibatlardır(connections). Ancak bir ağ metaforu oluşturmak için, sosyolojide, düğümün yerini birey ya da bireylerin oluşturduğu bir kolektifi anlatan aktör; bağlantıların yerini ise sosyal bağ (social ties) ve bağlanaklar (bonds) almıştır. Böylece sosyal ağ bir aktörden, diğer aktörlerin oluşturduğu bir kolektife uzanan doğrudan ve dolaylı bağlarla oluşur. Ağdaki bağlar ise, etkileşim içinde olan iki aktör arasındaki ilişki ya da sosyal bağlardır. Sosyal yapının bir ağ olarak tasviri, ilişkileri merkeze koyan bir yaklaşımdır. Yapı içerisindeki ilişkiler ise aktörleri birbiriyle irtibatlandıran sosyal bağlardır (Davern, 1997:288-289).

Sosyal ağ analizi, ağ yapısı içinde aktörlerin karakteristik özelliklerine bakmaksızın, ağı oluşturan ilişki kalıpları üzerinden analiz yapar. Bir ağda yer alan aktörlerin diğerlerinden farklılaşan ilişki kalıpları, o aktörün bir analiz birimi olarak ele alınmasını sağlar. Bu sebeple de, aktörlerin özellikleri (etnisite, ırka dâhil kimseler ya da şirketler, ulus-devletlerin büyüklüğü, verimliliği gibi), birimler içindeki ilişkilerin oluşturduğu kalıp ya da yapılar çerçevesinde anlaşılır. Aktörler arasındaki ilişkiyel bağlar birincil, aktörlerin özellikleri ikincildir. Ağ yaklaşımı çerçevesinde bağlar, birimler arasındaki herhangi bir tür ilişki olabilir; örneğin, akrabalık, maddi hareketler,

davranışsal etkileşim, kaynakların ya da desteğin akışı, grup eş-üyeliliği ya da bir kişinin başka bir kişi tarafından duygusal olarak değerlendirilişi. Açıkça, bazı tür bağlar, sosyal birimler için geçerli ya da ölçülebilirken diğerleri değildir (Wasserman ve Faust, 1994: 8).

Sosyal Ağ analizinin sağladığı avantaj, kurumlar ve kümelenme temelli kavramların –mahalle, işyeri, akrabalık ya da sınıf gibi- sınırlarını kesen kişilerarası yarar ilişkilerin farklı veçhelerinin ayrıştırılmasına olanak sağlamasıdır (Rogers ve Vertovec'ten aktaran Vertovec, 2009: 32).

Matematiksel modellemelere dayanan sosyal ağ analizleri, göç çalışmaları içinde sadece ilişki kalıplarını ya da ağdaki akışların yönünü görmek için değil, “ancak neo-klasik dünya sistemleri teorilerinin tek-düzlemli yaklaşımlarından farklı olarak faillik ve yapı bağlamında göçmenlerin kendi deneyimlerini görme imkânı tanıdığı için” kullanılmaktadır (Gold, 2005: 257).

Göç çalışmalarında ağ teorisi 1960'larda zincirleme göç biçiminde ortaya çıkan göç hareketlerinden yola çıkılarak geliştirilmiştir. Zincirleme göç hareketlerinde görülen kalıp, daha önce bir yerden başka bir yere göç etmiş olan başarılı göçmenleri takiben, diğer göçmenlerinde aynı rota üzerinde hareket ederek yeni yere göç etmesidir (Collyer, 2005: 704). 1970 ve 1980'lerde yapılan çalışmalarda, kavramsal olarak ağın tanımlanmasının büyük oranda tamamlanmasıyla birlikte, göç çalışmalarında ağ yaklaşımı, göçün başlama nedenleri, yönü ve göç kararının alınması konularında açıklayıcı bir perspektif sunmuştur (Elric, 2009: 5).

Göçü ağ temelli bir süreç olarak analiz etmek, makro ve mikro boyutları değerlendirmeye katmayı ve bu boyutları, göç, yerleşim, köken ülke ile ilişkileri biçimlendiren bağlantılarla bir araya getiren zengin bir örüntü içinde birleştirmeyi sağlar. Ayrıca, bir yandan da mekanlara ve aidiyetlere –etnik, ailevi, politik- gömülü olarak analiz edilmesine de olanak tanır (a.g.e., 259). Ancak Faist, göçte bağlara

dayanan yaklaşımın, orta düzey yaklaşımı oluşturduğunu söyler. Ona göre bu düzeydeki bir yaklaşım, “öznelerin ya da konumların nitelik ya da özelliklerinden ziyade ilişkinin biçimi ve içeriği üzerine daha çok odaklanmaktadır (Faist, 2003: 60).

Ağ analizinin temel argümanı, “aktör ve eylemlerin bağımlı olmaktan ziyade birbirine bağlıdır ve ilişkisel bağlar materyal ve materyal olmayan kaynakların transferi ya da akışı için kanallar oluşturur” (Cherti: 2008: 40) biçiminde ifade edilebilir. Bununla birlikte yapı, aktörler ve eylemlerin ne tür bağlar ve hangi biçimlerde birbirine bağlandığı ya da bağlanmadığı her bir ağda farklılık gösterir.

Sosyal ağlar bir sosyal sistemde birleştirici (linking) düğümlerin bağlarını – halkalar kadar bireyler, gruplar, organizasyonlar ya da bağ kümeleri birleştiren bağlar-kapsar. Ağ, sosyal ve sembolik bağların belirli bir konfigürasyonunda kaynakların, malların ve fikirlerin nasıl değiş tokuş edildiğini çalışmak için bir kavram ya da stratejidir. Ağların analizi belli insanlar arasında potansiyel etkileşim hakkında söz söylememize olanak tanır. Göstergeler büyüklük, yoğunluk ya da bağlanmışlık, derece, merkezilik ve konumların kümeleşmesidir. Ağ analizinin ek bir faydası da formel ya da sıkıca belirlenmiş gruplardan olmayan konumların içerilmesine olanak tanımasıdır (Faist, 2004: 8-9).

Sosyal bağlar, bir aktörü diğeriyle birleştiren bağlardır. Burada söz konusu bağlar, diğeri bir aktörün kıymet mertebesine dayanan arkadaşlık, saygı; materyal kaynakların borç olarak verildiği ticari işlemler, borç verme; üyelik ve ilişkiselliğe dayanan aynı kulübe üye olma; davranışsal etkileşime dayanan konuşma, mesajlaşma; yerler ya da statüler arasındaki hareketi ifade eden göç, sosyal veya fiziksel mobilité; fiziksel bağlantı sağlayan yol, nehir, köprü; formal ilişkiler içinde yer alan otorite; biyolojik ilişkileri gösteren akrabalık gibi bağlar sosyal ağ analizi içinde en sık rastlanan örneklerdir (Wasserman ve Faust, 1994: 18). Bu tanımlama sosyal ilişkilerin oldukça geniş bir alana yayıldığını ve her birinin karakteristik, yoğunluk, biçim vb. bakımından birbirinden farklılaştığını ortaya koymaktadır. Bu nedenle her ne kadar her biri birer

sosyal bağ olsa da, bir ağ içerisinde her bir bağın aynı derecede işlevsel veya kullanılabilir olacağını söylemek zordur. Örneğin aynı okuldan mezun olmuş olmak ya da aynı mahallede yaşıyor olmak akraba olmak veya arkadaş olmakla aynı işlevlere veya ağ içerisinde aynı potansiyele denk gelmeyebilir. Granovetter, “sosyal bağların kuvveti”nin birbirinden farklı olduğunu ve her bir bağın “bir bağın gücü onu karakterize eden zaman, duygusal yoğunluk, samimiyet (karşılıklı güvenirlik) ve karşılıklı yardımlar kombinasyonu olduğunu ileri sürer. Bunların her biri, bir şekilde bir diğerinden bağımsızdır ancak yine de açıkça kendi aralarında yüksek derecede korelasyonludur (Granovetter, 1973: 1361). Gcl bağlar aile, akrabalık gibi kan bağına dayalı ilişkilerin yanı sıra yakın arkadaşlık gibi sosyal ilişkilere de atıf yapabilir. Zayıf bağlar ise komşuluktan, sınıf arkadaşlığına kadar genel olarak “tanışıklık” kapsamında yer alan ilişkileri anlatır. Granovetter’in argümanı ise gcl bağların kck gruplar içerisinde varolan ilişkiler olması sebebiyle, aktörlerin ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kalabileceği; ancak zayıf ağların daha geniş grupları kapsaması nedeniyle aktörlerin amaçlarına ulaşmak için kendi dar çevrelerinden sosyal olarak daha uzak mesafelere ulaşabilmeleri sebebiyle daha etkili olabileceğidir. Farklı düğüm noktaları arasındaki bağlantılar ise “köprü”ler yoluyla kurulabilir. Farklı türlerdeki bağların kuvveti, köprülerin işlevleri gibi faktörler ağlara gömülü olan sosyal sermaye ve onun kullanımı ile ilişkilidir.

Sembolik bağlar ise “katılımcıların ortak anlamlar, anıları beklentiler ve simgeler yükledikleri hem yüz yüze hem de dolaylı, algılanan bağlardır. Sembolik bağlar aynı dini inancın, dilin, etnik ya da milli grubun mensuplarını içeren doğrudan ilişkilerden daha öteye uzanabilirler... Sembolik bağların bu tür cemaatlerdeki en önemli işlevlerinden biri birçok yönden farklı olan bir isimsiz yabancılar yığını kaynaştırmaktır” (Faist, 2000:147).

1.2.1.Gcmen Dayanışma Ağları

Gcmen ağları, gcmenler, eski gcmenler, potansiyel gcmenler ve gcmen olmayanları, akrabalık, arkadaşlık, ortak köken gibi bağlar aracılığıyla birbirine bağlar.

Bu nedenle, göç kararının alınması, göç, ya da göç akışlarının devamında olduğu kadar göçün sonuçları üzerinde de etkilidir (Boyd: 1989: 639). Ağ, göç için kümülatif göç nedeni oluşturur; çünkü yeni göçmenler için göçün getireceği seyahat, konaklama gibi parasal masrafların yanı sıra psikolojik bedelleri de azaltır. Göçün başlama sebepleri değişkenlik göstermekle birlikte, ağın göçün getireceği bedelleri azaltma fonksiyonu, göçmen sayısı kritik eşiğe ulaştığında göç olasılığının artmasına neden olabilir. Böylece göçmen sayısı arttıkça ağ kuvvetlenebilir ve ağ kuvvetlendikçe göçmen sayısı artabilir. Bu birbirini tetikleyen süreç zamanla göç hareketi dışına taşarak, toplumun tüm bölümlerine yayılarak devam eder (Massey, 1988: 396-397).

Dayanışma ağları, pek çok imkânı sağlama işlevinin yanı sıra kısıtlama fonksiyonunu da içerir. Göçmenler, içinde yer aldığı ağlara gömülü ve ağlarda dolaşan kaynaklardan, enformasyondan sahip oldukları bağlar yoluyla yaralanma avantajını ellerinde tutmakla birlikte, yapısal faktörler ya da üyelerin ve/veya cemaatlerin kaynakların akışında bekçi rolü oynadığı durumlarda ağın kısıtlayıcı etkilerine de maruz kalabilirler (Vatsa, 2004: 10). Bu nedenle ağların negatif etkileri üzerinde de durmak gerekir. Ağın bazı üyeleri, yeterli sosyal sermayeye sahip olmamalarından ötürü, ağda yer alan diğerlerine göre daha az yararlanabilir. Bu süreç onları diğer güçlü üyelerden daha kırılğan yapabilir. Aynı zamanda, aynı etnik gruptan olar arasında sömürü sık görülür. Ek olarak, kişiler dâhil olukları ağ sebebiyle marjinalleşebilirler; eşitsiz politik kontrol ve eşitsiz kaynak dağılımına maruz kalabilirler. Öte yandan ağ üyeleri arasında da, eski ve yeni üyeler arasında farklar oluşabileceği gibi, toplumsal cinsiyet, sınıf, etnisite gibi sebeplerle de ağdan dışlanmalar gözlemlenebilir (a.g.e. :16-18).

Göçmen dayanışma ağları, göç sürecinin her safhasında önemli rol oynamakla birlikte, ne göçmenleri ne de söz konusu ağları, bunları saran toplumsal çevreden ayırık veya soyutlanarak düşünülemez. Ağlar, çevreyle etkileşimi içinde, dinamik ve değişkendir. Göçmenler de, kaynaklara, bilgilere ve kontaklara ulaşmak için sadece ağlara ve komünitelere bel bağlamazlar. Tersine göçmenlerin daha geniş dünya

görüşleri ve yaşam şansları, sosyal çevre ile etkileşimleri içinde yeniden şekillenir (Gold, 2005: 276).

1.3. Sosyal Sermaye

Sosyal sermaye, sosyal bilimlerde yeni bir kavram olmamakla birlikte teorik gelişimi ve kavramın içeriği son birkaç on yılda gerçekleşmiştir. Bourdieu, Coleman, Putnam ve Portes sosyal sermayenin kavramsallaştırılması ve formülasyonunda önde gelen isimler olmuştur.

Portes, kavramın Durkheim ve Marx'a kadar geri götürülebileceğini ve aslında sosyal sermayenin, sosyoloji disiplininin ilk ortaya çıkışından bu yana var olan bir anlayışı yeniden ortaya koyduğunu söyler (Portes, 1998: 2). Bourdieu, kavramı ilk kez sistematik olarak ele alan kişidir. O üç tür sermaye biçiminden bahseder: ekonomik, kültürel ve sosyal. Onun tanımlamasında sosyal sermaye, az ya da çok kurumsallaşmış karşılıklı tanışıklık ve tanıma ilişkilerine dayanan uzun süreli iletişim ağına sahip olmaya –diğer bir deyişle bir gruba üyelik- bağlı gerçek ya da potansiyel kaynaklar bütünüdür (Bourdieu, 1986: 51). Bourdieu'nun asıl ilgisi egemen sınıfın kendisini yeniden nasıl ürettiği ile ilgili olmakla birlikte, aynı zamanda madun grupların farklı sermaye biçimlerini kullanarak nasıl sosyo-ekonomik statülerini yükseltmeye çalıştıklarıyla da ilgilenir (Dwyer vd., 2006: 4). Bu süreç içinde, güç sahibi gruplar sadece kendi çıkarlarını sağlamakla kalmazlar; aynı zamanda güçsüz grupların sosyal sermayelerini kısıtlayabilir, engelleyebilirler (Field, 2006: 102).

Coleman'ın sosyal sermayeye ilgisi Bourdieu gibi eğitim konusunda yaptığı empirik çalışmalardan gelir; sosyal sermayeyi eğitsel başarının bir kaynağı olarak ele alır ancak Bourdieu'dan farklı olarak sosyal sermayenin sadece imtiyazlı ya da güçlü kişilerle sınırlı olmadığını, aynı zamanda fakirler ve kenarda kalmışlar için de yararlar sağladığını göstermiştir (a.g.e., 2006: 28). Coleman, Rasyonel Tercih Teorisinin savunucularından birisidir ve sosyal sermaye kavramını da bu çerçevede değerlendirir (Häuberer, 2010: 39). Neo-klasik ekonomi, 17. ve 18. Yüzyıl felsefe

akımlarında bireyin kendi çıkarını maksimize etmeye çalışan varlıklar olarak değerlendirildiği perspektifi eleştirerek, insanlar arası ilişkilerin özünde varolan bir kaynak olarak değerlendirdiği sosyal sermayeyi, sosyal karşılıklık ve sistemik işleyişin özüne yerleştirir (Coleman, 1988; 1990). Ona göre sosyal sermaye işlevleriyle tanımlanır; tek bir oluşum değil, iki ortak özelliği olan pek çok farklı oluşumdan oluşur. Birincisi sosyal yapının bazı yönlerinden oluşmaları, ikincisi bu yapı içinde (ister kişi ister tüzel olsun) aktörlerin bazı eylemlerini kolaylaştırmasıdır (Coleman, 1988: S98). Kendi çıkarları doğrultusunda hareket eden bireylerin neden bireylerin mülkiyetinde olmayan, bir kamu malı olan sosyal sermayeyi yarattıkları sorusunun cevabı ise, aktörlerin kendi çıkarları doğrultusunda hareket ederken beklenmedik bir sonuç olarak sosyal sermaye ortaya çıkmasıdır (Field, 2006: 35). Bir başka deyişle sosyal sermaye, aslında, niyetlenilmemiş bir yan üründür² (Schuller vd., 2000: 7).

Kavramın teorik ve empirik gelişimine katkı sağlayan bir başka kişi olan Putnam ise sosyal sermayeyi “katılımcıların, ortak amaçlarını gerçekleştirebilmeleri için daha efektif biçimde bir araya gelmelerini sağlayan ağ, norm ve güven” (Putnam, 1995: 664-65) şeklinde tanımlar. İtalya’da yaptığı araştırmalara dayanan *Making Democracy Work*(1993) isimli çalışmasının sonucunda sosyal sermayeye ilk katkılarını yapmıştır. Bu çalışmada, İtalya’nın kuzey ve güneyi arasındaki bölgesel yönetimler arasındaki farklılıkları anlamaya çalışır ve sosyal sermaye kavramını yurttaşlık katılımındaki farkları anlamak için kullanır (Field, 2006: 42-43). Bir başka deyişle, Putnam’ın sosyal sermaye olarak adlandırdığı süreç, “hükümet ve diğer sosyal kurumların performansı, kamu işlerine yurttaş katılımı tarafından yüksek derece etkilenmesini” anlatır (Putnam, 1995: 664). *Bowling Alone*(1995) isimli çalışmasında da İtalya’da yaptığı çalışmaların bulgularından hareketle, Amerika’da sosyal sermayenin düşüşünü ve bunun nedenlerini ele alır. Putnam’a göre sosyal cemiyetler ve bunlara katılım düzeyi, bir toplumdaki sosyal sermayenin büyüklüğüne işaret eder; çünkü bunlar kolektif refahı üreten ve devam ettiren kolektif güven ve normları oluşturan ve artıran etmenlerdir

---

² Faist de sosyal sermayeyi aynı şekilde, “toplumsal ve sembolik bağlarda süregiden işlemlerin yan ürünü” olarak tanımlar (Faist, 2003: 148).

(Lin, 2001: 23). Putnam kendisine yöneltilen eleştiriler sonrasında, sosyal sermaye yaklaşımında birtakım değişikliklere gitmiştir. Bunlardan bir tanesi, sosyal sermayenin *karanlık tarafını* kabul etmesi, bir diğeri de vurguyu *güvenden karşılıklılığa* kaydırmasıdır (Schuller vd., 2000: 11). Putnam, Bourdieu ve Coleman'ın tersine sosyal sermayeyi bireylerde değil toplulukta aramıştır (Baron vd., 2000'den aktaran Cherti, 2008: 35). Portes'e göre, kavramın bireysel olandan topluluk, hatta kent ve uluslara kadar esnetilmesi, kavramın neredeyse sosyal hayat içinde pozitif olan her şeyle eşanlamı olarak kullanılmasına neden olmuştur. Öte yandan, Bourdieu'dan başlayarak devam eden literatür içinde, kaynaklarının ve sonuçlarının ayrıştırılmadığı eleştirisini getirir ve bu nedenle de Putnam'ın kolektif sosyal sermaye ya da yurttaşlık (civicness) yaklaşımının da mantıksal olarak döngüsel ve kendini kanıtlayan bir önerme olduğunu ileri sürer (Portes, 2000: 3-5).

Portes, kendinden önce sosyal sermayeyi kavramsallaştırmaya, açık bir içerik kazandırmaya ve işlemselleştirmeye çalışanları eleştirerek, sadece olumlu sonuçlara değil fakat olumsuz sonuçları da hesaba katmayı hedeflemiştir. Portes ve Sensenbrenner, sosyal yapının, amacı peşinde koşan bireyi nasıl desteklediği engellediği ya da saptırdığını anlamayı amaçlarlar³. Onlar, sosyal sermayeyi, "bir kolektivite içinde, üyelerin amaçları ya da amaca ulaşmayı hedefleyen davranışlarını ve

---

³Ganovetter, tüm davranışların kişiler arası ilişki ağlarına gömülü olduğunu iddia eder ve bu iddianın da insan davranışının sosyalliğinin yetersiz ve aşırı biçimlerde ele alan bakış açılardan sakınmayı sağladığını ileri sürer (1985: 504). Gömülmüslük, ekonomik eylem ve onun sonuçlarının, tüm eylemler ve sonuçları gibi, aktörlerin diyardik (ikili) ilişkilerinden ve bütün ilişki ağlarının yapısından etkilenir (Granovetter 1992'den aktaran Vertovec, 2009: 37). Portes, Granovetter'un gömülmüslük kavramını geliştirmeye çalışmıştır. O iki tür gömülmüslük belirlemiştir: 1- ilişkisel gömülmüslük 2- yapısal gömülmüslük. İlki, aktörlerin normlar, yaptırımlar, beklentiler ve karşılıklılığı içeren, diğerleriyle karşılıklı ilişkilerini anlatır. İkincisi ise ekonomik bir işlemin ötesinde yer alan pek çok sosyal ilişkinin farklı ölçeklerine atıf yapar (a.g.e.: 37). Portes ve Sensenbrenner, *gömülmüslük* kavramının neoklasik ekonomi perspektifinin bireyci yaklaşımının işlemediği durumlarda, sosyoekonomik özellikler ve kültürel argümanlara başvuranların kullandığı bir kavram olduğunu ve neoklasik modelleri eleştirmede önemli bir görüş sağladığını; ancak sıra somut sonuçlar ortaya geldiğinde teorik müphemlik problemi olduğunu belirtmektedir. Ekonomik gömülmüslüğün ne kadar olduğunu bilinememesi sebebiyle sonuçların belirsiz olduğu fikri pozitivistik öngörülebilir ilerleme ve teorik birikimi sağlama amacını karşılamaz. Bu nedenle Portes ve Sensenbrenner, yönlerini sosyalsermayeye çevirerek söz konusu problemleri aşmayı hedeflerler (Portes ve Sensenbrenner, 1993: 1321). Öte yandan sabit sosyal ilişkilerde ekonomik işlemlerin gömülmüslüğü, sosyal sermayenin daha genelleştirilmiş bir nosyon olarak ele alınabilir (Bagnasco, 2001: 231).

hatta ekonomik alanla ilgili olmayan beklentilerini etkileyen eylem beklentileri” olarak yeniden tanımlarlar (Portes ve Sensenbrenner, 1993: 1323).

Portes ve Sensenbrenner (1993) sosyal sermayenin dört kaynağı olduğunu belirtirler. Bunlardan ilk ikisi klasik sosyoloji literatüründe zikredilen ve sonrasında da detaylı olarak incelenmiştir; diğer ikisi ise üzerinde yeterince durulmamış kaynaklardır. İlki, *değer içe-atımı*'dır (value introjection). Sosyal sermayenin bu kaynağı, bireyi çıplak açgözlülükle davranmaktan uzaklaştıran davranışlara yöneltir ve sonuçta bu tür davranış diğerleri veya kolektivite için kullanılabilir bir sosyal sermaye kaynağı haline gelir. Bu kaynak Weber'in ekonomik işlemlerin moral kaynağı ile aynı şeydir. İkinci kaynak, Simmel'in grup birlikteliğinin dinamikleri nosyonundan gelir ve *karşılıklılık işlemleri* (reciprocity transactions) olarak adlandırılır. Burada diğerlerine daha önce yapılmış olan eylemlerin makbuzlarının toplanmasına dayalı bir sermaye oluşur ve bu da karşılıklılık normu ile karakterize olur. İlk kaynaktan farklı olarak burada grup moralitesi değil, bencil çıkarların peşinden gitmekten kaynak alır. Üçüncü kaynak *sınırlı dayanışma*'dır (bounded solidarity); klasik örneği, Marx'ın proleter bilincin yükselişinin analizinde görülebilir. Burada, grup-hedefli davranışın ortaya çıkmasına neden olabilecek durumsallıklara odaklanır. Burada bir değer ya da moralite içselleştirmesi ya da bireysel karşılıklılığı söz konusu değildir; bir grubun ortak bir zorluk karşısında durumsal reaksiyonundan çıkan bir kaynaktır söz konusu olan. Dördüncü kaynak, *uygulanabilir güven*'dir (enforceable trust). Sosyal sermaye üyelerin grup beklentileriyle ilkesel uyumundan doğar; bu türde ise, bireyin grup içinde iyi bir noktada durmasından doğacak faydalardan kaynaklanır. Burada bireyin davranışları karşılıklılık ilkesinde olduğu gibi belirli bir bireye yönelik değildir; bütün bir komünitenin sosyal ağ örüntüsüne yöneliktir (Portes ve Sensenbrenner, 1993: 1323-1325).

1.3.1.Sosyal Sermaye Tipleri

Sosyal sermaye tartışmalarında önemli yer tutan konulardan bir tanesi de sosyal sermayenin öğelerinin neler olduğudur. Güven, karşılıklılık, sosyal ağlar, normlar vb. üzerinde sıkça durulan öğelerdir.

Sosyal sermaye çalışmaları, ağ teorisinden oldukça fazla etkilenmiştir. Ağ konusunda temel ayırım tanıdıklar ve yabancılarla kurulan ağlar oluşturmaktadır. Bir kolektivite içinde kurulan ilişkiler sonucunda doğan ağlar *bağlayıcı sosyal sermaye*, kolektivitenin dışında yer alan aktörlerle kurulan ilişkiler sonucunda ortaya çıkan ağlara ise *köprü kuran sosyal sermaye* adı verilmektedir. Bağlayan sosyal sermaye, etnisite, yaş, cinsiyet, sınıf vb. bakımından birbirine benzer aktörleri bir araya getirir, yoğun bağ ve güven içerir; köprü kuran sosyal sermaye birbirine benzemeyenler arasında ilişki kurar, zayıf güven içerir (Putnam ve Goss, 2002). Ayrıca, ilk tip sosyal sermayenin (sosyal bir niş ile sınırlı olan) daha fazla negatif sonuçlar yaratabileceğini, öte yandan sosyal desteğin büyük oranda ilk tip sosyal sermayeden sağlandığının da altını çizmektedirler (a.g.e., 2002: 11). Köprü oluşturan sosyal sermayenin en önemli özelliği, bağlayan sosyal sermayeye nazaran daha güçsüz olmasına karşın daha fazla aktörü birbirine bağlar (sosyal ağ) ve daha az yoğun olmasına karşın daha işlevseldir. Bağlayan sosyal sermaye, üstesinden gelmek, köprü kuran sermaye ise ilerlemek için faydalıdır (Putnam 2000'den aktaran Häuberer, 2010: 58). Söz konusu ayırım Gronovetter'in (1973) yukarıda bahsedilen zayıf ve güçlü bağlar yaklaşımı ile benzerlik göstermektedir.

Burt (2001), samimi ve yakın ilişkileri barındıran farklı gruplar arasında *yapısal boşluklar* oluştuğunu söyler. Ona göre, eğer ilişkiler sürekli olarak aynı kişilerle sağlanıyorsa o ilişki tekrara dayanır ve dolayısıyla oradan elde edilen bilgi de tekrardan ibarettir. Eğer bir bağlantı tekrar etmiyorsa, yapısal boşluk ortaya çıkar (Häuberer, 2010: 92).

Yapısal boşluklar, *aracılara* (broker), yapısal boşlukların farklı taraflarında yer alan aktörler arasında malumat akışlarını sağlayarak, bu tarafları bir araya getirerek kontrol olanağı sağlayabilir (Burt, 2001: 35). Burt'un argümanı, Coleman'ın *kapanma* argümanının tersini söyler. Coleman, ağ yapısının kapanması ile normların daha etkili hale geleceğini ve bunun da ağ içinde güveni artıracığını ileri sürer. Daha açık ağ yapılarında, normların ihlali göz ardı edilir ve bu da ağ içinde güvenin düşmesine ve dolayısıyla sosyal sermayenin azalmasına neden olacağını belirtir (Coleman, 1988). Burt

ise yukarıda belirtildiği gibi, kapanmanın ağ içinde tekrara sebep olacağını, bunun sonucunda ise sosyal sermayenin azalacağını söyler.

Lin, sosyal sermayeyi, “bir yapı içine gömülü olan, hedefe yönelik eylemi gerçekleştirmek için erişilen ve/ya mobilize edilen kaynaklar” olarak tanımlar (Lin, 1999: 36). Dolayısıyla ona göre sosyal sermayede eylem ve yapının kesiştiği noktada ortaya çıkan iki önemli nosyon kaynak ve ilişkilendir. Ona göre, ilişkilere odaklananlar, bireyin ağ içindeki konumuna bakarlar (Örneğin Burt, Granovetter gibi). Diğer bazıları ise ağa gömülü olan kaynaklara odaklanırlar. Burada kaynaklar *ağ kaynakları* ve *ilişki kaynakları* olmak üzere ikiye ayrılır. Ağ kaynakları, bireyin ego-ağına gömülü olan kaynaklarken, araçsal eylemlerde (iş aramak gibi) yardımcı olarak kullanılan kontaklar gömülü kaynaklardır (Lin, 1999: 36).

2. BÖLÜM TÜRKİYE VE ERMENİSTAN'DA GÖÇ DİNAMİKLERİ

2.1. Türkiye’de Göç: Akışların Tarihi

2.1.1. Türkiye’ye Göç

Türkiye’de göç hareketlerinin yapısı ve biçimlenişi, Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinden bu yana yaşanan modernleşme ve ulus-devletleşme süreçlerinden bağımsız değildir. Cumhuriyetin kuruluş ideolojisi, devletin göç hareketleri karşısında tutumunu ve politikasını, zaman zaman ise politikasızlığını veya çelişik politikalar izlemesini de belirlemiştir. Her bir politika ulus-devletin o dönemdeki politik ve ideolojik ihtiyaçları çerçevesinde şekillenmiş olsa da, özellikle 1980’lerden sonra küreselleşmenin ve küresel akışların tüm devletler ve topluluklarda olduğu gibi Türkiye üzerinde de yoğun etki yaratmıştır.

İçduygu, Türkiye’de modernite, ulus-devlet ve uluslararası göç arasındaki ilişkiyi tarihsel olarak üç dönemde değerlendirmektedir: 1923-1950 ulus-devlet inşasının erken dönemi, 1950-1980 ulus-devlet ve modernitenin yerel ve ulusal olarak derinleşmesi ve 1980’den günümüze ise ulus-devlet inşasının küresel olarak belirginleştiği dönemdir (İçduygu, 2010: 24).

Osmanlı İmparatorluğu “millet” sistemi ile yönetilmekteydi ve bu nedenle sınırları içerisinde pek çok farklı etnik ve dinsel topluluk bulunmaktaydı. Ancak imparatorluğun sona ermesi ve yerine ulus-devlet inşa edilmesi sürecinde, heterojen değil etnik ve dinsel olarak homojen bir yapı oluşturulmak amaçlanmıştır. 1912 yılında Balkan Savaşı başladığında, Anadolu’da Rum ve Ermeni köylerine saldırılar da artmıştır... Daha sonra neredeyse Ermeni nüfusunun büyük bölümünün öldürüldüğü ya da temel ihtiyaçların yoksunluğu veya açlık sebebiyle öldüğü 1915 yazındaki olaylar meydana gelmiştir. Savaş sona erdiğinde, Yunan ordusu Batı Anadolu’nun büyük bölümünü işgal etmişti. Üç yıl süren çatışmalardan sonra (1919-1922) Türk cumhuriyetçi güçler Anadolu’nun kurtuluşunda ve eski Osmanlı İmparatorluğunun Rum Ortodoks nüfusunu sürmede başarılı olmuştu. Atina ve Ankara hükümetleri arasında

yapılan bir anlaşma ile resmi ikametgâhı İstanbul olanlar dışındaki Rum nüfus zorunlu mübadeleye tabi kılınmıştı. Aynı şekilde resmi Trakya’da yaşayan Türkler de mübadele dışında bırakılmıştı. 1913 yılında, şimdiki Türkiye sınırları içinde yer alan coğrafi bölgede yaşayan her beş kişiden biri Hristiyan iken 1923’ün sonunda oran kırkta bire düşmüştür” (Keyder 2005: 6). Buna karşılık 1920’ler ve 1930’larda Osmanlı İmparatorluğunun Türk ve Müslümanları vatan olarak kabul ettikleri Anadolu’ya akın etmişlerdir. Toplamda 700.000-800.000 arasında Türk ve Müslümanın geldiği tahmin edilmektedir (Çağaptay, 2009: 131-132). Demografik değişikliklerin asıl kaynağı, Müslüman olmayan grupların sürülmesi ve Müslüman ve/veya Türk grupların ise kabulü ve yerleştirilmesine dayanmıştır (İçduygu vd., 2008: 360).

Cumhuriyet döneminde Türk ulusal kimliğinin resmi tanımlamasının, etnik ve kültürel farklılıklar yok sayılmıştır; dinsel ve etnik farklılıklara bakılmaksızın Türkiye sınırları içinde yaşayan herkes Türk kabul edilmiştir. Yalnızca 1923 Lozan Antlaşması çerçevesinde tanınmış olan dinsel azınlıklar, (Ermeniler, Rumlar ve Yahudiler) istisnadır (Kirişçi, 2000: 1). “Millet” sistemi içinde çok-etnikli, çok-dinli ve çok-dilli olan toplumsal yapının, nüfus mübadeleleri ve yerinden etmelerle ve yasal düzenlemelerle homojenleştirilmesi amaçlanmıştır.

Türkiye Cumhuriyetinin ilk döneminde göç, heterojen bir ulus-devlet ve kimlik yaratma yolunda “Türkleştirme” ve asimilasyon aracı olarak kullanılmıştır (Kirişçi, 2009: 5). Türkiye’ye farklı coğrafyalardan gelen nüfus akımı karşısında göçmenin kim olduğunu tanımlamak amacıyla, 1926 yılında İskân Kanunu yapılmıştır. Bu kanuna göre Türkiye’ye gelecek göçün temelini belirleyecek olan kriter “hars” olarak TBMM tarafından kabul edilmiştir. 1934 İskân Kanunu ise yine soy ve din kriterine sadık kalmıştır. Bu kanun yoluyla Türkiye’ye göç etmek isteyenler arasında bir hiyerarşi yaratılmıştır. Türk soyundan ve kültüründen olanlar (göç izni veriliyor), Türk kültüründen fakat Türk soyundan olmayanlar ve Türk kültür ve soyundan olmayanlar olmak üzere üç kategoride belirlenmiştir. Türkiye’ye göçmek isteyen kişi ve gruplar bu kategoriler çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu çerçevede ilk grupta Tatarlar,

Pomaklar, Bosnalılar vb. “soydaş” göçmenler yer alırken, ikinci grupta Kafkas Müslümanları yer alır. Birinci grubun göçmeleri önünde herhangi bir engel yer almazken, ikinci gruptakiler kontrollü olarak göç edebilirlerdi. En son grupta ise Rumlar, Araplar, Ermeniler, Yahudiler vb. yer alır ve bu kişi ve/veya gruplara göç izni verilmez (Çağaptay, 2009: 145-152).

Türkiye’ye bu nedenle 1980’lere kadar gelen göçler büyük oranda *soydaş* göçüdür denilebilir. Sonuçta, 1925 – 1980 yılları arasında yaklaşık 1,3 milyon Türk kökenli göçmen kabul etmiştir. Bu kişilerin %36’sı Bulgaristan’dan, %30’u Yunanistan’dan, %22,1’i Yugoslavya’dan ve %8,9’u Romanya’dan gelmiştir. Bunların yanı sıra, Kıbrıs ve eski Sovyetler Birliği’nden gelen göçmenlerin tümüne de Türkiye’ye ulaşır ulaşmaz vatandaşlık hakları verilmiştir (Özcan, 2004: 177-178).

Öte yandan Türkiye, dönem dönem mülteci akımlarının da hedefi olmuştur. Nazi işgalinden kaçan çoğunluğu bilim adamı olan Almanlar, İkinci Dünya Savaşı sırasında Balkanlardan gelenler (yaklaşık 67.000 kişi) Türkiye’ye sığınmıştır (Avcı ve Kirişçi, 2007: 230-231).

2.1.2. Türkiye’den Dışarı Göç

1950-1980 döneminde ise Türkiye’den dışarı, özellikle Batı Avrupa ülkelerine göçler yaşanmıştır. Burada sadece ikili anlaşmalar çerçevesinde işgücü göçü değil, aynı zamanda Müslüman olmayan nüfusunda hızla yurt dışına göçtüğü görülmektedir. Dönemin başında Müslüman olmayanların sayısı 225 bin iken, dönemin sonunda 150 binin altına inmişti (İçduygu, 2010: 27)

Türkiye’den dışarı işgücü göçü, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa ülkelerinin işgücü açığı sebebiyle başlamıştır. 1961 yılında Batı Almanya ile imzalanan ilk ikili anlaşmanın arkasından, Türkiye’den Avrupa ülkelerine işçi göçü başlamıştır. Benzer anlaşmalar Belçika, Avusturya, Hollanda ve Fransa gibi ülkelerle de imzalanmıştır. Ancak misafir işçi göçü gözüyle bakılan bu göçlerin zaman içinde

yavaşlaması ve durması beklenirken göç, aile birleşmeleri, mültecilik ve kaçak göç yoluyla devam etmiştir. Bugün Avrupa'daki Türk göçmen nüfusu önemli boyutlara gelmiştir ve bir Türk diasporasından bahsedilmektedir. 1961 yılında imzalanan anlaşmadan günümüze kadar Türkiye'den dışarı göç dört döneme ayrılabilir: 1- 1961-1974 dönemi, Batı Avrupa ülkelerine yönelen kitlesel işgücü göçü 2- 1974-1980 dönemi, petrol kriziyle birlikte Batı Avrupa'ya göçte düşüş ve Arap ülkelerine göçün başlaması 3- 1980'ler Arap ülkelerine yönelik göç 4- 1990'lardan günümüze, Sovyetler Birliğinin çökmesinin ardından yeni kurulan ülkelere yönelik göç (İçduygu vd., 2001: 43-44).

1990'larda eski Sovyetler Birliği ülkelerine doğru olan göçle eş zamanlı olarak, bu ülkelerden dışarı doğru da göç yaşanmıştır. Eş zamanlı olmakla birlikte söz konusu göçlerin farklı neden, yapı ve dinamikleri vardır. Türkiye eski Sovyet ülkelerinden göçmenler için göç önemli bir destinasyon oluşturmuştur.

2.1.3.1980 sonrası Türkiye'ye Yönelik Düzensiz İşgücü Göçleri

Cumhuriyetin ilk yıllarından bu yana süregelen soydaş göçünün yanı sıra Türkiye'ye yönelen soydaş- olmayanların göçü dört kategoriye ayırmak mümkündür (İçduygu, 2006a: 5)

Düzensiz göç⁴, mekik göçler, transit⁵ göç ve sığınmacı ve mülteci hareketlerini içinde barındırır. Bu üç kategori zaman zaman iç içe geçebilir ve hatta "düzensiz" terimi

---

⁴ Bir ülke veya bölge sınırları içerisinde yasal otoriteden alınan resmi izin olmaksızın çalışan ve/veya yaşayan göçmenler "kâğıtsız", "düzensiz", "illegal", "yasadışı çalışan/ikamet eden" gibi kavramlarla karşılanmaktadır. Ancak illegal ve yasadışı kelimelerini içeren kavramların göçmenleri suçla ilişkilendirme ve damgalamaya sebebiyet verebilmesi nedeniyle düzensiz ve kâğıtsız gibi eklemeler kullanılmaktadır. Farklı kurum ve kuruluşlar, söz konusu kavramsallaştırmalardan birini diğerine tercih ederek kullanılabilmektedir (Danış vd., 2009: 447). Öte yandan Fargues, daha önce literatürde çeşitli çalışmalarda gösterildiği üzere ancak bir eylemin yasadışı olabileceğini ancak bir insanın yasadışı olamayacağını hatırlatır. Öte yandan İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinde yer alan haklardan bir tanesi olan "herkesin herhangi bir ülkeyi terk edebileceği" şeklindeki hakka ters düştüğünü belirtir çünkü bir ayrılmaya denk düşecek bir aşka ülkeye giriş hakkı olmadığı için göçte düzensizlik hedef ülkelerin tek yanlı görüşünü yansıtır. "Kâğıtsız" ise sadece oturma izni olmayan düzensiz göçmenlere referans yapar (Fargues, 2009:543 dn1). Türkiye'de pasaport, vize, oturma ve/veya çalışma izni kanunlarına uymayan kişi "kaçak" olarak adlandırılır. Bununla birlikte, kanunda yasadışı göçmen tanımlaması yer almaz; ancak

bütün hepsini kapsayabilir. Göçmenler bir kategoriden bir başka kategoriye zaman ve mekâna bağlı olarak geçebilir; çünkü bu kategoriler sabit değildir. Türkiye'deki göçmen örneklerinde sıkça rastlanıldığı gibi, bir kişi geçerli belgelerle ülkeye giriş yapmasına rağmen zaman için de evrakların yenilenmemesi ya da geçerli izinlilerin alınmaması sebebiyle diğer kategoriler içinde yer almaya başlayabilir. Benzer biçimde, bir ülkede belirli bir kategoriye dâhil edilen bir kişi, başka bir ülkede kanuni çerçevenin ve uygulamaların farklı olması sebebiyle başka bir kategoride yer alabilir. Dördüncüsü ise kayıtlı yabancı göçüdür.

Fargues, her ne kadar düzensiz işgücü göçü, transit göç ve mültecilerin farklı sebeplerle buldukları ülkelere ayrılmış olsalar da; hareketlilik patlaması, küresel güney ve küresel kuzey arasındaki ekonomik ve politik ayrımın genişlemesi, ulus-devletin "öteki"liği dışlamasıyla çelişen uluslararası işgücü hareketliliği ile karakterize olan küresel bir eğilimleri yansıttığını belirtmektedir. Öte yandan düzensiz göçmenler, genellikle, parasız, saklanmak zorunda ve yaşamını devam ettirebilmek için düşük nitelikli, düşük ücretli, kayıt dışı işleri kabul etmek zorundadırlar. Fargues'in üzerinde durduğu bir başka nokta ise düzensiz göçmenlerin her zaman kasten kanunlara aykırı davranmadığıdır. Bazı durumlarda göçmenler kanunlar dâhilinde çalışıyor ve yaşıyor olmalarına karşın, kanunun değişmesiyle birlikte kanundışı duruma düşebilirler (Fargues, 2009: 545-547).

Türkiye'ye yönelik düzensiz göçleri ise üç ana eğilimde kategorize mümkündür: Birincisi, Türkiye'ye çalışmak için Doğu Avrupa ülkelerinden gelen göçmenlerdir. İkincisi ise Ortadoğu ülkeleri (çoğunlukla İran ve Irak), çeşitli Asya ülkeleri (Bangladeş, Pakistan Sri Lanka) ve Afrika ülkelerinden (Kongo, Nijerya ve Somali) gelen transit göçmenlerdir. Bu göçmenler Batı Avrupa ülkelerine geçmek için Türkiye'yi bir transit geçiş ülkesi olarak görürler. Üçüncüsü ise sığınma başvuruları

"kaçaklık" durumunu oluşturan koşullar, neyin yasak olduğu tanımlanır ve bunların herhangi birine muhalefet yasadışı olarak tanımlanır Düvell ve Vollmer, 2009: 18).

reddedilmiş ancak ülkesine dönmek istemeyen kişilerdir. Genellikle başka bir ülkeye geçmek için yasadışı iş/fırsat arayışındadırlar (İçduygu, 2003: 17-18).

Söz konusu kategorizasyon göçmenlerin genel olarak yasal statülerine de denk gelmektedir. Birinci grupta yer alan göçmenler, genellikle turist vizesiyle gelmelerine rağmen, pasaportlarını yenilememeleri veya pasaport süresini aşmaları sebebiyle yasadışı konuma düşen göçmenler bu grupta yer almaktadırlar. İkinci kategoride Türkiye'yi bir geçiş bölgesi olarak görmelerine karşın, üçüncü ülkelere geçişte zorluklar yaşamaları sebebiyle çoğu zaman Türkiye'de sıkışıp kalırlar. Bu nedenle legal yollarla Türkiye'ye giriş yapmış olsalar dahi, çoğunlukla yasa karşısında yasadışı statüye düşmektedirler. Bunlara ek olarak, geçerli pasaport ve vizeye sahip ve legal olarak ülkede bulunma izinleri olmakla birlikte, çalışma izni olmaksızın çalışanların da düzensiz göçmen kategorisinin de yer aldığı belirtilir (İçduygu, 2003: 17-18).

Transit göç tanımı üzerinde bir fikir birliği olmamasının yanı sıra genellikle düzensiz göçle bir tutulur ve dışa göç, mültecilik ve insan kaçakçılığı ve ticaretiyle de birleştirilir. Bu nedenle güvenilir veri bulmak oldukça güçtür. Yine de Türkiye'de transit göçün 2000 yılında zirveye ulaştığını söylemek mümkündür (CLANDESTINO, 2009: 100). Transit göçmenlerin hedefi Avrupa ülkeleridir ve en yoğun kullanılan geçiş bölgesi Yunanistan sınırıdır. Sınırın geçilmesi genellikle insan kaçakçıları tarafından organize edilse de, yine de göçmenler Meriç nehrini kendileri geçmek zorunda kalmaktadırlar. Diğer bir yol ise Ege Denizini geçerek Yunan Adalarına ulaşmaktır (Düvell ve Vollmer, 2009: 22).

Üçüncü kategoride yer alan mülteci ve sığınmacıların durumu ise ilk iki kategoriden farklılık göstermektedir. Mülteci ve sığınmacıların durumu 1951 Cenevre Konvansiyonu çerçevesinde düzenlenmektedir. Türkiye 1951 Cenevre Konvansiyonu'nu coğrafi sınırlama koyarak imzalamıştır; Türkiye Avrupa ülkeleri dışından mülteci ve sığınmacı *de jure* olarak kabul etmemekle birlikte, *de facto* olarak başvuruların çoğunluğu Avrupalı olmayan kişilerce yapılmaktadır (İçduygu, 2006b: 2). Pratikte ise

Türkiye söz konusu coğrafi çekincesini uygulamamaktadır; Türkiye'deki Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliğine (BMMYK) yaptığı başvuru sonucunu bekleyen ve Avrupa ülkeleri dışında kalan ülkelerin uyruklarına tabi olan başvuru sahiplerine, başvuru sonucu alınana kadar geçici sığınma sağlanmaktadır. Geçici ikamet 1994 tarihli hükümet düzenlemesi yoluyla uygulanmaktadır. Söz konusu düzenleme 1999 ve 2006 olmak üzere iki kez yenilenmiştir (Brewer ve Yüksek, 2009: 650). Ancak bekleme süresi yıllar alabilmektedir. Bu süre içerisinde sığınmacılar, barınma kurallarını çiğneyerek yasadışı transit göçe dâhil olmaktadır. Başvuruları reddedilenlerin bazıları geldikleri ülkelere geri dönerken bazıları da insan kaçakçılığı örgütlenmeleri vasıtasıyla Avrupa Birliği ülkelerine ulaşmaya çalışmaktadırlar. Bazıları ise Türkiye'de yasa dışı olarak kalmaya devam etmektedirler (Kirişçi, 2008: 9).

Bu kategorilerin yanı sıra, Türkiye'de ikamet etmemelerine ve yasal yollarla giriş-çıkış yapıyor olmalarına karşılık Türkiye ve diğer ülkeler arasında "bavul ticareti" yapan *mekik göçmenler* de vardır. 1990'larda Polonyalı göçmenlerin başlattığı ve zamanla hemen hemen tüm eski Sovyet ülkelerinden göçmenlerin katıldığı mekik göç, hem daha sonraki göçmen akışlarının ve ağının oluşmasında önemli rol oynamıştır hem de göçmenlerin yasal problemler yaşamaksızın Türkiye'de kısa süre kalışlarına olanak tanımaktadır.

Türkiye'de toplamda yakalanan düzensiz göçmenlerin sayısı 2008 yılında 68.300 iken 2009 yılında bu rakam 34.300'e düşmüştür⁶ (OECD, 2011a: 328).

2.1.3.1.1980 sonrası Türkiye'ye Yönelen İşgücü Göçü ve Nedenleri

Türkiye göç sistemleri içinde klasik göç veren ülkelerden bir tanesi olarak yer almakla birlikte coğrafi konumu; komşu ülkelerdeki ekonomik, politik ve sosyal

---

⁶ Türkiye'de yasal olarak ikamet edenlerin sayısı 163.000dir. Bu rakam 2008 yılına göre %6'lık düşüş olduğunu göstermektedir. 2009 yılında yasal olarak ikamet edenlerin %11 çalışma %17'si ise eğitim amaçlı olarak bulunmaktadır; bunların %11'i Azerbaycan, % 8 Rusya Federasyonu, %8 Bulgaristan, %6'sı Almanya'dandır. Toplam rakamı 17.500 olan çalışma izinleri olanların ise %11'i Rus Federasyonu, %7 Almanya, %6'sı Amerika Birleşik Devletlerindedir. Öğrencilerin ise büyük çoğunluğunu Azerbaycan uyruklular oluşturmaktadır (%17) (OECD, 2011a: 328).

çalkantılar, dönüşümler; Batı ülkelerinde sıkılaştırılan vize rejimi ve sınır kontrolüne karşılık Türkiye'nin görece esnek vize rejimi ve sınır kontrolü ve Türkiye'deki emek piyasasında kayıt dışı istihdamın artması (Akpınar, 2010) gibi sebeplerle, mobil hale gelmiş işgücü için bir çekim alanı haline gelmiştir.

Türkiye coğrafi konumu sebebiyle göçmenler için hem bir geçiş ülkesi hem de 1980 sonrası değişen ekonomik yapısıyla göçmenler için bir hedef ülke konumundadır. Özellikle komşu ülkeler ve bölgedeki çalkantılar, göçmenlerin Türkiye'ye yönelmesini tetiklemektedir. 1979 yılında İran'da yaşanan İslami Devrimin ardından rejim aleyhtarları ve etnik azınlıklar İran'ı terk etmek zorunda kalmışlardır. 1979'dan 1980'lerin sonuna kadar Türkiye'ye 1,5 milyon İranlının giriş yaptığı tahmin edilmektedir. 1990'ların ortalarından sonra ise politik göçmenlerden ziyade ekonomik göçmenler gelmeye başlamıştır (Akcınar, 2009: 163-164). Türkiye'deki en geniş göçmen gruplarından bir tanesi olan Iraklılar ise özellikle 1990'ların sonu ve 2000'lerin başında Türkiye'ye gelmişlerdir. Iraklı göçmenler, Süryani-Keldani Hıristiyanlar, Kürtler ve Türkmenlerden oluşmaktadır. 1989 Sovyetler Birliği'nin yıkılmasının ardından ortaya çıkan yeni devletlerden gelenler ve Afrika ülkelerinden gelenler de bu kategoride yer alır.

Akpınar, Türkiye'de 1980'lerde uygulanmaya konulan neo-liberal ekonomi politikaların kayıtdışı istihdamın artışının önünü açtığını ancak göçmenlerin bu piyasaya eklenmelerinin ancak 1990 döneminde mümkün olduğunu belirtmektedir. Bunun sebebi ise 1980'li yıllar boyunca, Türkiye ekonomisinin küresel eklenme doğrultusunda açılmaya başladığı dönemde, emek gelirleri bir önceki döneme göre düşmüştür. Ancak 1988 yılında hükümetin işçi ücretlerine %42 zam yapması ve bunu takip eden memur ücretlerinin artırılması aynı zamanda üretim maliyetlerini de artırmıştır. Bu nedenle işten çıkarma, sendikasızlaştırma, taşeronlaşma ve özelleştirmelerin bu tarihten sonra işgücü piyasalarının kayıt dışılaşmasına yol açmıştır. Kayıt dışı sektör, üretim maliyetlerini azaltmak için kaçak göçmenlere talebi artırmıştır. Bu dönemde bölge ülkelerinde yaşanan çalkantılarla ortaya çıkan potansiyel

göçmenler, Türkiye gibi coğrafi olarak yakın, esnek vize rejimine sahip ve önemli büyüklükte bir kayıt dışı ekonomiye sahip ülkeye doğru akışkanlık kazanmıştır. Diğer bir deyişle, bu dönemde Türkiye’de ve bölge ülkelerinde ortaya çıkan gelişmeler göç akışlarının Türkiye’ye yönelmesine sebep olacak bir kesişme anı olmuştur (Akpınar, 2010: 5-8). Kayıt dışı GSMH’nin kayıtlı GSMH’ye oranının 1968-1980 ortalaması%36, 1981-1990 ortalaması %35,6 ve 1991-2001 ortalaması ise %59’dur (Ilgın, 2002’den aktaran Tanyılmaz ve Kurtulmuş Kiroğlu 2007: 143). Kayıt dışı istihdam⁷ özellikle, düşük üretim ve insan sermayesinin yoğun olduğu küçük işletmelerde yaygın olmakla birlikte, büyük işletmeler de işgücü giderlerini düşürmek, vergiden ve düzenleyici sorumluluklardan kaçmak amacıyla eksik beyanda bulunmaktadırlar (Erdem, 2006: 104).

Türkiye’de vize rejimi ve sınır kontrolü bakımından esnek ülkelerden bir tanesi olarak kabul edilir. Türkiye’ye göçmenlerin büyük oranda sınır kapılarında aldıkları turist vizesi ile giriş yaptıkları bilinmektedir (Erder, 2007). Ayrıca dönem dönem Türkiye çeşitli ülkelerle vize kolaylığı veya muafiyeti anlaşmaları da imzalamıştır. Vize muafiyeti/kolaylığı sağlama anlaşmalarının, sadece turist ya da yasal yollarla yatırım yapmak, iş yapmak isteyen kişileri, kurum ve kuruluşlara değil fakat aynı zamanda işgücü göçüne de yol açabilmektedir (Akpınar, 2009: 94-97).¹ Şubat 2012 tarihinde yürürlüğe giren yeni vize rejiminden önce, sınır kapısından alınan vize ile 1 ay süreyle Türkiye’de kalan bir kişi bu süre sonunda sınır kapılarının herhangi birisinden giriş-çıkış yaptıktan sonra 1 aylık vize daha almaya hak kazanıyordu. Ancak yeni düzenlemeyle birlikte, yine sınır kapısından alınan vize ile 90 gün süre ile Türkiye’de kalınabiliyor ancak ülkeden ayrıldıktan sonra tekrar giriş yapabilmek için 90 gün geçmesi gerekiyor.

Diğer taraftan, özellikle Sovyetler Birliği’nin çöküşünün ardından aslında Avrupa Birliği ülkelerine yönelmesi beklenen göç dalgasının, Birliğin sıkı kapalı-kapı politikası ve bu politikayı sadece birlik ülkeleri değil aynı zamandan aday ülkelere de

---

⁷ Kayıt dışı istihdam burada herhangi bir sözleşme olmaksızın, sosyal güvenceden yoksun istihdamı kastetmektedir.

dayatması sonucunda Türkiye gibi çevre ülkelere yöneldiği gözlemlenmiştir (Ünal, 2008: 242).

Öte yandan özellikle Doğu Anadolu Bölgesindeki sınırlar, bölgedeki çatışmalar sebebiyle militarize olmuştur ve sınır kontrolünün sağlanması güçleşmiştir. Sınır bölgesindeki söz konusu durum, düzensiz göçün bir “güvenlik”le ilişkilendirilmesine ve Milli Güvenlik Komitesinin konuya dâhil olmasına neden olmuştur. Ancak burada asıl odak noktası düzensiz göçler değil, insan kaçakçılığı gibi organize suçlardır (Düvell ve Vollmer, 2009: 19). Türkiye’de göç temel olarak birkaç kanunla düzenlenmektedir. Bunun en önemlisi daha önce de bahsedildiği gibi İskân Kanunudur. İskân Kanunu 1994 yılında yenilenmiş olmasına karşın, ulus-devlet bakışının değişmediği ve göçmenliği soydaşlık kriterine bağlı kalındığı görülmektedir. Dolayısıyla soydaş olmayanların yasal yollarla Türkiye’ye göç etmesinin tek yolu evlilik yoluyla vatandaşlık almaktır.

Yasal düzenlemelerle göç edenlerin dışında, Türkiye’ye turist vizesiyle gelen ve çalışan göçmenler istenmeyen değil, tersine göz yumulan ve teşvik edilen durumdadırlar. Akpınar özellikle ikili anlaşmalarla vize muafiyeti ve vize almada kolaylık sağlanmasının ülkeler arasında turizmi artırmaktan ziyade, işgücü göçünü teşvik eder niteliktedir. Bu nedenle vize muafiyeti ve kolaylığı sağlanmasının gerçek amacı tartışma konusudur (Akpınar, 2010: 10-13).

2.1.3.1.1. Eski Sovyet ve Doğu Avrupa ülkelerinden Türkiye’ye Göç

Sovyetler Birliğinin dağılmasının ardından yeni kurulan ülkelere yaşanan problemlerden ötürü diğer pek çok ülkeye olduğu gibi Türkiye’ye doğru da bir göç dalgası ortaya çıkmıştır. Sovyetler Birliği döneminde Türkiye’ye doğru bir nüfus akışı var olmakla birlikte bu akış, Sovyetler Birliğinin yıkılmasının ardından, nitelik ve nicelik olarak değişmiştir. 1964 yılında Sovyetler Birliği ve Türkiye vatandaşlarının seyahatlerine olanak tanıyan anlaşmayı yaptıklarında, Türkiye’ye giriş yapan Sovyetler Birliği vatandaşı sayısı 414 idi. 1980’de bu rakam 40.000’i geçmiştir; 2004 yılında ise

Türkiye'ye Eski Sovyet coğrafyasında yer alan ülkelerden yapılan giriş sayısı 2,8 milyon, bunun 1,6 milyonu Rusya Federasyonu'ndandır (Avcı ve Kirişçi, 2007: 242).

Eski Sovyet ülkelerinden gelen göçmenlerin çalıştığı sektörler 1990'lardan bugüne farklılaşmıştır. Bavul ticareti⁸ Eski Sovyet ülkelerinden Türkiye'ye göçün öncüsü olmuştur. Bu tür ticaretinin merkezi ve simgesi olan İstanbul'un Laleli semti 1980'lerde Polonya, Çekoslovakya, Macaristan ve Yugoslavya'nın yanı sıra Afrika ve Körfez ülkelerinden turistler için çekim merkeziydi. 1990'ların ortasında ise Laleli, Sovyetlerin devlet güdümlü ekonominin yıkılması ve seyahat sınırlamalarının kalkmasının ardından, bavul ticaretinin merkezi konumuna geldi. Bu dönemde Laleli'ye bavul ticareti yapmak için gelen Eski Sovyet ülkeleri vatandaşlarının çoğu kadınken, Müslüman ülkelerden gelenler erkekti. Lalelide işyeri sahipleri ve çalışanları ise "yerli" İstanbullular değil, genellikle Doğu ve Güney Doğu Anadolu'dan gelen Kürtlerdi (Yükseker, 2004: 49-50).

Bavul ticareti, ulus-ötesi ağların kurulması ve göçe zemin hazırlaması bakımından önemlidir. Laleli örneğinde ise ulus-ötesi ağlar Eski Sovyet ülkeleri ve İstanbul arasından kurulan bir ağ söz konusudur. Bavul ticareti büyük ölçekli değil, Eski Sovyet ülkelerinde yaşanan ekonomik sıkıntılar nedeniyle, insanların sermaye yerine emek gücüne dayanan küçük/orta ölçekli ticari faaliyettir. Gelenen ülkedeki işgücü piyasası ve kadın-erkek işbölümünün niteliğine dayalı olarak genellikle bavul ticareti yapanlar kadınlardır. Bavul ticaretinin en önemli ataklarından bir tanesi ise kayıtdışı ekonominin varlığıdır. Söz konusu kayıtdışı faaliyet, ulus-ötesi bir enformel ekonomi yaratmıştır. Farklı etnik, millik ve kültürel kökenlere sahip olan alıcı ve satıcılar arasındaki gerçekleşen kayıtdışı faaliyetin yarattığı belirsizlik durumu ise, kişisel ilişkilerin ve "güven" in tesis edilmesi yoluyla telafi edilmektedir (Yükseker, 2003: 26-32). Ancak Çin mallarının piyasaya girmesi ile bavul ticareti yavaşlamıştır; aynı zamanda özellikle nakliye şirketlerinin monopolleşmesi de küçük ölçekte faaliyet gösterenlerin piyasadaki büyük oranda çekilmesine neden olmuştur. Bavul ticareti yapmayı bırakan

---

⁸*Bavul ticareti*, bir ülkeye giriş-çıkış yapan kişilerin yolcu beraberisi olarak bildirimde buldukları ve dolayısıyla vergi ödemeksizin yapılan ticarettir. Bu tür ticaret, fiyatlar, gümrük tarifeleri ve döviz kurları arasındaki farklılıklardan faydalanarak kâr etme amacına dayanır (Yükseker, 2003: 26).

kişilerin bir kısmı, İstanbul'da ev içi işler, tezgâhtarlık vb. gibi çeşitli sektörlerle çalışmaya başlayarak yerleşik göçmenler haline gelmişlerdir.

Her ne kadar Türkiye'de göç istatistikleri yeterli olmasa da ve göçmenlerin sosyo-demografik özelliklerine dair yeterli veri bulunmasa da, yapılan önceki çalışmalar ve gözlemlerden hareketle, özellikle eski Sovyet ülkelerinden gelen göçmenlerin önemli bir bölümünü kadınların oluşturduğu söylenebilir.

Tablo 2 2008-2010 Yılında Türkiye'ye Giriş Yapanların Ülkelere Göre Dağılımı

Ülke	2000	2005	2008	2009	2010
Azerbaycan	179.788	411.652	459.593	424.155	486.381
Belarus	9.614	77.183	152.961	142.422	152.421
Ermenistan	17.518	36.648	63.855	64.982	69.323
Gürcistan	179.651	367.338	830.184	995.381	1.112.193
Kazakistan	38.920	106.196	213.072	219.445	247.784
Kırgızistan	8.751	31.023	47.730	40.882	35.665
Moldova Cum.	64.686	91.178	141.514	117.856	96.196
Özbekistan	21.111	24.689	69.127	73.910	68.124
Romanya	265.175	202.860	447.419	366.698	355.144
Rusya Fed.	676.958	1.605.006	2.879.278	2.694.733	3.107.043
Tacikistan	1.100	6.814	36.262	19.816	17.737
Türkmenistan	10.979	34.282	88.915	112.358	114.390
Ukrayna	174.034	380.397	730.689	574.700	568.227
Toplam			5.713.180	5.480.640	6.075.484

Kaynak: Turizm ve Kültür Bakanlığı⁹

Erkek göçmenler genellikle inşaat sektörü, işportacılık, atölyeler, boya-badana işçiliği, tamircilik gibi işlerde çalışmaktadır. İnşaat sektöründe çalışan göçmenlerle ilgili yaptığı yaptığı çalışmada Toksöz, göçmen işçilerin iş piyasasında hiyerarşinin en altında

⁹ Turizm ve Kültür Bakanlığının Sınır-Giriş Çıkış İstatistiklerinden araştırmacı tarafından derlenmiştir. <http://www.ktyatirimisletmeler.gov.tr/TR,9854/sinir-giris-cikis-istatistikleri.html>

olduklarını, ancak bu en alttaki pozisyona ulaşmak için de köken ve din öğelerinin etkili olduğunu ortaya koymuştur. “Türk kökenli” olanlar ve/veya Müslüman olanlar diğerlerine nazaran daha fazla iş bulma şansına sahiptir inşaat sektöründe. Göçmenler genellikle taşeron firmalarca işe alınmaktadır ve göçmenler nitelikli olsa dahi amelelik gibi niteliksiz işlerde çalıştırılmaktadırlar. Göçmenlerin diğer çalıştığı bir alan da inşaat malzemesi satan dükkanlardır. Buralarda hamallık ve temizlik gibi işler yapmaktadırlar ve genellikle birkaç aylık periyotlarda çalıştırılmaktadırlar. Son olarak da göçmenler amele pazarlarında günlük olarak küçük işletmelerce amele olarak kiralanmaktadırlar. İnşaat sektörü, iş kazalarının ve riskin yüksek olduğu bir sektör olmasına karşın, koruyucu önlemler sağlanmamaktadır. Kaza olması durumunda ise hastane masrafları işçinin ücretinden kesilmektedir (Toksöz, 2008: 8-10).

Kadın göçmenlerin çalıştığı işler ise eviçi hizmetler, tezgahçılık, eğlence sektörü ve fuhuşolarak sıralanabilir. Ev içi hizmetler genellikle Doğu Avrupa ülkeleri ve Eski Sovyet ülkelerinden gelen göçmenler tarafından doldurulmaktadır. Ev içi hizmetlerde çalışan göçmen kadınların önemli bir kısmı Moldova’dan gelen göçmenlerdir. Söz konusu göçmenlerin önemli bir kısmı Türk kökenli Gagavuzlardır. Akalın, ev içi hizmetler sektörünün Moldovyalıların yanı sıra Bulgaristan, Gürcistan, Ukrayna, Özbekistan, Türkmenistan, Ermenistan ve Azerbaycan’dan gelen kadınlar tarafından doldurulduğunu belirtmektedir (Akalın, 2007: 210).

Ev içi hizmetler göçmen kadınların yoğun çalıştığı sektördür. Türkiye’de, özellikle büyük şehirlerde orta, orta-üst ve üst sınıflarda doğan ev içi hizmet alım ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Toksöz ve Ünlütürk Ulutaş’a göre (2012) Türkiye’de göçmen kadınların ev içi hizmetler ve bakım işlerindeki konumu dünyadaki gelişmiş ülkelerle benzerlikler ve farklılıklar sergilemektedir. Kadınların işgücüne katılımı arttıkça geleneksel ev içi rollerini ücretli iş alanına taşımışlardır. Üst sınıftan profesyonel mesleklerde çalışan kadınların göçmen kadınları istihdam etme eğilimi söz konusudur. Dahası Türkiye’de bakım işleri hiçbir zaman yerleşik bir kurumsal hizmet olmadığı için, bu hizmetler genellikle aile içinde kadınlar tarafından gerçekleştiriliyordu. Ancak

profesyonel işlerde çalışan kadınların özel sektörden hizmet alma ya da söz konusu işler için birisini çalıştırmaya yetecek gelir elde edebilmektedirler (Toksöz ve Ünlütürk Ulutaş, 2012: 90-91). Öte yandan Akalın'ın da belirttiği gibi, 1950'lerde başlayan kırdan-kente göç sonucu kentte oluşan yoksul kadınlar tarafından doldurulan ev içi hizmetler talebe cevap verememektedir; çünkü Türkiye'de ev içi hizmet sektörü büyük oranda erkek akrabaların patriarkal güdümüne tabidir. Bu nedenle ev içi hizmetlerde Türkiyeli ve göçmen ev içi hizmetçiler olarak ikiye ayrılmaktadır. Türkiyeli kadınlar genellikle günlük temizlik işlerini tercih ederken, çalışılan evde yatılı kalmayı gerektiren özellikle yaşlı-çocuk-bakımı gibi yatılı işleri yapmaktadırlar. Diğer bir sebep ise Türkiyeli kadınların yatılı işler için daha yüksek ücret talep etmesi; işveren yüksek ücreti ödese dahi, Türkiyeli kadınlardan göçmen kadınlar kadar bakım işlerinin gerektirdiği "mahrem" işleri yapmada göçmenler kadar "esnek" davranmayı kabul edenleri bulmak zordur (Akalın, 2007: 214). Türkiyeli evişlerinde çalışan kadınlara nazaran göçmen kadınlar, böylece, "daha özgür" ancak daha az sosyal ve hukuksal güvenceyle çalışmaktadırlar (Danış, 2007: 603).

Danış'a göre, İstanbul'da çalışan göçmen kadınlar ırk, etnisite ve yasal statüsüne göre, çalışma koşulları ve ücretlerini belirleyen gizil bir hiyerarşi oluşturmaktadırlar (Danış, 2007:603). İngiliz çocuk bakıcıları hiyerarşinin en üstünde yer alırken, Filipinliler İngilizce bilmeleri ve üst sınıf ailelerin çocuklarının dil öğrenimine katkı yapmaları umulduğu için ikinci sırada yer almaktadırlar. Moldovya'dan gelen göçmenler ise eğitim seviyelerinin yüksekliği sebebiyle orta-üst ve orta sınıf ailelerce tercih edilmektedirler. Hiyerarşide bir yer alan bir sonraki grup ise Türkçe bilmeleri sebebiyle Bulgaristanlılar yer almaktadır ve çoğunlukla temizlik ve yaşlı bakımı işlerinde çalışmaktadırlar. En altta ise Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'dan gelen göçmenler yer alırlar (Danış, 2007: 603-604).

Göçmen kadınlar genellikle etnik temelde biçimlenmiş sosyal ağlar vasıtasıyla iş bulabilmektedir. Örneğin Danış'ın çalışmasında Iraklı Hıristiyanlar, Türkiye'de yaşayan Gayri Müslimlerin evlerinde çalışarak özel bir niş oluşturmuşlardır. Bunu

başarabilmelerinin yolu ise kilise yoluyla dinsel ve ailevi ağları kullanabilmeleri olmuştur. Kilise aidiyet ve kimlik duygularının yeniden ikamesinin yanı sıra, sosyo-ekonomik olanaklar da sunmaktadır. Diğerleri ile tanışma ve bir araya gelme, iş ve barınma konularında bilgi paylaşımı, çocuklar için eğitim olanaklarından haberdar olma, yiyecek, giyecek ve sağlık konularında yardım alma vb. olanaklar kilise ve kilise çevresi sayesinde ulaşılabilir hale gelmektedir. Benzer şekilde Katolik yardım kuruluşu olan CARITAS da Iraklı Hristiyanlara yardım etmektedir. Ancak bu tür ağların ve komüniteye dâhil olmanın baskıcı ve dışlayıcı yanları da bulunmaktadır (Danış, 2006: 3-5).

Kaşka'nın Moldovalı göçmenler ile ilgili yaptığı çalışmada göstermektedir ki göçmenler birkaç yolla iş bulabilmektedirler: Birinci yol Laleli'deki "amele pazarı"dır. Ev içi hizmetlerde çalıştırmak üzere eleman arayan işverenler ve iş arayanlar Pazar günleri Laleli'deki bu pazarda bir araya gelmektedirler. Ancak bu yöntem göçün ilk başladığı dönemlere nazaran daha zayıftır. İkinci yöntem farklı işlerde çalışan ancak iş bulmak ve işçi bulmak isteyenler arasında aracılık eden kişiler vardır. Bu kişiler iki tarafı bir araya getirirler ve her iki taraftan da komisyon alırlar. Üçüncü yöntem ise özel iş bulma ajanslarıdır. Bu ajanslarda herhangi bir sözleşme söz konusu değildir; "güven" temelinde işler. Bu ajanslara gazete ilanları yoluyla ulaşmak mümkün olduğu gibi özel referansla da ulaşılabilir. En son yol ise sosyal ağlardır ki bu en etkili işleyen yöntemdir (Kaşka, 2009: 758-759).

Göçmen kadınların ev içi hizmetlerden sonra en yoğun olarak çalıştıkları sektör eğlence ve fuhuş sektörüdür... Bu sektörde çalışan kadınlar sektöre giriş ve çalışma koşulları bakımından üç gruba ayrılırlar. Birinci grupta yasal çalışma izni olanlar; ikinci grupta Türkiye'ye turist vizesiyle giriş yapmış olup serbest (free lance) ya da aracılar yoluyla çalışanlar; insan ticareti mağdurlarıdır (Toksöz ve Ulutaş, 2012: 100-101). Üçüncü grupta yer alan kadınlar, iş ve para kazanma vaadi ile çeşitli ağlar aracılığıyla Türkiye'ye getirilmiş ve farkı biçimler korkutularak ve zorlanarak fuhuşta çalışmaya başlamışlardır (Özer, 2012). Fuhuş sektörünün içsel olarak barındırdığı risklere ek

olarak göçmen/düzensiz göçmen olmanın koşulları eklendiğinde, bu sektörde çalışan düzensiz göçmen kadınlar için risklerin oldukça fazladır. Fiziksel ve ekonomik olarak pezevenkler, yerel işletmeler (oteller, eğlence yerleri vb.), polis gibi farklı kişi ve gruplarca tacize ve şiddete uğramaktadırlar (Gülçür ve İlkarcan, 2002: 416-176).

Diğer taraftan, göçmen kadınlar, özellikle Doğu Avrupa ve Eski Sovyet ülkelerinden gelenler, diğer bazı ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de “Nataşa” olarak adlandırılmakta ve fuhuş sektörün çalışmasa daha günlük hayatta bu yolla tacize uğramaktadırlar. Türkiyeli erkeklerin “Nataşa” algısı, zaman zaman görece uzun süreli duygusal ilişkilerin kurulmasında, “metres” tutmada ve flörtleşme biçimlerinde kendini gösterebilmektedir. Göçmen kadınların Türkiyeli erkeklerle ilişkileri, romantik sebeplere dayanabildiği gibi, çeşitli konularda destek sağlama ve nihayetinde evlenme yoluyla vatandaşlık kazanma motivasyonlarını taşımaktadır (Bloch, 2011).

Göçmenlerin diğer çalıştığı alanlar ise küçük atölyeler ve mağazalardır. Özellikle İstanbul’da Gedikpaşa’da yoğunlaşan ayakkabı atölyeleri, Laleli ve Osmanbey civarındaki mağazalar göçmenlerin yoğunlukla çalıştığı mağazalar yer almaktadır. Atölyelerde çalışan göçmenler, yerli işçiler gibi kayıtdışı olarak çalıştırılmalarına karşın maruz kaldıkları riskler yerli işçilerden daha farklıdır. Örneğin Dedeoğlu tekstil sektöründe çalışan Azerbaycanlı göçmenlerle ilgili yaptığı çalışmada, göçmen kadınların sosyal dışlanma biçimlerini ortaya koymuştur. Sosyal dışlanmanın ilk biçimi göçmenlere daha düşük ücret ödenmesi, ikinci biçimi ise ücretlerin zamanında ya da hiç ödenmemesi ve polise şikayet biçiminde ortaya çıkmaktadır. Polise şikayet durumunda göçmenler çareyi kaçmakta bulurken, işverenler genellikle rüşvet yoluyla cezadan kurtuluyorlar (Dedeoğlu, 2011: 37-41). Benzer şekilde, Gedikpaşa’daki ayakkabı atölyelerinde de kayıt dışı, parça başı, esnek üretim söz konusudur (Güler-Müftüoğlu, 2000).

Göçün başlangıç ve hedef noktaları arasında gerçekleşen akışların önemi kadar söz konusu iki noktanın göçe bağlamını vermesi bakımından önemlidir. Özellikle kent

çalışmalarında küresel kentlerin göçmenler için çekici faktör oluşturması ve göçmenlerin bu kentlerdeki entegrasyonu konularına odaklanırken, göç literatüründe köken ve hedef ülkeler/kentler üzerine yoğunlaşmıştır. Öte yandan hedef kentlerin daha geniş perspektiften, özellikle daha geniş coğrafi, politik, sosyal alanda, değerlendirilerek kenti göç için nasıl bir bağlam oluşturduğuna bakmak gereklidir.

2.2.İstanbul'un Küresel Akışlar İçindeki Yeri

Göçün başlangıç ve hedef noktaları arasında gerçekleşen akışların önemi kadar söz konusu iki noktanın göçe bağlamını vermesi de önemlidir. Özellikle kent çalışmalarında, küresel kentlerin göçmenler için çekici faktör oluşturması ve göçmenlerin bu kentlerdeki entegrasyonu konularına odaklanırken, göç literatüründe köken ve hedef ülkeler/kentler üzerine yoğunlaşmıştır. Öte yandan hedef kentlerin daha geniş perspektiften, özellikle daha geniş coğrafi, politik, sosyal alanda, değerlendirilerek kenti göç için nasıl bir bağlam oluşturduğuna bakmak gereklidir.

Küreselleşme ve kent ilişkisi üzerine yapılan çalışmalar 1980'lerden bu yana popülerlik kazanmıştır. Özellikle Freidmann'ın *Dünya Kenti Hipotezleri*(The World City Hypothesis- 1986) makalesi ve Sassen'in *Küresel Kent* (The Global City- 1991) isimli kitabı yeni tartışmaların başlamasına neden olmuş hem de en fazla tartışılan ve atıf yapılan çalışmalar olmuştur. Kentlerin ne kadar merkezde yer aldığını, küresel bağlantılarını ya da birbirlerine oranla skaladaki yerlerini belirlemek için çeşitli kriterler kullanılmıştır. Freidman yedi tane kriter sıralar: "büyük finansal merkezler, ulus-ötesişirketlerin genel merkezleri, uluslararası kurumlar, hızla artan işletmeler için hizmetler, önemli üretim merkezleri, önemli ulaşım noktaları ve nüfus" (Short vd., 2000: 318). Sassen ise *dünya kenti* yerine *küresel kent* kavramını tercih ederken bunun sadece bir isim değişikliği olmadığını ancak küresel dönemin özelliklerinin getirdiği farklılığı ifade etmek için ikincisini tercih ettiğini belirtir. Dünya kentleri yüzyıllardır varolmakla birlikte, küresel kentler yeni bir olgudur ve bütün küresel kentler dünya kenti iken tersi söz konusu değildir (Sassen, 2005: 28). Sassen'e göre yeni

telekomünikasyon teknolojilerinin de yardımıyla şirketler, coğrafi olarak daha dağınık hale gelmekle birlikte, eş zamanlı olarak dağınık aktivitelerin entegrasyonunun sağlanması gerekliliği nedeniyle özellikle en üst yönetim birimleri merkezileşmektedir. Bu şirketler oldukça karmaşık yapıda oldukları için birtakım hizmetleri dışardan, belirli hizmet alanlarında uzmanlaşmış firmalardan satın alırlar; muhasebe, hukuk, telekomünikasyon vb. gibi. Söz konusu uzmanlaşmış hizmet üreten firmalar, işlevlerini yerine getirmek için hız ve yeteneklerini kullanmak zorundadırlar. Bu süreç sonuçta kentin çehresini değiştirir ve kent yoğun bir düğüm noktası haline gelir. Uzmanlaşmış firmalar bir yandan küresel hizmet vermeye çalışırken, küresel ortaklıklar kurmaları gerekir; böylece kentten-kente bir ağ oluşmuş olur. Öte yandan kentler arasındaki ağa giren kentler, küresel bağlantılar kurmakla birlikte diğer taraftan kendi hinterlandından ve ulusal ekonomilerinden uzaklaşırlar. Bu tür bir ekonomik işlemler ortamında, emeğin değeri de farklılaşır; yüksek kalifiyede profesyonellerin değeri artar, gerekli derecede kalifiye olamayanlar tam tersi bir döngüye girer. Dolayısıyla bir tarafta yüksek derece kalifiye ve yüksek ücret alan işgücü varken, aynı kentsel ortamda düşük derecede kalifiye ve düşük ücret alan işgücü bir araya gelir. Bu süreç kaçınılmaz olarak kent içinde sosyo-ekonomik eşitsizliklerin de artmasına neden olur. Söz konusu toplama ekonomilerinin kent için doğurduğu bir başka sonuç ise artan enformelleşmedir. Büyük şirketlerle kar sağlama oranları bakımından rekabet edemeyen her türlü üretim, dağıtım ve hizmetler enformelleşme yoluna giderler (Sassen, 2005: 28-30).

Uzamsal olarak dağınık, ancak yönetimin merkezileşmesi bakımından küresel olarak entegre olan şirketler, küresel kentlerde yoğunlaşırlar. Bu bakımdan, Sassen, küresel kentlerin küresel ekonomide stratejik rolü olduğunu söyler. Buna göre, küresel kentlerin 4 fonksiyonu yerine getirirler: 1- dünya ekonomisinin yönetilmesinde, yoğunlaşmış kumanda noktalarıdır 2-finans ve özelleşmiş hizmet firmaları için anahtar konumda yerlerdir 3- üretim mahalleridir (sites of production) 4- ürün ve inovasyon için pazar konumundadırlar (Sassen, 1991: 3-4).

Küresel kentlerde belirleyici olan kentin fiziksel ya da nüfus bakımından büyüklüğü değildir; küresel kentler, kendileriyle aynı büyüklükte olan kentlerden ziyade, diğer küresel kentlerle benzerlik gösterirler. Küresel kurumların ve küresel ekonominin akışları içinde önemli fonksiyonların bu kentlerde gerçekleşiyor olması onlara ekonomik hâkimiyeti sembolize eden kimliklerini verir (Clark, 2003: 152). Hemen hemen bütün araştırmacılar en üstte bulunan, yani küresel ekonomi içinde hâkim konumda bulunan kentlerin hangileri olduğu üzerinde oydaşmakla birlikte-bu kentler New York, Londra ve Tokyo'dur (Sassen, 1991)- geri kalan kentler için yapılan sıralamalar farklılaşmaktadır.

Bununla birlikte küresel kent tanımı ve sıralanan özellikleri bakımından eleştirilere de maruz kalmıştır. Samers, Sassen'in küresel kent analizini, göç bağlamında eleştirmektedir. Samers, küresel sermayenin aktığı kentlerde, sermaye akışına göçün eşlik ettiği argümanını sorunlu bulmaktadır. Ona göre küresel kentlerde enformel ekonominin büyümesinin nedeninin neden bu kentlere has olduğunu da açıklamak gereklidir ve ona göre Sassen bunu yapmamaktadır. Öte yandan tüm küresel kentler yüksek oranda göçmen almadığı gibi, göçmen alan kentlerin küreselleşme sürecinin bu mekânlarda gerçekleşiyor olmasından değil, ülkenin diğer içsel faktörlerinden kaynaklanıyor olabileceğini belirtmektedir. Bir diğer nokta ise kayıt dışı göçmen ve ekonomi istatistiklerinin yetersizliğinden ötürü, kutuplaşma ve eşitsizlik argümanlarının belirsizliklerle dolu olmasıdır (Samers, 2002).

Uzmanlaşmış üretici hizmetlerinin, dünya ölçeğinde hızlanan ve yoğunlaşan sermaye akımları açısından önemini vurgulayan çalışmalar, küresel kent literatürü ile sınırlı değildir (Öncü ve Weyland, 2005: 16). *Geçit kentleri* terimi, tarihsel ve fırsat faktörlerinin birleşimini içeren ve bu nedenle büyük miktarlarda göçmen çeken şehirlere uygulanagelmiştir. Bu şehirler, içinde buldukları ülkelerden farklı oldukları için, tüm bir göç yapısı bu göçler üzerinde tartışılmıştır. *Geçit kentlerinin*, küresel kent literatüründe büyük yer tutmasına ve göçmenler için sundukları olanaklar nedeniyle göçmenler için çekici kentler olduğu varsayılmasına karşın, bütün *küresel kentler*, göç

bakımından *geçit kentler* değildir; bazı *geçit kentler* ise *küresel kent* değildir (Price ve Benton-Short, 2007).

Benzer özellikler gösteren mekânlarda göç akınlarına ve göçmen entegrasyonuna bakmak yerine, her bir mekânın bir diğerinden karakteristik özellikleri bakımından ve göçmenler tarafından dönüştürülmesi nedeniyle farklılaştığını söyleyen çalışmalar da söz konusudur. Ritz, hedef ülkelerin göçmen üzerindeki etkisini ortaya koymayı amaçlayan çalışmaların artmasının, göçün küresel bir olgu olduğunun fark edilmesi ve göçmenlerin kabul ve entegre edilmesini içeren toplumsal süreçle ilgili olduğunu ve bu sürecin her bir toplumda farklılaştığını söyler. Ritz hedef ülkelerin dört farklı özelliğini belirterek, hedef ülkenin bağlamının göçü ve göçmenleri etkilediğini ileri sürmüştür. 1-önceden varolan etnik ve ırksal ilişkiler 2-iş gücü pazarı ve ilgili kurumlar 3- hem göçmenler hem de daha geniş kurumsal düzenlemeler konusunda hükümet program ve politikaları 4- küreselleşmenin bir uzantısı olarak değişen uluslararası sınırlar (Reitz, 2002: 1006).

Dolayısıyla, küreselleşme süreçleri, ekonomik yeniden yapılanma ve göçün kesişme alanı, tam da analiz edilmesi gerekli noktadır (Cadge vd., 2009: 5; Glick-Schiller ve Çağlar, 2008).

Türkiye'ye doğru gelen uluslararası göçün büyük kısmı İstanbul'da toplanmaktadır. Yukarıda bahsedilen göçlerin de neredeyse tamamı da yine İstanbul'u hedef alan göçlerdir. Bu nedenle emekli, yaşam biçimi, öğrenci göçlerinden veya özellikle sınır kentlerinde yapılan çalışmalar dışında, Türkiye'ye gelen göçlerden bahsetmek demek büyük oranda İstanbul'dan bahsetmek demektir. Bu nedenle aşağıdaki kısımda İstanbul'un genel olarak tüm göçmenler ve özelde ise Ermenistanlı göçmenler için nasıl bir bağlam oluşturduğuna bakılacaktır.

İstanbul tarih boyunca büyüklüğü, serveti ve coğrafi konumu nedeniyle *dünya kenti* (Keyder, 2009: 9-10) olmakla birlikte aynı zamanda yeni dönem küresel akışlar

arasındaki yeri nedeniyle de *küresel kentler*den de bir tanesidir. Ancak İstanbul Londra, Paris gibi birincil küresel kentlerden bir tanesi değil, küresel kent hiyerarşinin alt sıralarında yer alan kentlerden bir tanesidir. Loughborough Üniversitesi *Globalization and World Cities Research Network* (GaWC) tarafından yapılan sırlamada İstanbul üçüncü grup olan Gama¹⁰ kentler içinde yer almıştır. Öte yandan ATKearney Enstitüsü tarafından daha önce 2008 ve 2010 yıllarında yayınlanan küresel kentler indeksinin 2012 versiyonunda, 66 kent içinde yapılan sırlamada 37. sırada yer almıştır. Ayrıca güç ve kırılabilirlik¹¹ çapraz tablosunda, “küresel etkiler altında kaybolacak kentler” olan “kırılabilir” kategorisinde yer almaktadır (ATKearney, 2012: 6).

İstanbul coğrafi olarak bağlantı noktasında olması, bir liman kenti olması ve kültürel zenginliğine rağmen, 19. Yüzyılda bölgedeki diğer kentlerle karşılaştırıldığında aslında dünya kenti olmaktan uzak bir noktadaydı: liman tesisleri yenilenmemişti, demiryolu ağının gelişmesi gecikmişti, kentsel planlama dağınık ve eşitsizdi, üretici olmaktan ziyade ithalatçı ve tüketici konumunda bir kentti. Öte yandan Birinci Dünya Savaşı, milliyetçi dalgalar İstanbul’un durumunu daha da kötü yönde etkiledi (Keyder, 2009: 9-17). Küresel kent tartışmaları sadece ekonomik aktiviteler değil aynı zamanda kültürel olarak da ele alınmalıdır. İstanbul kültür bakımından simgesel değeri de olan kültürel bir kenttir. Hilafetin Osmanlı İmparatorluğuna geçmesiyle İstanbul İslam dünyası için önem kazanmış olmakla birlikte Rus Ortodoks Patrikliği de İstanbul’daydı. Ancak bu durum İstanbul’u küresel kent konumuna getirmekle birlikte “bölünmeleri keskinleştiren bir simgecilikti” de (Keyder, 2009: 17).

---

¹⁰GaWC dünya kentlerini üçe ayırmaktadır. İlk grup Alfa kentlerdir. Bu kentler her şeyiyle küresel kent konumunda yer alırlar. İkinci sırada Beta kentler yer alır ve bu kentler önemli küresel kentlerdir ve buldukları ülke ya da bölgeyi dünya ekonomisine ekleme rol oynarlar. İstanbul’un da içinde yer aldığı Gama kentler minör küresel kentlerdir. Bu kentler ya daha küçük bölge ya da devletleri dünya ekonomisine eklemlerler ya da önemli dünya kentleridir ancak üretim hizmetleri yeterli miktarda gelişmemiştir (<http://www.lboro.ac.uk/gawc/gawcworlds.html>).

¹¹ Raporda “güç” kategorisi GSMH büyümesi, orta-sınıf büyümesi, altyapının gelişimi, iktisadi faaliyetlerde kolaylık ölçütlerini içerirken, “kırılabilirlik” nüfus büyüklüğü, artan güvensizlik ortamı ve istikrarsızlık, yolsuzluk ve sağlık sistemindeki bozulmayı içerir (ATKearney, 2012: 6).

İstanbul'un nüfusunun etnik ve sosyal yapısı her zaman karmaşıktı. Müslümanlar, Hıristiyanlar ve Museviler üç büyük grubu oluşturuyordu ve bunlar arasında etnik-dinsel parçalanmalar aynı zamanda kent içindeki yerleşime de yansyordu. Özellikle uluslararası ticarete dâhil olarak güçlenen Ermeni ve Rum nüfus kentin Haliç ve Galata bölgelerinde İstanbul'a yeni gelen yabancı tüccarlarla birlikte yaşarken, söz konusu artan ticarete dahil olamayan Müslüman ve Museviler değişmeden geleneksel biçimini koruyan bölgelerinde yaşamaya devam ediyorlardı (Keyder ve Öncü, 1994: 393).

Ankara'nın yeni kurulan cumhuriyetin başkenti ilan edilmesi, İstanbul'un tam da İslamiyet ve etnik olarak taşıdığı simgesel anlamından kaynaklanıyordu. İstanbul'un "görmezden gelinen" bir kente dönüşmesine, Ankara'nın geleceğin kenti İstanbul'un ise geçmişin kenti olarak algılanmasını beraberinde getirdi (Gül, 2009: 84). Ankara'nın başkent olması İstanbul'un nüfus yapısında da önemli değişikliklere neden oldu. Ulusal burjuvazi yaratılmasını amaçlayan politikalar ve Varlık Vergisi, gayrimüslim tüccarların kenti terk etmesine yol açtı. 1945 sonrası dönemde devlet desteğiyle canlanan ekonomi İstanbul'da da yansımaları buldu. Bir yandan tüccarlar burjuvaziye dönüşürken bir yandan da Anadolu'dan İstanbul'a göç akımları yaşandı (Keyder, 2009: 20-21). 1950 yılında 1.666.477 olan İstanbul nüfusu 1970 yılında 3.019.032 ve 1980 yılında ise 4.741.890'a yükselmiştir (Güvenç ve Işık, 2002: 203). 1980'li yıllarda ise İstanbul Üçüncü Dünya ülkelerine özgü bir gelişim sergilemiştir. 1990'larda Keyder, Sassen'in (2005) küresel kent niteliklerinden bir tanesi olarak belirttiği hizmet sektöründeki artışın İstanbul'da da yaşandığını belirtir. Ancak buna karşılık küresel bilgi akışını sağlayacak altyapı sağlanamamış, küresel beklentilere uygun yeniden yapılanma eksik kalmıştır (Keyder, 2009: 30). Yine de, 1980'lerden itibaren kent yabancı yatırımcılar için bir çekim merkezi haline gelmiştir. Hizmet sektöründeki yabancı yatırımcı oranı 1980'den 1995 yılına kadar %8,49'dan %28,91'e yükselmiştir. İstanbul Türkiye'de ekonomik bakımdan lider kenttir ve çoğu yabancı yatırımcı bu şehri tercih etmektedir (Berköz, 1998: 333). Türkiye'de yabancı yatırımın yarısından fazlası

İstanbul'da toplanmaktadır. İstanbul'u yabancı firmalar için çekici kılan faktörler arasında birinci sırada telekomünikasyon ve teknolojik hizmetler yer alırken ikinci sırada potansiyel pazarlara yakınlık yer almaktadır. Ayrıca, nitelikli işgücünün varlığı, düşük ücretler, yaşam kalitesi, kültürel olanakların varlığı da İstanbul'u çekici kılan faktörlerdendir (Türel vd., 2005'den aktaran Eraydın, 2008: 1671-1672). Öte yandan istihdam verilerine bakıldığında, ekonomik yapı içinde bölünme ortaya çıkmaktadır. İstihdam edilenlerin çoğu düşük katma değeri olan aktivitelerde düşük ücretle iş bulabilenlerdir ve bunların önemli bir kısmı da sosyal güvenlik şemsiyesi altında bulunmamaktadır. Diğer taraftan ise bilimsel ve teknik işlerde çalışan nüfus oranı 1980'lerde %8 iken 2000'lerde %11.34'e yükselmiştir. Buna rağmen istihdamdaki artış, refah düzeyindeki artışa yansımamıştır ve buna bağlı olarak kent içinde eşitsizlik ve kutuplaşmada artış ortaya çıkmıştır (Eraydın, 2008: 1675-1676).

Bu ekonomik yapı içerisinde içduygu'ya göre küçük ve orta ölçekli firmalar ortaya çıkmakta ve işgücünün enformelleşmesi de artmaktadır. Ancak enformel sektör ortaya çıktıktan sonra göçmenler bu sektöre girmektedirler. Yani ekonomi göçmen işgücü için talep yaratmaktadır, göçmenler geldiği için enformelleşme oluşmamaktadır (İçduygu, 2006b: 13).

Öte yandan Pérouse İstanbul'un "hareketliliği ve dolaşımı teşvik eden bir maddi ve gayri maddi faktörler merkezi olarak işleyebilecek bir *hub* (bağlantılar arası dağıtıcı merkez) ve geçiş koridoru" olarak görür (Pérouse, 2011: 259). Geçiş koridoru özelliği göstermesinin bir nedeni coğrafi konumundan kaynaklanmaktadır. Bazı kentler göçmen ticaret güzergâhında düğüm noktaları olarak görev görür ve İstanbul bunlardan bir tanesidir. İstanbul, Orta Doğu, Asya ve Afrika'dan gelen, kuzey veya güney rotayı izleyerek Batı ülkelerine gitmeyi hedefleyen düzensiz göçmenler için bir önemli *hub*'dir. Her ne kadar sınır şehri olmasa da, özellikle düzensiz sınır geçişleri, insan kaçakçılığı ve ticaretinde kaynaklar ve örgütlenme açısından önemli yer tutmaktadır. Göçmenler, takip edecekleri rota için gerekli kaynaklara ulaşma ve örgütlenme için geçirilen zaman içerisinde, günlük kazançlarını sağlayacak işler

bulabilmekte, küçük oteller, kiralık odalar vb. kalarak barınma problemini çözebilmekte veya eğer tüm organizasyon önceden tamamlanmışsa ve ödemesi yapılmış ise yolculuklarına devam edecekleri zamanı beklemektedirler. Sınır kenti olmasa dahi, oldukça yoğun düzensiz göçmen geçişine sahne olan ve Yunanistan ile Türkiye arasındaki sınırı oluşturan Meriç nehrine de yakındır. Bir diğer rota olan Akdeniz rotası için kaçakçılık örgütlenmesi diğer kıyı kentlerinin yanı sıra İstanbul'da da yapılmaktadır; bu noktada İstanbul'un aynı zamanda bir liman kenti olması da önem kazanmaktadır (Simon, 2006: 59-60; Papadopoulou, 2004: 173).

Türkiye'nin, artarak devam eden ve çeşitlenen göç akımlarına karşın bir göç politikası bulunmamaktadır. Göç politikasının olmayışı, göçmenler açısından da pek çok problemi beraberinde getirmektedir. Artan sayıda göçmenin, sığınma, sağlık, eğitim gibi temel ihtiyaçlarını karşılamasında problemler ortaya çıkmaktadır. Bu tür ihtiyaçlar belediyeler, sivil toplum örgütleri, uluslararası kuruluşlar ve devletin sosyal yardım kurumlarının düzensiz yardımları ile az miktarda karşılanabilmektedir. Öte yandan, özellikle devlet kurumlarının ve belediyelerin yaptığı yardımlar, vatandaşlık numarası esasında yapıldığı için, göçmenlerin bu yardımlardan faydalanmaları mümkün olmamaktadır (Biehl, 2012).

2.3.Türkiye'de Ermeni Azınlık

2.3.1.Tarihsel Arka Plan

Ermeniler; Museviler ve Rumlarla birlikte, Türkiye'de resmi olarak tanınan üç azınlık grubundan bir tanesidir. Azınlıkların yasal durum ve hakları 1923 Lozan Anlaşmasıyla belirlenmiştir. Ermeniler, Anadolu'nun otokton halklarından bir tanesi olmakla beraber, bugün 40,000 ile 60,000 arasında telaffuz edilen Ermeni nüfusunun neredeyse tamamı İstanbul'da yaşamaktadır.

Ermeni azınlığın bugünkü sosyal, ekonomik ve politik yapısını anlayabilmek için "parçayı" "bütünle" ilişkilendirmek (Özdoğan vd., 2009: 15), yani Ermeni azınlığın bu

coğrafyadaki, kendi tarihinin yanı sıra Türk toplum ve devletiyle ilişkileri ve arka planına bakmak gereklidir.

Türk milliyetçiliği, Osmanlı İmparatorluğu'nun son on yılı içinde şekillenmiştir. Osmanlı'nın son döneminde İttihat ve Terakki 1911'de yapılan kongresinde Osmanlı programını Türkçüleştirmişti ve bu kongre gayri Türk ve gayrimüslimler için bir dönemeçti (Dündar, 2002: 32). İttihat ve Terakki hem İmparatorluğun çöküş ve toprak kaybı, hem Osmanlıcılığın ırk, etnisite ve din farkı gözetmeksizin herkese eşit mesafe bir ideoloji yaratmadaki başarısızlığı, hem de diğer devletlerin azınlıklar konusunda müdahalelerine engel olamamaları sebebiyle Türk milliyetçisi politikaya dönmüştür (Şeker, 2007: 462). Anadolu'nun homojenleştirilmesi ve özelde Türkleştirilmesi için uygulanan yöntem, nüfus ve iskân politikası temelinde demografik mühendislikti: devlete karşı tehdit olarak algılanan gayrimüslimlerin Anadolu'dan tasfiyesi ve Türk olmayan Müslüman toplulukların kültürel asimilasyonları (Akçam, 2008: 37). Her ne kadar İttihat ve Terakki Anadolu'nun Türkleştirilmesi için, Türk ve Müslüman olmayan unsurlara karşı göç ve iskân politikasını bir araç olarak kullansa da en büyük ve şiddetli yerinden etme Ermenilere uygulanmıştır. Ermeni azınlığın 1915'de yaşadığı sürgün ve katliam, "Anadolu'nun homojenleştirilmesine yönelik genel bir etnik temizlik hedefi ve savaşın kaybedilmeye başlanması ile yaşanan çöküş paniğinin birleşmesinden oluşmuş gibi gözükmektedir" (Akçam, 2008: 134). Dündar'a göre Ermeni tehciri diğer tehcirlere göre farklılık gösterir çünkü bütün bir Ermeni halkı topyekûn yerinden edilmiştir ve boşaltılan bölge ile "yeniden iskân edilmesi hedeflenen" bölge arasında topografya ve iklim farkı hayatidir. Bir diğer nokta ise tehcirin yapıma biçiminin insanlık dışı olmasıdır. Ancak en önemli nokta yukarıda sayılan noktaların bilinmesine karşın İttihat ve Terakki'nin tehcir kararını almış olmasıdır (Dündar, 2008: 251).

Lozan Anlaşmasının "Ekalliyetlerin Himayesi" (Azınlıkların Korunması) isimli üçüncü kısmı, Türkiye'de azınlıkların statü ve haklarını belirler. Ancak burada belirtilmesi gerekli nokta, anlaşmada, standart azınlık ölçütleri yerine gayrimüslim kelimesinin geçirilmiş olması (Oran, 2008: 63) ve bunların aynı zamanda Osmanlı'da

tanınan *millet* statüsündeki gruplar olmasıdır (Toktaş, 2005: 395). Anlaşmanın bu bölümünde azınlıkların politik ve sivil hakları garanti altına alınmış olmasına karşın anlaşmanın bazı maddeleri Cumhuriyetin ilk yıllarından başlayarak ihlal edilmiştir¹². Her ne kadar azınlıklar eşit vatandaşlar olarak kabul edilmiş olsalar da, Türkiye Cumhuriyetinin ilk günlerinden bu yana farklılaşan ulusal kimliğin dışında, vatandaşlık açısından çelişik ve toplumsal anlamda öteki olarak kalmışlardır.

Yıldız'a göre, Türk ulusal kimliğinin Kemalist inşa sürecinde hukuki, siyasi ve etnik olmak üzere üç bileşen ayırt edilebilir ve bunlar kimliğin yapısal unsurlardır. Birinci dönemi Milli Mücadele yıllarını (1919-1923) içine alır ve bu dönemde Türk ulus kimliğinin baskın karakterini Müslümanlık tanımlamıştır ve resmi politik söylem etnik çoğulculuğu veri olarak almıştır. 1924-1929 yılları arasında ise dinsel tanımlamadan kopuş yaşanmış ve "Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan ve Türkçe konuşan, Türk kültürüyle yetişmiş ve Cumhuriyet ülküsüne sadık herkes Türk olarak kabul edilmekteydi". Üçüncü aşama ise 1929-1938 yıllarını kapsayan dönemde ise ırk-soya dayalı motiflerdir ve ulusal kimliği etnik temelde tanımlar (Yıldız, 2010: 17).

Çağaptay'a göre "Türk dilinden kaynaklanan etnik milliyet ile Anadolu'da yaşıyor olmaktan doğan toprağa dayalı milliyet birbiriyle örtüşmüyordu. Başka bir deyişle, devlete politik bir aidiyet ile millete etnik aidiyet aynı şey değildi" (Çağaptay, 2009: 25). 1924 Anayasa'sının 88. Maddesi Mecliste yapılan tartışmalar sonrasında "Türkiye halkı din ve ırk fark olmaksızın vatandaşlık itibarıyla Türk olarak adlandırılır". Bu madde de her ne kadar politik-teritoryal esasta bir tanımlama yapılmakla birlikte, daha dikkatli bir okumada ikinci bir otantik Türklüğün de mevcut olduğu fikri

---

¹²Gayrimüslimlerin "bazı" mesleklerde çalışmasının engellenmesi, "Vatandaş Türkçe Konuş" kampanyasıyla azınlık dillerinin şirket ve kurumlarda kullanımının engellenmesi, azınlıkların seyahatinin kısıtlanması söz konusu ihlaller arasında sayılabilirken üzerinde en fazla polemik yaşanan madde 42. Maddedir. Bu madde de azınlıkların hukuksal işlerini kendi dini hukuklarına göre gerçekleştirilmesini tanımaktadır. Ancak Medeni Kanun'un yürürlüğe konuşundan sonra, "azınlıklar bu özel imtiyazlarını bırakmaya zorlanmış"tır (Yıldız, 2010: 279). Lozan Anlaşması ve azınlıklar ilgili madde ve maddelerin ihlal edildiği koşullarla ilgili olarak bkz. Akgönül, S. (2007), *Türkiye Rumları*, İstanbul: İletişim Yayınları ve Oran, B. (2008) *Türkiye'de Azınlıklar*, İstanbul: İletişim Yayınları

doğmaktadır (Yeğen, 2004: 61). Bu yolla vatandaşlık ve etnisite arasında ayırım yapılmıştı (Çağaptay, 2009: 26).

1930'lu yıllarda etnisizme kayış kendini *Türk Tarih Tezi* ve *Güneş Dil Teorisi* gibi etnik temellendirme arayışları ve *Vatandaş Türkçe Konuş* kampanyası gibi kültürel asimilasyon çabalarında görülebilir. *Vatandaş Türkçe Konuş* kampanyasının asıl hedefi Rumlar, Ermeniler ve Musevilerdi ve Türkçe konuşmamaları onların Türkiye'ye olan sadakatini sorunlu kılıyordu. Aslan'a göre, kampanya, ulusal bütünlüğün önemli sembollerinden bir tanesi olarak görülmesinin yanı sıra, politik ve sosyal dönüşümün de bir sembolüydü. Öte yandan kampanya nedeniyle Türkçe konuşmayan Müslümanlara karşı herhangi bir saldırı gözlemlenmemekle birlikte gayrimüslimlere, özellikle Musevilere karşı saldırılar gözlemlenmiştir (Aslan, 2007). Öte yandan *Türk Tarih Tezi*, "Orta Asya'ya dayanan etnik köken, özgül tarih ve dil birliği anlayışını yeniden yorumlayarak 'Türk Etnisitesi'ne dayanan" bir etnik ulus tanımlaması yapmaktadır (Özdoğan vd., 2009: 17).

Yıldız, Kemalist dönemde Türkleştirmenin farklı görünümünü şöyle sıralamıştır: Hukuki Türkleştirme, Eğitimin Türkleştirilmesi, Devlet Bürokrasisinin Türkleştirilmesi, Ekonomik Hayatın Türkleştirilmesi. Hukuki Türkleştirme büyük oranda Lozan Anlaşmasının maddelerinin ihlali ile gerçekleşmiştir (Yıldız, 2010:277-279). Eğitimin Türkleştirilmesi de yine Lozan anlaşmasının maddelerinin ihlalini içermektedir. Lozan anlaşmasına göre, "Müslüman olmayan azınlıklara mensup Türk uyrukları... Özellikle giderlerini kendileri ödemek üzere... Her türlü okullar ve buna benzer öğretim ve eğitim kurumları kurmak, yönetmek ve denetlemek ve buralarda kendi dillerini serbestçe kullanmak ve dinsel ayinlerini serbestçe yapmak konularında eşit hakka sahip olacaklardır" (Oran, 1995: 289). Bunun yanı sıra devlet gayrimüslim nüfusun önemli oranda oturduğu il ve ilçelerde ilkokullarda anadilde eğitimlerinin sağlanması için gereklilikleri yerine getirmek; ayrıca eğitim işlerinde devlet bütçesinden yararlanma haklarına sahiptirler (a.g.e.: 289). Anlaşma hükümlerinin tersine 1923 yılında Maarif Vekâleti Türkçe, tarih ve coğrafya derslerini Türk tabiiyeti ve Türk milliyetli öğretmenler

tarafından verilmesine karar verdi; devlet okul bütçelerine yardım etmedi, bu yük okulların mütevellî heyetine yüklendi (Yıldız, 2010: 280).

Devlet Bürokrasisinin Türkleştirilmesine en çarpıcı örneklerden bir tanesi 1926 *Memurin Kanunu* ile memur olmak için Türk olmak şartının aranmasıdır. Bu kanun ancak 1965 yılında çıkarılan *Devlet Memuru Kanunu* ile değiştirilmiştir. Öte yandan 1932 yılında çıkarılan bir kanunla veterinerlik, eczacılık, borsa simsarlığı gibi meslekler Türk vatandaşlarına özel kılınıyordu (Çağaptay, 2009: 110).

Ekonomik hayatın Türkleştirilmesi, İttihat ve Terakki'nin 1914 *Milli İktisat* programı ve daha sonra 1930'larda *Devletçilik* ismi altında Cumhuriyetin kurucu ilkelerinden birisi olarak ortaya çıkmakla birlikte aslında temelleri daha geriye dayanır (Bayır, 2010: 69). Yabancı şirketler ve sermayeye angaje olmuş olan gayrimüslimlerin ekonomideki üstünlüğü¹³ İttihat ve Terakki'yi rahatsız etmekteydi ve bu nedenle gayrimüslimlerin ekonomik hayattan tasfiyesini yerine Müslüman halkın üstünlüğünü tesis etmeyi hedeflenmişti. Yabancı sermayenin tasfiyesi için *Teşvik-i Sanayi Kanunu* çıkarılmış ve Kapitülasyonlar kaldırılmış ve milli banka kurulmuştur (Aktoprak, 2010: 12). 1912-1922 yılları arasındaki dönemde, Anadolu'daki gayrimüslim ticaret erbaplarının kıyım uğraması veya mübadelesi sonucu, özellikle Anadolu kentlerinin ticaret alanında nitelikli nüfus bakımından neredeyse çölleşmesine denen olmuştur (Aktar, 2003: 90). Öte yandan yabancı şirket personelinin %75'inin Müslüman Türklere oluşması, şirket muhasebe ve yazışma defterlerinin Türkçe tutulması, bazı zanaat ve mesleklerin icrasının Türklere özgü kılınması cumhuriyet döneminde çıkarılan çeşitli kanunlarla sağlanmıştır (Yıldız, 2010: 285-286).

Cumhuriyetin Kemalist dönemi 1930'ların sonunda bitmiş olmakla birlikte, etnik temele dayalı ulusal kimlik ve gayrimüslimlere uygulanan baskı ve ayrımcılık devam etmiştir. 1934 Yahudilerin Trakya'dan zorla göç ettirilmeleri, 1942-1944 yılları

---

¹³ Bkz. Göçek, F. M. (1999), *Burjuvazinin Yükselişi, İmparatorluğun Çöküşü*, Ankara: Ayraç Yayınevi, sf.197-214.

arasında uygulanan Varlık Vergisi ve 5/6 Eylül 1955 olayları bunun örneklerinden bir tanesidir.

Varlık Vergisi, 1942 yılında Meclis resmi açıklamasına göre savaş (2. Dünya Savaşı) koşullarında haksız sağlanan kazancı vergilendirmektir. Savaş döneminde karaborsa olaylarının artması ve basında karaborsa yapanların Türkleştirilememiş azınlıklar, özellikle Museviler olarak gösterilmesi gayrimüslimlere karşı olumsuz fikirleri daha da keskinleştirmişti (Bali, 2005). Varlık Vergisinin azınlıklara karşı ve ekonominin millileştirilmesi amacını götüğünü ise verginin uygulanma biçiminden anlamak mümkündür. Vergi mükelleflerinin Müslüman (M), Gayrimüslim (G) ve Dönme (D) biçiminde sınıflandırılması, gayrimüslimlere daha ağır vergiler biçilmesi asıl amacın farklı olduğunu ortaya koymaktadır. Mükelleflerin %87'sini gayrimüslimler, % 7'sini Müslümanlar ve geri kalan %6'lık oran ağırlıklı olarak içinde gayrimüslim ve yabancıların bulunduğu karışık bir gruba aitti (Güven, 2005: 112). Diğer yandan vergisini ödeyemeyenler Aşkale'deki çalışma kamplarına gönderildiler; kampa gönderilenlerin büyük kısmını ise yine gayrimüslimler özellikle Museviler oluşturmaktaydı (Kirişçi, 2008: 182). 1942-1943 yılları arasında İstanbul Defterdarı olarak görev yapan Faik Ökte 1951 yılında *Varlık Vergisi Faciası* adı altında anılarını yayınladıktan sonra ağır eleştirilere maruz kalmıştır¹⁴.

Çok partili sisteme geçildiğinde azınlıklarla ilgili politikada bir yumuşama gözlenmektedir çünkü azınlıklar toplam seçmenlerin üçte birini oluşturmaktadır (Güven, 2005: 120) Ancak yine de azınlıklara karşı şiddet olayları yaşanmıştır. 6 Eylül 1955 gecesi hükümet yanlısı *İstanbul Ekspres* gazetesinin Atatürk'ün Selanik'teki evinin Yunanlılarca bombalandığı haberini yapmasının ardından Rumlar başta olmak üzere gayrimüslimlere ve mallarına karşı bir saldırılar yaşanmıştır. Kuyucu'ya göre, 1950'lere

---

¹⁴“Faik Ökte'nin hatıratının yayımlanmasından sonra basında çıkan tartışmalar ile DP'nin kurulmasından günümüze kadar uzanan zaman sürecinde Türk Yahudi Cemaati liderlerinin Varlık Vergisi konusundaki tavırları”nın bir incelemesi için bkz. Bali, R. (1997), “Çokpartili Demokrasi Döneminde Varlık Vergisi Tartışmaları”, Sayı 165, ss.47-53, Birikim Yayınları, İstanbul.Gözden geçirilmiş versiyonu için:http://www.rifatbali.com/images/stories/dokumanlar/varlik_vergisi_tartismalari.pdf

kadar biçimlenmiş olan gayrimüslimlerin “öteki” olarak algılanması ve Türkleştirme politikalarının yanı sıra 6-7 Eylül olaylarının ortaya çıkışında bir başka etmen de daha söz konusuydu. 1946 yılında çok partili sisteme geçilmesinin ardından 1950 seçimlerini kazanan Demokrat Parti, güçlü bir dini ton içeren *popülist milliyetçilik*ledamgalanmıştır ve özellikle gecekondü yerleşimlerdeki hoşnutsuz kitleleri harekete geçirmekte oldukça başarılıdır; öte yandan milliyetçi örgütlerin de bu dönemde ortaya çıktığı görülmektedir. Bu dönemin dinsel ve popülist hareketlerinin “öteki” ve “düşman”ları ise gayrimüslimlerden (üst-sınıf pozisyonları, daha kozmopolit oluşları ve dinleri nedeniyle) başka zenginler, bürokratlar ve entelijansiya, komünistler idi (Kuyucu, 2005: 372).

6-7 Eylül olaylarının ardından gayrimüslimlerin yurtdışına göçleri hız kazanmıştır. Güven, Amerikan Konsolosluğu verilerine dayanarak özellikle Ermeni azınlığın Sovyetler Birliği Konsolosluğu’na kitlesel başvurusundan bahseder. İstanbul basını ise Ermenilerin başvurularını, “azınlıkların Türk devletine duydukları “geleneksel sadakatsizliğin” ve ‘yabancı güçlerle olan tarihsel bağlarının’ bir başka kanıtı olarak yorumlar” (Güven, 2005: 146). Rumlardan ise toplamda 5.000 kişi göç etmiştir (a.g.e.:146). Yine Güven’in Devlet İstatistik Enstitüsü verilerine dayanarak verdiği rakamlara göre 1955 yılında Ladino dili konuşanların sayısı 33,000 iken 1960’da 23,000’dir. Ermenice Konuşanların sayısı 1955’de 70,000; 1965 yılında 56,376.2’dir (a.g.e.:147).

Öte yandan İçduygu ve Soner (2006), 1950’lerden itibaren Türkiye’de gayrimüslim azınlıkların durumlarını belirlemede iç politikanın milliyetçi özelemlerinin değil, dış ilişkilerden kaynaklanan diplomatik krizlerle belirlendiğini söylemektedir. Özellikle Rum azınlığı hedef alan 6-7 Eylül olaylarının yaşanmasında, Kıbrıs konusunda Yunanistan ve Türkiye’nin anlaşmazlığa düşmesiyle, Rum azınlık üyeleri şüpheli ve tehlikeli olarak görüldü. Benzer şekilde 1970’li ve 1980’li yıllarda ASALA¹⁵ (*Armenian*

---

¹⁵ASALA, 1970’lerin ortalarında 1980’lerin başına kadar eylemlerini sürdürmüştür. 1973 yılında, 78yaşındaki Gourgen Yanikian’ın iki Türk diplomatı, 1915’de erkek kardeşinin ve ailesinden toplam 25

Secret Army for the Liberation of Armenia- Bağımsız Ermenistan Gizli Ordusu) Türk kurumları ve diplomatlarına saldırılarına sahne oldu (İçduygu ve Soner, 2006: 461). Bu saldırılar da Ermeni azınlığın olumsuz etkilenmesine ve birçoğunun göç etmesine yol açtı. Bugün Ermeni azınlığın toplam nüfusu, cemaat üyelerine göre 40,000'i aşmamaktadır¹⁶.

Türkiye'de resmi azınlık statüsüne sahip üç azınlık grubu da, Ermeniler, Rumlar ve Museviler, Cumhuriyetin ilk yıllarından bu yana vatandaşlık ve azınlık ikileminde yaşamış, Türk vatandaşı olmakla birlikte Türk olarak görülmemeleri sebebiyle Türkiye Devletinin ikincil vatandaşları olarak görülmüş olsalar da Ermeniler ve Rumlar Musevilere nazaran daha şaibeli olarak görülmüşlerdir. Rumlara karşı olan şüphe, özellikle Kurtuluş Savaşı ve Kıbrıs Meselesi sebebiyle Yunanistan'la ilişik olarak algılanmalarından kaynaklanmaktadır. Ancak son yıllarda Türkiye-Yunanistan ilişkilerinin düzelmesi ve Rum azınlığın sayısının 3,000 civarına düşmesi, milliyetçi söylem ve uygulamaların görece onlardan uzaklaşmasını sağlamıştır. Ancak Ermeni azınlık için aynı saptamayı yapmak mümkün değildir.

Ermenilere yönelik milliyetçi söylem, hatta nefret söylemi, hâlihazırda devam etmekle birlikte saldırılar da durmamıştır. Ermenilere karşı düşmanlığın sebepleri birkaç noktada toplanabilir. İlk sebep 1915'de Anadolu'da yaşanan olayların, Ermenistan Devleti ve Ermeni Diasporası tarafından uluslararası kamuoyu ve politik arenada canlı tutulması ve bunun Türkiye ve Türklere karşı bir argüman ve öç alma aracı olarak kullanıldığına olan inancın yanı sıra; 1915'deki Ermenilerin maddi ve manevi kayıpları için Türkiye'den tazminat isteyeceği ve hatta toprak isteyeceğine yönelik inançtır. Gö'l'e göre aynı zamanda, Ermenilerin "öteki" olarak algılanmalarının sebebi, Anadolu'da homojen Türk ulus-devleti yaratma ideali ile Ermenilerin tarihsel

---

kişinin öldürülmüş olmasını sebep göstererek vurması başlangıcı oluşturdu. ASALA 1970 ortalarında sahneye çıktığında, 3R olarak anılan amaçları şöyle sıralamıştı: 1- 1915 Ermeni Soykırımının tanınması 2- Soykırım için Türkiye'nin tazminat ödemesi 3- Anayurdun restorasyonu(Dugan vd., 2008).

¹⁶Etnik köken veya azınlık mensuplarına dair istatistik bulunmamaktadır. Söz konusu rakam Ermeni cemaati içinde "önder" sayılabilecek bir kişiyle yapılan görüşmelerden elde edilmiştir.

anavatanları olarak Anadolu üzerindeki istekleridir (Göl, 2005: 122). Yine Göl'e göre, Osmanlı İmparatorluğu'nda, özellikle matbaayla birlikte Ermeni milliyetçi düşüncelerin yayılması ve İmparatorluktan daha fazla hak istemeleridir. Bir diğer neden ise Avrupa ülkelerinin azınlıkları korumak adına Osmanlı iç politikasına müdahale etmeleri, Ermenileri bir kez daha şüpheli konuma getirmiştir. Ayrıca, Kafkaslarda birinci Bağımsız Ermenistan Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ardından, Ermenilerin tarihi anavatanının parçası olan Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Harput, Sivas'ın Ermenistan ve Türkiye arasındaki problemlerin kaynağı olmuştur (Göl, 2005: 131-132). Söz konusu toprak isteği veya tazminat bugüne kadar gerçekleşmemiş, bu tür bir talebin yapılacağı da şüpheli olmakla birlikte hala geçerliliğini koruyan bir milliyetçi argümandır.

Ermenilerin "öteki" olarak kalmalarına sebep olan bir başka etmen ise, Ermenistan ve Azerbaycan arasında Dağlık Karabağ bölgesinin kontrolü nedeniyle çıkan Karabağ Savaşı'nda Türkiye'nin Ermenistan'la diplomatik ilişkileri kesmesi ve sınır kapılarını kapatmasıdır. Bir yandan Azerbaycan'ın Türki ve "kardeş" ülke olarak kabul edilmesi sebebiyle, Ermeniler bir kez daha "şaibeli" konumlarından "düşman" konumuna kaymıştır. Bu dönemde politikacıların açıklamaları sadece Ermenistan devletini değil aynı zamanda tüm Ermenileri hedef alan açıklamaların yanı sıra İstanbul'da Ermeni azınlık okullarının duvarlarına yazılar yazılıyor, Ermeni kurumlarına tehdit telefonları ediliyordu (Hoffman, 2002: 20).

Milliyetçilik ve nefret söylemini besleyen bir başka nokta ise temassızlıktır. Ermenistan 1920 yılında Sovyetler Birliği'ne katıldığından bağımsızlığını ilan edene kadar iki toplum arasında iletişim oldukça sınırlı kalmıştır. Nihayet Sovyetlerin dağılmasından sonra Türkiye Ermenistan'ı tanıyan ilk ülkelerden bir tanesi olmakla birlikte hemen akabinde sınırlar tekrar kapanmıştır. Dolayısıyla iki ülke vatandaşlarının birbirleri hakkında bilgileri oldukça sınırlı olmakla birlikte, büyük oranda geçmişle yüküldür. Kentel ve Pagosyan'ın yaptığı çalışma göstermektedir ki iki ülke vatandaşları birbirleri hakkında yeterli bilgiye sahip olmamakla birlikte, genellikle negatif atıflarla tanımlamaktadır. Örneğin anket uygulanan Ermenistan vatandaşlarının %27,6'sı

Türkiye'nin Ermenistan için bir tehlike kaynağı olduğunu düşünürken, Türkiye vatandaşlarının %20,6'sı tehlike kaynağı olarak görmektedir. Öte yandan Türkiye vatandaşları Ermenistan'ın coğrafi konumu/özellikleri, politik ve dinsel özellikleri hakkındaki bilgilerinin sınırlı olduğu anlaşılmaktadır. Bir başka dikkat çekici örnek ise Türkiye vatandaşlarının %30,3'ünün bugün Türkiye'de yaşayan Ermenilerin Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Türkiye'ye geldiklerini düşünmeleridir (Kentel ve Pagosyan, 2005).

Türkiye'de Ermeni azınlık üyeleri, yukarıda tarif edilmeye çalışılan sosyo-politik ortamda, ötekileştirildikleri ve hatta düşman ilan edildikleri bir çevrede, iki strateji geliştirmişlerdir: Birincisi kitlesel/bireysel göçler yani "terk" iken ikincisi görünür olmama yani "sessizlik"tir (Özdoğan vd., 2009: 16-17). Ermeni azınlık, yaygın kullanımının da ortaya koyduğu gibi bir "cemaat" biçiminde yaşamaktadır. Ancak söz konusu cemaat homojen ve çatışmadan arınmış değildir.

2.3.2. Günümüzde Ermeni Cemaati ve Kurumları

Ermeniler bugün dünyanın pek çok yerine dağılmış durumdadırlar. Ermenistan Cumhuriyeti dışında yaşayan Ermenilere, hangi coğrafyada yaşıyor olurlarsa olsunlar genel olarak *Diaspora Ermenileri* adı verilir. Türkiye'deki Ermeniler ise ne Ermeni ulus-devletinde ne de diasporada yaşıyorlar: Otokton ahali oldukları topraklarda azınlık statüsündedirler¹⁷.

Bugün İstanbul Ermeni Patrikliğine bağlı toplam 42 kilise¹⁸ vardır. Bunun yanı sıra 13 ilköğretim ve 5 lise olmak üzere toplam 18 Ermeni azınlık okulu, çok sayıda kültür, eğitim ve yardımlaşma dernekleri, spor kulüpleri, korolar, çoğunluğu İstanbul'da

---

¹⁷ Türkiye'de, özellikle İstanbul'da yaşayan Ermenilerin diasporik bir grup olup olmadığına dair tartışma için bkz. Björklund, 2003.

Ayrıca, <http://azadlik.wordpress.com/2011/07/05/istanbul-diyaspora-midir-degil-midir/> (erişim tarihi, 23.05.2012)

¹⁸ 42 kilisenin 6 tanesi Anadolu'da (Kayseri, Diyarbakır, Mardin-Derik, Hatay'da İskenderun, Kırıkhan ve Samandağ-Vakıflıköy), 1 tanesi Girit'te, geri kalan 35 tanesi ise İstanbul'da bulunmaktadır (Özdoğan vd., 2009: 519).

olmak üzere mevcuttur. Ayrıca vakıf, hastane, yetimhane ve cemaat mezarlıkları da vardır. Ayrıca Ermenice yayın yapan Nor Marmara ve Jamanak gazetelerinin yanı sıra Türkçe-Ermenice yayın yapan Agos haftalık gazetesinin yanı sıra Ermeni edebiyat, kültür, tarih vb. konularda kitaplar basan Aras Yayınları da İstanbul'dadır.

Ermeni cemaatini bir arada tutan ve dahası Ermeni kimliğinin unsurlarından bir tanesi olan din, birkaç açıdan önemlidir. Din, Ermenilerin azınlık statüsünde olmalarının temel belirleyicilerinden birisi olarak, aynı zamanda "Ermenileri devlet karşısında temsil" etmektedir (Özdoğan vd., 2009: 30). Patriklik, Cumhuriyet döneminde idari işlerle ilgilenen komisyonlarının lağvedilmesi sonucu sivil ve idari işlerde belirsizlik yaşanmaktadır. Ancak devlet, resmi olarak tanımasa da çeşitli konularda "sivil toplum temsilcisi" olarak muhatap aldığı görülmektedir(Özdoğan vd., 2009: 323). Öte yandan Ermenilik, etnik ve dinsel öğeleri aynı anda içinde barındırır. Özellikle Ermenilerin "Hıristiyanlığı kabul eden ilk millet oluşu" sık zikredilen ve övülen bir niteliktir¹⁹. İkinci olarak, kilise sosyalizasyon sürecinin gerçekleştiği mekânlardır: bir araya gelmek, doğum, ölüm, evlilik gibi konularda haberleşmektir. Örs ve Komşuoğlu'nun yaptığı çalışmada görüşülen kişilerin çok küçük bir bölümü (%4,8) kiliseye "hiçbir zaman" gitmediğini beyan etmiştir. Araştırmacılar bunun sebeplerinden bir tanesi olarak da, Lozan Anlaşması'na göre kiliselerin devlet desteği alamadığı ve ayakta kalabilmelerinin yolunun ise cemaat desteği olduğu için, kilise ile cemaatin ilişkilerinin sağlamlaştırdığını belirtmektedirler (Örs ve Komşuoğlu, 2007: 423). Benzer şekilde Özdoğan vd. yaptığı çalışmada kiliseye "hiç gitmediğini" beyan edenlerin oranı % 2,3'dür. Buradan hareketle, Özdoğan vd. "kiliseye gitmek" dindarlık düzeyinden ziyade, "aidiyet sağlamak bakımından sembolik bir önem taşımaktadır" (Özdoğan vd., 2009: 321).

Kimlik açısından bir başka önemli unsur ise dildir. Ermenice, Doğu ve Batı olmak üzere iki diyalekti olan bir dildir. Doğu Ermenicesi, Ermenistan Cumhuriyetinde kullanılırken, Türkiye ve diasporada Batı Ermenicesi kullanılmaktadır. Ermenice, asıl

---

¹⁹ Yazarın yaptığı görüşme.

olarak Ermeni okullarında öğrenilmektedir ve “öyle görünmektedir ki Ermeni okulları, Ermeni kimliğini devam ettirmede önemli rol oynamaktadırlar” (Örs ve Komşuoğlu, 2007: 423). Öte yanda, dil konusundaki çelişki “dile verilen önem ve öğrenmedeki/kullanmadaki pratik zorluklar”dır. Dil bir yandan kültürün ve Ermeni olmanın bir parçası olmasına karşın, diğer yandan işlevsellik bir çelişki olarak ortaya çıkmaktadır(Özdoğan, 2009: 314-318).

Türkiye’de Ermeni azınlıkların kimlik unsurlarından bir diğeri de coğrafyadır: Anadolu Ermenileri/ İstanbul Ermenileri. Anadolu’da Ermeni nüfusu, Osmanlı ve Cumhuriyetin ilk döneminde yaşanan katliam ve sürgünler nedeniyle azalmıştır. Geri kalan nüfus ise bir yandan Türkiye’de 1950’lerden başlayarak yaşanan iç göç sürecinin bir parçası olarak bir yandan da Ermeniliklerinden dolayı baskı görmeleri nedeniyle İstanbul’a göç etmişlerdir. Ayrıca Anadolu’daki kilise ve okulların kalmaması nedeniyle, Patrikhane öğrencileri toplayarak İstanbul’a getirmiş; arkasından ise öğrencilerin aile ve akrabaları İstanbul’a göç etmiştir. İstanbullu Ermeniler ise Varlık Vergisi, 20 Kura askerlik gibi süreçler sonucunda Batı ülkelerine göç etmiştir. Dolayısıyla bugün İstanbul’da yaşayan Ermenilerin büyük kısmı aslında Anadolu’dan gelen Ermenilerdir.

İstanbul kökenli bir aileden geliyor olmak bir gurur kaynağı iken, Anadolu kentlerinden bir aileden geliyor olmak ise Anadolu’nun yerleşik halkından olmanın bir kanıtı olarak algılanmaktadır (Örs ve Komşuoğlu, 2007:418). Ek olarak İstanbul Ermenileri ve Anadolu’dan gelen Ermeniler arasında gelenek-görenek, kentlilik-taşralılık farkının yanı sıra yaşam biçimi ve standardı, davranış biçimi ile bir sınıf farkını da içermektedir (Özdoğan vd., 2009: 338-341).

Son olarak, Ermenilerin kendilerini nasıl tanımladıkları dikkate alınmalıdır. Örs ve Komşuoğlu’nun çalışmasında “Kendinizi nasıl tanımlıyorsunuz?” sorusuna verilen yanıtların %59’unu “Ermeni” cevabı oluştururken, ikinci sırada T.C. vatandaşı Ermeni ikinci sırada yer almıştır (%37). “Ermeni”liği vurgulayan cevapların toplamı %82,98 iken

“vatandaşlık”ı vurgulayan cevapların oranı %31,95’tir. “Türk-Ermeni” cevabını verenlerin oranı %7 civarındadır (Örs ve Komşuoğlu, 2007: 419-42).

2.4.Ermenistan’dan Dışarı Göç Yapısı ve Dinamikleri

Göç nedenleri, yapısı ve dinamikleri küresel bir takım ortaklılar göstermekle birlikte her ülkenin kendi içsel dinamikleri göç alması ya da vermesinde belirleyicidir. Ermenistan’da da göç yapısını anlamak için kendi tarihine ve dinamiklerine bakmak gerekir.

Göç, Ermenistan’ı etkileyen en önemli ekonomik ve sosyal fenomenlerden bir tanesi olmasının yanı sıra yeni bir fenomen değildir; Ermeniler ve Ermenistan’ın tarihinin önemli bir unsurudur. Bu nedenle Ermenistan’da göç ve göçün dinamiklerini anlamak için en azından 19. Yüzyılın başından bu yana Ermenilerin nüfus hareketlerine bakmak gerekir.

Şimdiki Ermenistan devletinin yer aldığı topraklar üzerinde, 1921 yılında, Sovyetlere katılmadan önce 4 yıllık kısa ömrüyle ilk bağımsız Ermenistan devleti kurulmuştur. 1918 yılında şimdi Ermenistan toprakları üzerinde kurulan bağımsız Ermenistan devletinin 1920 yılında nüfusu 720.000 idi. Nüfusun yarısından fazlası ise mültecilerden oluşuyordu (Suny, 1997: 347). Mültecilerin büyük kısmı Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Osmanlı topraklarında yaşanan katliamlardan kaçmış kişilerdi. 1915 kıyımı ve Kars –Ardahan’ın Osmanlı’nın eline geçmesiyle, Rusya ve Rus Ermenistan’ına kaçan 525,000 kişinin 400,000’i Ermenistan’da kalmıştır. Ancak Ermenistan 1921 yılında Gürcistan ve Azerbaycan birlikte Sovyetlere katılarak Güney Kafkasya Federal Sovyet Sosyalist Cumhuriyetini oluşturdu. 1936 yılında ise bu birlik dağıldı ve her biri ayrı bir Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti statüsünü aldı. Ermenistan, 15 Cumhuriyetten oluşan Birliğin en küçüğü idi (Panossian, 2006:266). I. Dünya Savaşı ve sonrasında Osmanlı topraklarından kaçarak, Yunanistan, Bulgaristan, Fransa gibi farklı ülkelere sığınmış Ermeni mültecilerin 15,525’i, 1926-1936 yılları arasında Ermenistan’a geri gönderilmiştir (Simpson’dan aktaran Ginsburgs, 1957: 342-343).

Öte yandan İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Sovyet yetkilileri Ermenistan'ı tüm dünyadaki Ermenilerin anavatanı olarak ilan ettiler ve 1915 yılında Osmanlı topraklarında yaşanan kıyım ve Rus İmparatorluğunun yıkılması sebepleriyle dünyanın pek çok yerine dağılan Ermeni kökenlilerin "geri dönmeleri" yönünde bir kampanya başlattılar. 1946-1947 yılları arasında Lübnan, Suriye, Yunanistan, Mısır, Fransa, Bulgaristan, Romanya ve İran'dan gelen 60,000-80,000 Ermeni Sovyet Ermenistan'ına "geri" döndü (Makaryan, 2010: 4). Aslında söz konusu olan gerçek bir geri dönüş değildi; çünkü "geri dönen" Ermeniler daha önce yaşadıkları topraklara dönmüyorlardı. Dolayısıyla söz konusu olan "geri dönme"den ziyade bir mülteci akımı idi.

Sovyetlerden dışarı göç sıkı biçimde kontrol edilmesine karşın 1948 yılından itibaren Museviler, Almanlar ve Ermenilere Sovyetlerden dışarı göç etmeleri için izin verilmişti. 1948 yılından 1986 yılına kadar toplam göç eden Ermeni sayısı 46,400 iken 1987-89 yılları arasında 24,900 kişi göç etmiştir. Toplamda 77,300 kişi göç etmiştir. Heitman, Museviler için İsrail, Almanlar için Almanya ve Ermeniler için Fransa'nın şefaati ve bunun da Sovyetlerin çıkarlarıyla örtüşmesinin göçün başlangıcını oluşturduğunu söyler. Daha sonraki göçler büyük oranda aile birleşmesi yoluyla gerçekleşmiştir (Heitman, 1991).

Sovyetlerde göç sıkı biçimde devlet tarafından kontrol ediliyordu. Oturma ve çalışma izinler (*propiska*) pasaportlara işleniyordu ve bu sistem tüm Sovyet döneminde yürürlükteydi. Sovyetlerde göç ve yerleşim temel olarak ethno-territoriality ilkesi etrafında yönetiliyordu. Ethno-territoriality, bir etnik grubun kökeninin merkezi parçası olarak bir toprak parçasıyla gerçek ya da algısal bağına atıf yapmaktaydı (Karlsson, 1995: 487). Sovyetler Birliğinin yıkılmasının ardından 43 milyon insan, kendilerini etnik bağlarının olduğu ülkelerin dışında yaşıyor olarak buldular (Heleniak, 1995: 1). Bunlar arasında Ermeniler, Musevilerden sonra, SSCB içine en dağılık gruptu. 1979 yılında Sovyet Ermenilerinin sadece %65,5'i Ermenistan cumhuriyetinde yaşıyordu (4,151,000 kişinin 2,725,000'i) (Suny, 1997: 375). Dolayısıyla Sovyetlerin çökmesiyle birlikte hem diğer Sovyet Cumhuriyetlerinde yaşayan Ermeniler, Ermenistan'a doğru göç etmeye

başladı, hem de Ermenistan topraklarında yaşayan farklı etnisitelerden olanlar kendi etnik bağlarının olduğu yeni kurulan ülkelere doğru hareket ettiler.

Bugün dünyada toplam 7 milyon kadar Ermeni yaşadığı tahmin edilmektedir. Bunun sadece 3 milyon civarı Ermenistan'da yaşamaktadır (ARMSTAT, 2011). Yukarıda bahsedilen ve aslında 19. yüzyılın sonlarında Osmanlı topraklarından Amerika, Avrupa ülkeleri ve Orta Doğu ülkelerine yayılan Ermeniler, bugünkü Ermeni diasporasını oluşturmuşlardır.

Dolayısıyla denilebilir ki Ermenistan kuruluşundan bu yana aslında göçmen hareketleri ile şekillenmiş ve nüfusunun önemli bölümünü de göçmenler oluşturmuştur. Ancak Sovyetlerin son döneminde yaşanan ekonomik sıkıntılar ve Birliğin dağılmasıyla birlikte göç bir başka boyut kazanmıştır.

Sovyetler Birliği dağılması tüm dünyada çeşitli etkiler yaratmakla birlikte en büyük etkiyi şüphesiz eski Sovyet cumhuriyetlerinde sosyal, politik ve ekonomik alanlarda yarattı. Önemli etkilerden bir tanesi, Sovyet coğrafyası içinde ve bu coğrafyadan dışarı doğru ortaya çıkan büyük miktarda nüfus hareketleridir. Sovyetlerin yıkılmasının ardından ortaya çıkan nüfus hareketlerinin üç sebebi vardı: Etnik azınlıkların anayurtlarına gönderilmesi (geri gönderme), ekonomik zorluklar sebebiyle göç ve son olarak savaş, çatışma, politik çalkantılar ve yolsuzluklar (Makaryan, 2012: 2). Ermenistan'da ortaya çıkan nüfus hareketleri de diğer eski Sovyet ülkelerindeki sebeplerle ortaklık taşır; ancak Sovyetlerin yıkılmasının ardından ortaya çıkan ilk göç dalgasına doğal afetler ve çatışmalar sebep vermiştir.

1980'lerin sonlarından itibaren Ermenistan'dan dışarı göç, 1988 depremi, 1989 Karabağ Savaşı ve son olarak Sovyetlerin dağılmamasıyla birlikte artış göstermiştir. 1988 Aralık ayında gerçekleşen deprem ülkenin sanayisinin üçte birini yok olmasına, 24.000 kişinin hayatını kaybetmesine ve 400 bin kişinin evsiz kalmasına neden oldu. Bunun sonucunda 150 bin evsiz eski Sovyet Cumhuriyetlerine gitti (Johansson, 2008:

3). Depremde, Spivak kentinin neredeyse tamamı, Gümrü ve Vanadzor'un ise yarısından fazlası yıkılmıştır. Azerbaycan ile yaşanan Karabağ Savaşı ise durumu daha da ağırlaştırdı. 1989-90 yılları arasında 170 bin Azeri ülkeyi terk ederken, Azerbaycan'da yaşayan 360 bin Ermeni Ermenistan'a gelmiştir. Ancak bu Ermenilerin büyük kısmı daha sonra Rusya'ya veya A.B.D.'ye göç etmiştir (IOM, 2008: 12). Karabağ Savaşı döneminde petrol, gaz ve diğer malların nakliye edildiği yollar kapanmıştır. Türkiye- Ermenistan sınırı da yine bu dönemde kapatılmıştır (Johansson, 2008: 3). 1988-1989 yıllarında toplam 200 bin kişi Ermenistan'dan dışarı göç etmiştir; ancak bunların büyük bölümü geri dönmüştür. Söz konusu göç Ermenistan tarihindeki ilk ve en büyük göçtür (IOM, 2008: 12). Ancak 1980'li yıllarda yaşanan şoklar Ermenistan'da işsizlik, yoksulluk ve sonuç olarak da göçün devam etmesine ve artmasına sebep olmuştur. Sadece 1990-2005 yılları arasında 700.000-1.300.000 kişi Ermenistan'dan başka ülkelere göç etmiştir (UNDP, 2009: 19).

Sovyetlerin dağılmasından sonra ortaya çıkan Bağımsız Devletler Topluluğunda (BDT) yer alan ülkelerde göç eğilimleri benzerlik gösterir. Ivakhnyuk, bu benzerlikleri şu şekilde sıralar: tarihsel bağlar; coğrafi yakınlık, geçirgen sınırlar (vizesiz giriş); ortak ulaşım altyapısı; hareket etmede psikolojik kolaylık (dil, eski ortak coğrafya); demografik bütünsellik; ortak işgücü pazarındaki karşılıklı çıkarlar; büyük ölçekli düzensiz göç; göç yönetimi koordinasyonunu hedefleyen bölgesel korporasyon (Ivakhnyuk, 2006: 1-2). 2000'lerin başında BDT'dan çıkan göçmenlerin dağılımı aşağıdaki tablodaki gibi gerçekleşmiştir:

Tablo 3 BDT'den Çıkan Göçmenlerin Coğrafi Dağılımı

BDT ülkesi	Toplam Göçmen	Rusya'daki Göçmen
Ermenistan	800-900	650
Azerbaycan	600-700	550-650
Gürcistan	250-300	200
Kırgızistan	400-450	350-400
Moldova	500	250
Tacikistan	600-700	600-700
Ukrayna	2.000-2.500	1.000-1.500
Özbekistan	600-700	550-600
Rusya Fed.	2.000-3.000	-

Kaynak: ICMPD, 2006'dan aktaran, Ivakhnyuk, 2006: 1-2

Sovyetlerin yıkılışından bu yana ortaya çıkan göç iki biçimde gerçekleşmektedir. Birincisi başta Federal Rusya olmak üzere eski Sovyet ülkelerine yönelen mevsimlik göç, ikincisi ise Amerika ve Avrupa Birliği ülkelerini hedef alan ve sürekli yerleşimi hedefleyen göçtür.

Ermenistan'da 1980'li yıllarda, geleneksel olarak *shabasnik* olarak adlandırılan mevsimlik işçi göçü, yılda 150 bini bulmaktaydı. Mevsimlik işçi göçünün hedefi olan ülkeler Eski Sovyet ülkeleridir ve genellikle küçük kasaba ve kırsal alanda yaşayanlar bahar ve yaz aylarında evlerinden ayrılıp kışın dönerek bu göçü oluştururlar (IOM, 2008: 11-12). Bu göç türü hala sürmektedir.

Derderian, Ermenilerin Rusya'ya göç etmelerinin sebeplerini üçe ayırmaktadır. Bu sebeplerin ilki en büyük Ermeni diasporasının Rusya'da oluşudur ki tahmini rakamı Derderian 2 milyon olarak belirtir. Aynı zamanda Ermeni diasporasının pek çok güçlü işadami, politikacıyı içerdiğini ekler. Bu nedenle Ermeni diasporası Ermeni göçmenler için hem koruyucu bir ortam hem de ileriki göçler için bir çekici güç oluşturur. İkinci olarak, Ermenilerin Rusça konuşmaları sebebiyle iş olanaklarının ve entegrasyonun kolay oluşudur. Üçüncü sebep ise, Ermenistan ve Rusya'nın güçlü tarihsel bağları nedeniyle, Ermeni göçmenlerin burada, diğer ülkelere nazaran daha az kültür şoku ve yabancılik çekmeleridir (Derderian, 2007: 3). Ancak yapılan çalışmalar göstermektedir ki Ermeni göçmenler Rusya'da eskiye nazaran daha fazla sıkıntı çekmektedirler ve başka ülkelere yönelmektedirler. Örneğin Yudina, Moskova'da gerçekleştirdiği çalışmasında Moskovalıların genel olarak göçmenlere karşı toleransının düşük olduğunu ve %60.5'inin göçmenlere karşı olumsuz tavrı olduğunu ortaya koymaktadır. Görüşme yapılan Moskovalılardan özellikle hoşlanmadıkları göçmen gruplarının başında Azerbaycanlılar yer alırken (% 78,9), ikinci sırada Ermenistanlılar yer almaktadır (yaklaşık %40) (Yudina, 2005: 597-598). Ayrıca Derderian, Ermeni göçmenlere yönelik saldırılardan basında çıkan örnekler vermektedir (Derderian, 2007).

Ermenistan'dan göç edenlerin çoğunluğunu erkekler oluşturmaktadır. OSCE'nin yaptığı çalışmaya göre 2002-2007 yılları arasında tüm göçmenlerin %79'u ve işgücü göçünün %90'ını ve sürekli olarak yerleşmeyi amaçlayan göçmenlerin %51'ini erkekler oluşturmaktadır. Kadın göçmenler öğrenci göçü içinde çoğunluktadır. Göçmenler 25-54 yaş grubunda yoğunlaşmaktadır ve bu yaş grubundakiler toplam göçmenlerin % 79'unu, toplam nüfusun %51'ini oluşturur. Göçmenlerin ortalama yaşı 38'dir (OSCE, 2008: 13). Göçmenler arasında erkeklerin oranının yüksek olması, erkeklerin evin geçimi ve kadınların da ev içi işlerle ilişkilendirilmesinden kaynaklanmaktadır. 2005 yılında yapılan bir çalışmaya göre nüfusun % 78'i kadınların göç etmesini olumsuz değerlendirmişlerdir (ILO, 2009: 8).

Ermenistan'da göçe sebep olan önemli etkenlerden biri olan işsizlik oranları ise şöyledir:

Tablo 4 Ermenistan'da İşsizlik Oranları (%)

	2001		2008		2009		2010
	ILO ²⁰	Resmi Rakam	ILO	Resmi Rakam	ILO	Resmi Rakam	Resmi Rakam
İşsizlik Oranı	38.4	10.4	28.6	7.0	3.6	7.0	7.0

Kaynak: OECD, 2011b: 50

Yine OECD verilerine göre yoksulluk 1999 yılında %55 iken bu oran 2008 yılında % 27'ye düşmüştür (OECD, 2011b: 51).

2005-2007 yılları arasında en az bir üyesi göç etmiş olan hane sayısı toplam hane sayısının %12,5-%15,6 arasında olduğu tahmin edilmektedir. Aynı yıllar arasında ekonomik olarak aktif nüfusun %7,3-%9,2'sinin göç ettiği anlaşılmaktadır (Minasyan ve Hancilova, 2005: 23). Ermenistan'da göç büyük oranda kırsal alanlardan çıkmaktadır (%44); göçmenlerin %23'ü başkent Erivan'dan çıkarken, üçte biri ise diğer kentsel alanlardan çıkmaktadır. En fazla göç veren bölgeler ise Şirak, Geğarkunik, Aragatsotn,

²⁰ Uluslararası Çalışma Örgütü (International Labour Organization-ILO) kendi metodolojisine göre işsizlik oranını içerir. ILO'nun metodolojisi için bkz.

http://glossary.reuters.com/index.php/ILO_Measure_of_Unemployment

Vayots Dzor and Tavuş bölgeleridir. Geğarkumik'te göç oranı toplam %15 iken Shirak'ta %14.4'dür (OSCE, 2008: 11-12).

1991 yılından sonra göç etmiş olanların %81'i, 2002-2007 yılları en az bir kere Ermenistan'a geri dönmüştür. Geri dönenlerin büyük bölümü Rusya'ya giden göçmenlerdir. Rusya ile ulaşımın ucuzluğu, vize sorunun olmaması gibi sebepler söz konusu dönüşün yüksekliğinin sebepleri arasındadır (OSCE, 2008: 18).

Göçmen gönderilerinin, göçmen gönderen ülkelerde gelir eşitsizliği yarattığı, beyin göçüne yol açtığı, gönderilerin yatırım yerine günlük tüketime harcadığı yönünde iddiaların yanı sıra gönderilerin kalkınma, sosyal sermaye oluşumu gibi konularda katkı yaptığı yönünde de iddialar ve bulgular yer almaktadır (de Haas, 2005). Ancak önemli noktalardan bir tanesi göçmen gönderilerinin, geri kalan aile ve akrabalarının hayatlarını sürdürmelerinde önemli rolünün olduğudur. Ermenistan için de aynı durum söz konusudur. 2007 yılı Gayri Safi Milli Hasılanın (GSMH) %17'si göçmen gönderileri oluşturmaktaydı (Hakobyan, 2009: 103). Dünya Bankası verilerine göre Ermenistan tüm ülkeler içinde en fazla göçmen gönderisi alan ülkeler arasında 26. Sırada yer alırken, Avrupa ve Orta Asya ülkeleri arasında 2009 yılında GSMH'sinin %9.0'unu göçmen gönderilerinin oluşturmasıyla 7. Sırada yer almıştır (World Bank, 2011: 14, 26). 2002 yılında Ermenistan'a yapılan göçmen gönderilerinin %68'i Rusya'dan gelmekteydi; ikinci sırada ise %17 ile ABD/Kanada'dan gelen gönderiler yer almaktaydı. Yine aynı çalışmaya göre, toplam hanelerin %76'sının aylık gelirini hane dışından gelen gönderiler oluşturmaktadır (Roberts ve Banaian, 2005: 242, 244). ILO'nun çalışmasına göre göçmenlerin %80'i her üç ayda bir para gönderiyor ve beşte bir hane ise aile üyelerinden düzenli olarak her ay para alıyor. Ortalama olarak gönderilerin %82'si günlük ihtiyaçlar için harcanmaktadır. %7'lik kısmı çeşitli nedenlerle biriktirilmektedir. (ILO, 2009: 22-25). Gönderiler banka, para transfer operatörleri gibi formel kanalların yanı sıra eve dönüş zamanlarında şahsen verme, arkadaşlar, kurye ve *Hawala* tipi sistemler aracılığıyla yapılmaktadır.

III. BÖLÜM ALAN ARAŞTIRMASI

3.1. Yöntem: Teknik ve Etik Güçlükler

Bütün araştırmaların içerisinde birtakım teknik zorlukları içinde barındırdığını söylemek mümkündür. Ancak bazıları, konunun ya da örneklemin yapısından ötürü artı zorluklar içerebilir. Düzensiz göç çalışmaları da, toplumun uçlarında yaşanması ve yasaların ihlalinin içerdiği için kaygan bir fenomen olması; dolayısıyla düzensiz göçmenlerin de hassas ve zor izlenir konumda olmaları nedeniyle, söz konusu zorlukları içermektedir. Bu nedenle, düzensiz göçlerle ilgili yapılan çalışmalar, alan araştırmasının uygulamasından, verilerin analizi, raporun yazılması ve yaygınlaştırılmasına kadar içinde pek çok etik problemi ve teknik zorluğu barındırır (Düvell vd., 2010: 227). Öte yandan, yine düzensiz göçlerin doğası gereği, göçmenlerin sayısı, ilişkileri, yapısı vb. hakkında araştırmaya başlamadan önce nicel bilgi bulmak çoğu durumda mümkün değildir; bu durumda yapılabilecek şey daha önce yapılmış çalışmalardan hareketle bir araştırma tasarımı oluşturmaktır.

Türkiye’de uluslararası göç çalışmaları, genellikle Türkiye’den dışarı, Batı ülkelerine yönelen göçlere odaklanmıştır. Ancak yine de son yirmi yılda Türkiye’ye yönelen göç akımları üzerine yapılan çalışmalar artmıştır ve 2000’lerin başından itibaren ivme kazanmıştır. Türkiye’nin uluslararası göç sistemleri içindeki yerini, göç politikalarını, Türkiye’den dışarı ve Türkiye’ye yönelen göç tipleri ve dinamiklerini ortaya koymayı hedefleyen çalışmaların yanı sıra çeşitli göçmen grupların göç ve entegrasyon süreçleri, stratejiler, toplumsal cinsiyet, işgücü karakteristikleri vb. araştıran çalışmalar da mevcuttur. Yine de, Türkiye’de göç çalışmalarının, Türkiye’de göç yapısı ve yoğunluğu dikkate alındığında nitel ve nicel olarak yeterli olmadığını söylemek mümkündür.

Bu durum, Ermenistan’dan Türkiye’ye doğru yaşanan işgücü göçü için de geçerlidir. Göç, 1990’larda başlamış ve 2000’lerde ivme kazanmış olmasına, özellikle basında çeşitli vesilelerle sıkça yer verilen bir konu olmasına rağmen yapılan akademik

çalışmanın sayısı sınırlıdır. Şimdiye kadar bir araştırma raporu²¹ ve bir de yüksek lisans tezi²² dışında yapılan çalışmalar, genellikle kapsam bakımından dar ve bilimsel metotlardan ziyade kişisel gözlemlere dayanan²³ çalışmalardır.

Düzensiz göçlere ilişkin yukarıda bahsedilen ve Türkiye’de göç literatürü sınırlılığı ve bütün etik ve teknik zorlukları barındırmakla birlikte, Ermenistanlı göçmenlerle ilgili yapılacak bir çalışma artı zorlukları içinde barındırmaktadır. Alan araştırmasının tasarım aşamasında bu zorluklar öngörülmüş olmasına karşın, alan araştırması sırasında öngörülemeyen diğer bazı zorluklarla da karşılaşmıştır. Öngörülen zorluklardan bir tanesi, Ermenistanlı göçmenlerin, diğer göçmen gruplara nazaran kendi içlerine daha fazla kapalı olabilme ihtimali ve bu nedenle iletişim kurmada yaşanabilecek zorluklar idi. Bu zorluğu aşmak için, alan araştırması sırasında göçmenlerle iletişim kurmanın yolu olarak, göçmenlere çoğunlukla referans kişiler aracılığıyla ulaşılması yoluna gidilmiştir. Ancak, alan araştırması sırasında görüldü ki, referans/güven/güvensizlik farklı faktörlerce belirlenmektedir. Örneğin, araştırmacının kendi etnik-dini kimlik tutumu ne olursa olsun, görüşülen kişilerce ilk aşamada araştırmacıya karşı bir güvensizlik ve buna bağlı sınır çizme ve mesafe koyma biçiminde ortaya çıkmıştır. Güvensizlik, bazen birden fazla defa görüşme yapılan kişilerle aşılabilirken, sınır çizme bu kişilerle dahi her seferinde, her yeni soruda, yeniden ortaya çıkabilmiştir. Yine araştırmanın tasarımı sırasında öngörüldüğü üzere, Ermenistanlı göçmenler, tam da Ermenistanlı olmaları, gündelik politikaya özellikle basın yoluyla dahil edilmeleri sebebiyle, çekincelere sahiptirler. Bir kez görüşme yapılan kişilerde ise araştırmacı bütün etik güvenceleri ve referanslarını sunarak güven tesis etmeye çalışmasının yanı sıra, zaman zaman üstü açık veya kapalı olarak kendisi ve Ermenilerin etnik-dini kimliği, Ermenistan-Türkiye ilişkileri vb. konulardaki görüş ve tutumlarını

---

²¹ Ozinian, A. (2009), *Identifying the State of Armenian Immigrants in Turkey Sociological Qualitative Research*, Eurasia Partnership Foundation.

http://www.epfound.am/files/epf_migration_report_feb_2010_final_march_5_1.pdf

²² Taşçı, N. (2010), *Armenian Immigrants: History of a Journey*, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Institute for Modern Turkish History, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

²³ Rutishauser, H. (2010), “Önyargıları Yıkma ve Ortak Nefreti Yumuşatma: İstanbul’daki Ermenistanlı Kadın Göçmen İşçiler”, *Türkiye’ye Uluslararası Göç*, İstanbul: Kitap Yayınevi.

çeşitli yollarla “açıklamak” veya “ima etmek” durumunda kalmıştır. En azından çeşitli kereler resmi ağzlar tarafından dile getirilen veya Türkiye’de çeşitli kesimlerde yaygın olan ayrımcı fikirler ve önyargılara sahip olmadığını açıklamak “zorunda” kalmıştır.

Ermenistanlı göçmenlerin tam sayılarının bilinmemesi örnekleme nicel temsiliyeti olanaksız kılmıştır. Öte yandan araştırmanın konusunun da sayısal verilerden çok göç sürecini, ilişkileri ve ağları anlamaya yönelik olması sebebiyle nitel tekniklerin kullanılması uygun görülmüştür. Ancak nitel teknikler mümkün olduğu kadarıyla uygulanmakla birlikte alan araştırması boyunca sıkı bir biçimde uygulanamamıştır. Örneğin yapılan görüşmelerin kaydı, görüşülen kişilerin kayıt yapmaya şüpheli yaklaşımları ya da reddetmeleri veya görüşülen mekânın uygun olmaması nedeniyle yapılamadığında, görüşme notlarının yazımı gecikmeli olarak yapılmıştır; bazı durumlarda görüşme notları bir gün sonrasında yazılmıştır.

Alan araştırması, iki aşamalı olarak, İstanbul’da gerçekleştirilmiştir. İlk aşamada Haziran 2008 Haziran- Nisan 2009 ayları arasında yapılmıştır. Pilot çalışmanın yapıldığı tarihlerde henüz Ermenistanlı göçmenlerle ilgili olarak yayınlanmış herhangi bir çalışma olmaması ve Dolayısıyla sadece basında çıkan haberlerden elde edilen bilginin mevcut olması nedeniyle; pilot çalışmanın hedefi alanı tanımak, ilişki kurmak ve araştırmacının kendisini tanıtmayı ile sınırlı tutulmuştur. Pilot çalışmanın ardından, Eylül 2011 - Nisan 2012 ayları arasında asıl alan araştırması yapılmıştır. Ancak yine de pilot çalışma ve asıl çalışma arasındaki dönemde, alandan tamamen kopulmamış, ilişkiler sürdürülmüştür.

Alan araştırmasının İstanbul’da uygulanmasının birkaç sebebi vardır. Birincisi her ne kadar Ermenistanlı göçmenlerin, İstanbul dışında Karadeniz ve Akdeniz bölgelerinde yer alan şehirlere göç ettikleri gözlemlenmiş olsa da, İstanbul’a yönelen göçler, diğer kentlere yönelen göçlere nazaran, nicel olarak büyük farklılık göstermektedir. Alan araştırması sırasında yapılan görüşmelerden edinilen bilgilere göre göçmenler, Karadeniz bölgesinde tarım ve küçük işletmelerde; Akdeniz bölgesinde ise turizm ve eğlence sektöründe çalışmaktadırlar. İkinci olarak, İstanbul Türkiye’nin

diğer kentlerinden farklı olarak küresel göç sistemleri içinde önemli bir bağlantı noktası oluşturmaktadır ve buraya gelen göçmen sayısı diğer kentlerden dramatik bir fark göstermektedir. Kentin kendisinin bir göç bağlamı yaratması anlamında karakteristik özellikler sergilemektedir; yani İstanbul'un çok geniş bir etnik, dini, kültürel yelpazeye yayılan göçmen nüfusu Ermenistanlı göçmenleri bu yapı içinde değerlendirme olanağını da vermektedir. Üçüncü ve en önemli sebep ise Türkiye vatandaşı Ermenilerin büyük oranda İstanbul'da yaşıyor olmasıdır. Ermenistanlı göçmenlerin etnik ve dini kimliğinin, diğer göçmen gruplar içinde önemli bir farklılık yaratması ve bu tezde söz konusu farklılığın, göçmen ağları ve sosyal sermaye temelinde yapılan bir çalışma ile ortaya konması hedeflendiği için, alan araştırmasının Türkiye vatandaşı Ermenilerle fiziksel olarak yakınmekânda ve kentte yaşayan göçmenlere uygulanması, araştırmanın konu ve amaçları bakımından en uygun seçenek olarak görüşmüştür.

Yukarıda bahsedilen güçlükler ve çalışmanın hedef ve amaçları göz önüne alındığında, farklı bilgi ve verilerden beslenen bir araştırma tasarımı hedeflemiştir. İstanbul'da yapılan derinlemesine mülakatların yanı sıra, ikincil kaynakların taranması ve mümkün olduğu takdirde konunun daha iyi anlaşılmasına yardım olabilecek nicel veriler de taranmıştır. Bu kapsamda, Ermenistanlı göçmenlerle ilgili yazılı ve görsel basında çıkan haberler taranmıştır. Çalışma süresince Türkiye'de Ermenistanlı göçmenlerle ilgili haberler takip edilmekle birlikte, genel olarak Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin sosyal, politik ve ekonomik boyutuyla ilgili haberler ve analizler hem Türkiye basınından hem de İngilizce/Türkçe yayın yapan Ermenistan basınından takip edilmiştir. Yine de belirtmek gerekir ki, Ermenistan ve Türkiye arasındaki politik ve tarihsel problemler ve kaynakların ideolojik yönelimleri, veri elde etmek ya da elde edilen verinin doğruluğunu teyit etmede zaman zaman zorluklar yaratmıştır.

Ermenistanlı göçmenlerin sayılarının bilinmemesi ve dahası konu üzerine yapılan tartışmaların yoğunluğu bir yana, araştırmanın amaçları açısından sayısal temsiliyete dayanan örneklem yerine kategorik temsiliyet çerçevesinde yapılmasına karar verilmiştir. Bu amaçla yapılması hedeflenen görüşmeler, göçmenler ve göçmen

olmayanlar olmak üzere iki kategoriye ayrılmıştır. Daha sonra ise her iki kategori alt kategorilere ayrılarak, sayısal değil ancak nitel olarak temsiliyetin sağlanması hedeflenmiştir. Araştırmanın örneklemini oluşturacak olan her bir kategoride (bkz. Ek 1); görüşülecek kişi sayısı belirlenerek bir örneklem büyüklüğü hedefi konulmuş olmakla birlikte, bu hedef sıkı biçimde uygulanmamıştır. Bazı kategorilerde hedeflenenden fazla görüşme yapılmış, bazılarında ise az ya da hiç görüşme yapılmamıştır. Görüşme yapılmayan kategoriler, araştırmanın amaçları çerçevesinde hayati olmayan, ihmal edilebilir kategorilerdir; hedeflenenden fazla görüşme yapılan kategoriler ise veri doygunluğu sağlama amacına ek olarak, bazı durumlarda tesadüfi olarak gerçekleşmiştir. Tasarım sırasında hedeflenen görüşme sayısı, alan araştırmasının ilerleyen aşamalarında değiştirilmiş olsa da, nitel araştırmalarda görüşme sayısının belirlenmesinde kullanılan önemli kriterlerden birisi olan “doygunluk noktası” gözetilmiştir. Ancak bu noktada *teorik doygunluk*²⁴ değil *data doygunluğu* gözetilmiştir²⁵. Öte yandan data doygunluğuna ulaşıp ulaşılmadığının belirlenmesi de oldukça karmaşık bir süreçtir. Data doygunluğuna ulaşmada birkaç kriter belirtilmektedir: 1- datanın karmaşıklık durumu 2- araştırmacının deneyim ve yorgunluk durumu 3- datayı değerlendiren araştırmacı sayısı (Ryan ve Bernard, 2004’den aktaran Guest, vd., 2006: 77). Bu çalışmada söz konusu kriterlerden bağımsız değildir. Ancak belirtmek gerekir ki araştırma tema ve kategorilerinin önceden belirlenmesi, araştırmacının alan araştırması boyunca ilgili literatüre sık sık başvurması ve son olarak araştırmanın her aşamasında danışmanın uyarı ve yönlendirmeleriyle söz konusu zorluklar aşılmaya çalışılmıştır.

Ulus-ötesi göç çalışmalarında, yapılacak olan araştırmalar için en uygun yöntemin çok-mahalli etnografi (multi-sited ethnography) olarak ortaya konmuş olmasına karşın, finansal yetersizlik ve araştırmacının dil problemi nedeniyle araştırmanın sadece göçün bir yakasında, yani İstanbul’da yapılmasına karar verilmiştir.

---

²⁴ Bernard, teorik doygunluğu “yapılan görüşmelerde yeni kategoriler ve kategoriler arası ilişkilere dair yeni bulgular bulunmaması” olarak tanımlamaktadır (Bernard, 2006: 501).

²⁵ Nitel araştırmalarda görüşme sayısının belirlenmesine ilişkin tartışma için bkz Guest, vd., 2006.

Yine de araştırmacı, yapılandırılmış bir alan araştırması için olmasa dahi göçün diğer yakası olan Ermenistan'da çeşitli görüşmeler yapma imkanı yakalamıştır. Bu çerçeve IOM Ermenistan ile yapılan görüşmenin yanı sıra, çeşitli basın yayın organlarından gazeteciler, Ermenistan'da göç konusunda çalışan bir belgeselci ve çok sayıda göçmen olamayan Ermenistan vatandaşı ile Türkiye'deki Ermenistanlı göçmenler hakkında görüşmeler yapılmıştır. Benzer şekilde araştırmacı "Türkiye-Ermenistan yakınlaşması"nı hedefleyen bir proje²⁶ içinde yer alarak sivil toplum düzeyinde konunun çevresini saran genel atmosfer hakkında gözlemler de bulunulmuştur ki bu gözlemler alan verilerinin daha geniş bir çerçevede değerlendirilmesi ve analizini mümkün kılmıştır.

Alan araştırmasına, birinci kategoride yer alan İstanbul'daki Ermeni azınlık cemaatinden kurum, kuruluş temsilcileri ve kişilerle görüşmelerle başlanmıştır. Bunun sebebi, göçmenlerin yoğunluklu olarak bir arada buldukları mekanlar olmasına karşın, bu mekanlarda herhangi bir bağlantı olmaksızın göçmenlerle görüşme yapmanın yaratacağı problemlerin önüne geçme idi. Türkiye vatandaşı Ermenilerle ilk bağlantılar araştırmacının ve arkadaşlarının tanıdıkları vasıtasıyla olmuştur; bir bakıma kartopu örnekleme tekniğinden yararlanılmıştır. Buradan hareketle zincirleme olarak diğer kişi ve kurumlara ve göçmenlere ulaşılmıştır. Ancak buna rağmen, bu örnekleme tekniğinin uygulanmasında da bazı tıkanmalar yaşanmıştır. Türkiye vatandaşı Ermeniler kartopu örnekleme kullanmayı mümkün kılacak biçimde ikinci ve hatta üçüncü kişilerle iletişimi sağlamış olsalar da, göçmenler, bu durum mümkün olmamıştır. Neredeyse görüşülen bütün göçmenlere, bir başka Türkiye vatandaşı Ermeni'nin referansı ile gidilmiştir. Bir göçmenin bir başka göçmenle iletişimi sağladığı durum oldukça sınırlı sayıda kalmıştır. Bunun sebepleri alan araştırmasının analiz kısmında ayrıntılı olarak yapılacaktır ancak yine de belirtmek gerekir ki göçmenlerin yasal statülerinin yanı sıra kapıcı (gatekeeping) eğilimi göçmenler arasında daha yaygın bir davranış olarak ortaya çıkmıştır. Öte yandan Türkiyeli Ermenilerin referansının göçmenlerin kendi aralarındaki

---

²⁶ "Dialogue Building Between Armenia and Turkey", Kültür Üniversitesi desteğiyle, Internews Armenia ve CAM Film ortak çalışması olarak gerçekteştirilmiştir.

referanslardan belirgin biçimde daha ikna edici oluşunun sebepleri de aşağıda sosyal sermayenin farklı biçimleri analiz edilirken ele alınacaktır.

Görüşmeler genellikle, görüşülen kişinin ev veya iş yerinde gerçekleştirilmiştir. Bazı durumlarda, Türkiye vatandaşı Ermenilerle yapılan görüşmelerin, kafe, restoran; göçmenlerle ise kilise bahçesi, restoranı gibi yerlerde görüşme yapılmak zorunda kalmıştır. Görüşmelerin tamamı Türkçe olarak yapılmıştır. Göçmenlerin hemen hepsi Türkçeyi akıcı biçimde kullanabilmektedirler. Yalnızca, pilot görüşmelerden bir tanesinde, görüşülen kişi Türkçe konuşabilmesine karşın daha “rahat” hissedeceğini belirtmiş, bu görüşme çevirmen yardımıyla alınarak gerçekleştirilmiştir. Ancak görüşmelerin tamamında ses kayıt cihazı kullanılamamıştır. Kayıt yapılamadığı durumlarda, görüşme sırasında not alınmış ve araştırmacı mümkün olan en kısa sürede kişisel gözlemlerini yazılı ya da sesli olarak kayıt altına almıştır. Görüşmelerin hiçbirisinde fotoğraf, video gibi görsel malzeme sağlanmamıştır; çünkü bu gibi durumlarda görüşülen kişilerin tedirginleştiği gözlenmiştir. Görüşmelerin en kısısı 20 dakika en uzununu 2 saat sürmüştür. Ancak belirtmek gerekir ki yapılandırılmış, önceden hazırlanmış kılavuz soruların izleğinde yapılan görüşmelerin yanı sıra araştırmacı, gerek göçmenlerin gerek Türkiye vatandaşı Ermenilerin önemli gün ve olaylarına katılmaya çalışmıştır. Özellikle dinsel bayram ve kutlamalar, cenaze gibi törenlere katılmaya özen göstermiştir. Bunun yanı sıra görüşmeler dışında, göçmenlerin evlerine ziyaretler yapılmış, günlük yaşamları gözlemlenmiştir.

Alan araştırmasında, göçmen olmayanlarla toplamda 29 görüşme gerçekleştirilmiştir. (bkz. Ek 1). Göçmen olmayanlarla yapılan görüşmeler kategorik temsiliyet üzerinden belirlenmiş olması sebebiyle görüşülen kişilerin yaş ve cinsiyetleri göz ardı edilmiştir. Ancak seçilen kategorilere uygun olarak hem Türk hem de Ermeni kökenli kişilerle görüşmeler yapılmıştır. Göçmenlerle ise toplamda 42 görüşme gerçekleştirilmiştir. Görüşülen kişilerin 12’si erkek, 30’u ise kadındır. Kadınların ise 15’i 20-40 yaş aralığında, 15’i ise 40-60 yaş aralığında yer almaktadır (bkz. Ek 1).

Derinlemesine görüşmeler, yapılandırılmış bir soru formu yerine görüşme sırasında araştırmacıya kılavuzluk edecek bir form şeklinde hazırlanmıştır. Görüşmeler sırasında bu formda yer alan sorular sıra, önem vb. gözetilmeksizin sorulmuştur; çoğu durumda ise söz konusu forma hiç başvurulmamış, tamamen görüşülen kişinin *anlatısı* takip edilmiştir; *anlatı* çerçevesinde ek sorular sorulmuştur. Ayrıca gerek yapılan basın ve literatür taraması gerekse pilot çalışmadan elde edilen bilgiler, çalışmanın amaçları bakımından, alan araştırmasında üzerinde durulması gerekli konuları sağlamış olduğu için, bu tür bir soru tekniğinin kullanılması araştırmacıya görüşmeler üzerinde belirli bir kontrol de getirmiştir. Öte yandan araştırma tasarımı ne kadar sıkı biçimde yapılmış olursa olsun önceden tasarlanmamış yeni durumlar süreç içinde ortaya çıkabilmektedir; araştırmacı ise bu gibi durumlarda sorularını ve tekniklerini adapte etmek, dönüştürmek ve hatta değiştirmekle yükümlüdür (Kossoudji, vd. 2007: 15). Dolayısıyla yarı-yapılandırılmış görüşme tekniği bir yandan araştırmacıya esneklik sağlarken öte yandan görüşmelerin belirli temalar etrafında gitmesine de yardımcı olmuştur.

3.1.1. Araştırmacının Konumu

Her araştırmacı konumlanmıştır. Araştırmacının konumu hangi bilgilere ulaşabileceğini ve hangi bilgilere ulaşamayacağını ve neden ulaşamayacağını ortaya koyar. Konum araştırmacının sabit olan yaş, cinsiyet, etnisite gibi özelliklerinin yanı sıra kültürel atıfları da içerir (Chiseri-Strater, 1996: 115). Konumlanma kavramı, diğerlerinin bir bireyi ve onun ilişkiselliklerini nasıl konumladığına atıf yapar; sonuçta da söz konusu konumlama, araştırmacının “içerlikli” (insider) veya “dışarlıklı” (outsider) olmasını belirler (Sanghera ve Björkert, 2008: 553). Ancak içerlikli/dışarlıklı olmak sabit ve statik konumlar değildir; daha ziyade komünite üyeleri tarafından farklı biçimlerde deneyimlenen ve ifade edilen süreç içinde sürekli değişen ve geçirgen sosyal lokasyonlardır (Cukut Krilić, 2011: 165).

Bu araştırma da söz konusu tartışmalardan bağımsız değildir. Yukarıda belirtildiği gibi araştırmacının etnik ve dinsel kimliği, zaman zaman görüşmecilerin

görüşme yapmayı kabul veya reddetmeleri, çeşitli konularda konuşmalarını ya da konuşmamalarını belirleyen bir faktör olarak ortaya çıkmış olmakla birlikte asıl önemli faktör araştırmacının yaş ve cinsiyeti olmuştur.

Araştırmacının konumu, tüm alan çalışması boyunca, farklı kişi ve grupların algılamalarında ve konulamalarında farklılık göstermiş olmakla birlikte, genel olarak değerlendirilecek olursa “sempatik dışarıklı” olarak adlandırılabilir. Bu konum, aynı zamanda araştırmacının da görüşülen kişilerle ilişki kurma biçiminin bir parçasıdır. Pilot çalışmadan itibaren araştırmacının “Türk” ve “Müslüman” olarak algılanmasının alan çalışmasında bir engel teşkil etme ihtimali düşünülmüştür, ancak bu engelin nasıl aşılabileceğine dair stratejiler önceden belirlenmemiştir. Yalnızca yapılan araştırmanın bilimsel karakteri ve etik kurallara sağdık kalınacağı vurgulanması ve altının çizilmesinin gerekliliği konusunda karar verilmiştir. Görüşmeler sırasında, görüşülen kişilerin araştırmacıya kendisi hakkında ve neden bu konuyu çalıştığına dair sorular sorular sonrasında bir strateji olarak “sempatik yabancı” konumu tesadüfi olarak ortaya çıkmıştır. “Sempatik dışarıklı” komünitenin içinden bir kişi olmamakla birlikte, çeşitli nitelikleri, fikirleri, ilişkileri vb. sayesinde, görüşülen kişiler tarafından bir tehdit unsuru olarak algılanmaması, belirli bir dereceye kadar da grubun içine almayı içermektedir. Örneğin araştırmacının “genç” olarak algılanması, köken olarak Malatyalı olması (Malatya’nın eskiden bir Ermeni yerleşim yeri ve Hrant Dink’in memleketi olması sebebiyle), birkaç kere Ermenistan’ın çeşitli bölgelerinde bulunmuş olması ve Ermenice, özellikle Doğu Ermenicesi öğrenmeye çalışması görüşülen kişilerin ilk aşamada güven duymalarının belirleyici etmenleri olarak ortaya çıkmıştır. Öte yandan, Ermenistanlı göçmenlerin düzensiz göçmen olmaları nedeniyle duydukları çekinme ve korku ise araştırmacının açık ve net biçimde görüşmecilerin kimlik bilgilerinin gizli tutulacağı, hiçbir şekilde kurum ve kişilerce paylaşılmayacağı belirtilmesine rağmen; görüşülen kişilerin sordukları sorular neticesinde, araştırmacının göçmenlerin İstanbul’daki/Türkiye’deki mevcudiyetleri ve hukuksal durumları konusundaki fikirlerini “açıklaması” ile bir problem olmaktan çıkmıştır.

3. 2. Veriler ve Analiz

3.2.1. Ermenistan'dan Türkiye'ye Göç Süreci

Ermenistan ve Türkiye arasında insan hareketleri dahil tüm akışlar, Sovyetler döneminde neredeyse sıfır noktasındaydı. Ancak Sovyetlerin dağılması ve Ermenistan'ın bağımsızlığını ilan etmesinden sonra akışlar yeniden başlamıştır. İkinci bölümde bahsedildiği gibi, insan ve mal hareketlerinde ve 2000'ler sonrasında politik yeniden yakınlaşma ve özellikle sivil toplum örgütlerinin çabalarıyla "iki ülkenin ve halklarının yakınlaştırılmasını" hedefleyen çalışmalar yapılıyor olsa da hala akışların nitelik ve nicelik bakımından normalleşmiş olduğunu söylemek mümkün değildir. Öte yandan tarihsel ve politik birikimin sonucu olarak, her iki ülkede de diğerine yönelik önyargılar, negatif atıflar ve milliyetçi söylemin hala daha etkili olduğunu görmek mümkündür. Bu bölümde söz konusu sosyo-politik ve ekonomik tablo içinde, Ermenistan'dan Türkiye'ye göçün nedenleri, göç mekanizmaları ve etkileri ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Ermenistan'dan Türkiye'ye doğru göç, 1991'de Ermenistan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından başlamış olmasına rağmen ancak 1990'ların sonlarında ivme kazanmıştır. 1980'lerin başından itibaren Ermenistan'dan dışarı göç başlamıştır. Ancak, bu göçler büyük oranda eski Sovyet ülkeleri, Amerika ve Avrupa Birliği ülkelerine yönelmiştir. Ermenistan ve Türkiye komşu ülkeler olmasına ve Türkiye'nin ağır vize uygulamaları olmamasına karşın, göçün Türkiye'ye doğru da akamaya başlamasının görece geç olmasının sebeplerinin büyük orandan tarihsel ve politik sebepler olduğu tahmin edilebilir.

Göçün başladığı zamandan bu yana, Ermenistanlı göçmenler, birkaç kez yazılı ve görsel basında gündem maddesi olmuştur. Üçüncü ülkelerde Ermeni Soykırımı yasalarının tartışıldığı dönemlerde, Türkiye'de göçmenler bir politik karşı misilleme aracı olarak görülmüş ve Ermeni göçmenler, politikacılar tarafından sınır dışı edilmekle tehdit edilmiştir. İlk kez bu öneriyi dönemin Doğru Yol Partisi başkanı Tansu Çiller, 8

Ekim 2000 tarihinde Türkiye’de iş yapan “30.000 Ermeni iş adamı olduğunu” ve bu kişilerin sınır dışı edilmesi önerisini getirmiştir²⁷. Daha sonra 2007 yılında CHP milletvekili Şükrü Elekdağ da Türkiye’ye bavlul ticareti yapan 70.000 kaçak Ermeni vatandaşının ülkelerine geri gönderilmesi gerektiğini ifade etmiştir²⁸. Her iki açıklama da, Ermeni Soykırımı yasa tasarısının ABD Temsilciler Meclisine gelmesi sebebiyle yapılmıştı. Benzer ancak etkisi daha geniş olan açıklama Başbakan Recep Tayyip Erdoğan tarafından da yenilendi ve etkisi daha güçlü oldu. Ocak 2009 tarihinde Türkiye’de 40.000 Ermeni vatandaşı olduğunu ancak bu kişilerin ülkelerindeki ekonomik sıkıntılar nedeniyle burada oldukları için sınır dışı etmediklerini ifade eden Başbakan Erdoğan, ancak Türkiye’nin istediği an bunu gerçekleştirebileceğini söyledi²⁹. Mart 2010 tarihinde verdiği bir röportajda ise 100.000 “vatandaşımız olmayan Ermeni”nin varlığından ve bu kişilere Türkiye’de yaşamasına ve çalışmasına müsaade edildiğini ancak “gerekirse” sınır dışı edilebileceklerini beyan etmiştir³⁰.

Göçmenlerin sayısı konusunda resmi bir veri olmamakla birlikte, sayı tartışması zaman zaman basında tekrarlanmıştır. Politikacıların telaffuz ettiği rakamlar bir hayli yüksek olmasına karşın, konu ile ilgili çalışma yapan kişilerin tahminleri, 30.000’den dahi çok daha düşüktür. Örneğin Hrant Dink, 2004 tarihli yazısında bir makalesinde sayının hiçbir zaman 3-5 bini geçmediğini belirtirken, Ozinian 2009 yılında yayınlanan çalışmasında, sınır kapılarından toplanan veriye dayanarak, sayıyı 5.807 olarak hesaplamıştır (Ozinian, 2009: 94, 92).

Ermenistanlı göçmenlerin sayısı diğer göçmen gruplarından daha az ya da onlara yakın olmasına rağmen, gerek politik tartışmalarda gerekse basında yapılan tartışmalar ve içerikleri dikkate alındığında, belirleyici olanın göçmenlerin etnik ve milli kökeni olduğu söylenebilir. Herhangi bir göçmen grubunun sayısının, göç

---

²⁷ <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2000/10/08/248014.asp>

²⁸ <http://siyasetendogru.com/2012/01/>

²⁹ <http://www.cnnturk.com/2009/turkiye/01/28/40.bin.kacak.ermeni.var.iade.etmiyoruz/510889.0/index.html>

³⁰ http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2010/03/100316_bbc_erdogan_intw_update.shtml

tartışmalarında ve politikalarında konu dışı olduğu söylenemez; ancak söz konusu etnik ve milli köken bakımında negatif atıflarla yüklü bir göçmen grup olduğunda, tartışmanın boyutları ve içeriği değişmektedir.

Dolayısıyla, Ermenistanlı göçmenlerin sosyal, politik ve kültürel olarak kendileri hakkında negatif yüklemelerin olması, aynı zamanda aynı etnik kökenden resmi bir azınlığın da var olduğu coğrafyaya göçmeleri, nitelik bakımından diğer göçmen gruplarından farklılaşmalarına sebep olmaktadır.

3.2.2. Göçmenlerin Sosyo-Demografik Özellikleri ve Göçün Motivasyonları

Ermenistan'dan Türkiye'ye göçün dikkat çekici özelliklerinden bir tanesi, göçmenlerin büyük çoğunluğunu kadınların oluşmasıdır³¹. Ermenistan'dan yurtdışına göçte, erkeklerin göçünün baskın olmasına karşın (OSCE, 2008), Türkiye'ye gelen Ermenistanlı göçmenlerin çoğunluğunu kadınların oluşturması açıklamaya muhtaçtır.

Pilot çalışma ve alan araştırması sırasında görüşülen göçmen kadınların - özellikle 40 yaş ve üzerinde olanlar - hemen hepsi dul veya boşanmış olduklarını söylemektedirler. Boşanma veya eşlerinin neden vefat ettiği sorulduğunda verilen cevaplar iki kategoride toplanabilir: Deprem veya savaş sırasında eşlerinin hayatını kaybetmesi; eşlerinin başka bir ülkeye çalışmak için göç etmiş ancak daha sonra göç ettikleri ülkeden dönmemeleri ve/ veya orada yeni bir aile kurmaları sebebiyle boşanma³² sebeplerini oluşturmaktadır. Bu sebeplerle hanenin geçimini sağlama yükümlü kişi konumuna gelen kadınlar, hayatlarını idame ettirmek, çocuklarının ihtiyaçlarını karşılamak, borçları ödemek gibi amaçlarla, göç etme kararı almışlardır. Öte yandan kadın göçmenlerin erkek göçmenlerden fazla olmasının bir başka nedeni ise

---

³¹ Ozinian'ın çalışmasında kadınların oranı %95 erkeklerin ise %5 olarak verilmiştir (Ozinian, 2009: 17). Ancak bu oranın temsiliyeti tartışmalıdır, zira bu oran Ozinian kendi çalışmasına katılanların oranıdır ve bu verinin genel göçmen nüfusuyla bir projeksiyon yapılmamıştır.

³²Yirmi yıl ve üzeri süredir evli olanlar arasında, tüm boşanmalar arasındaki oranı 2006'da 23.9 iken 2010 yılında bu oran 30.6'ya çıkmıştır (ARMSTAT, 2011: 44) <http://www.armstat.am/file/doc/99466623.pdf>

erkeklerin, kadınlara nazaran İstanbul'da iş bulma olanaklarının çok daha düşük olmasıdır.

Örneğin, 40lı yaşlarındaki Rosa³³, eşi çalışmak için gittiği Rusya'da başka birisiyle evlendiği için eşinden ayrıldığını ve çocuklarının bakımını sağlayacak gelir elde edebilmek için göç kararı aldığını ifade etmektedirler. Bir başka Ermenistanlı göçmen Nayra, annesinin arkasından Türkiye'ye gelmiş; annesi ise eşi veya kendisi Ermenistan'da iş bulamadığı için aynı kararı almış. Nayra'nın kardeşi ve babası ise onlardan sonra Türkiye'ye gelmiştir.

Sassen, kadınların, hayatta kalma, kar sağlama ve hatta devlet gelirleri için önemli bir kaynak oluşturan sınır-aşırı dolaşımın içindeki yerinin giderek arttığını belirtir. Sassen, hane ve kominitelerin bütün olarak hayatlarını idame ettirebilmelerinin giderek daha fazla kadınlara bağlı hale geldiğini belirtir; bu süreci de *hayatı idame ettirmenin feminizasyonu* olarak adlandırır (Sassen, 2000: 506). Yapılan görüşmelerden anlaşıldığına göre, ilk dönem gelen kadınlar genellikle yalnız gelmiş olmalarına karşın, daha sonra gelenler, eşleri, kardeşleri veya babaları ile birlikte göç etmişler ya da süreç içinde onları da getirtmişlerdir.

Türkiye'ye, özelde İstanbul'a yönelen göçün çoğunluğunu kadınların oluşturuyor olması, elbette sadece Ermenistan'daki sosyo-ekonomik yapı ve kadınların bireysel hikâyeleri ile açıklanamaz. Aynı zamanda, Taşçı'nın (2010) - *Parreñas'a* atıfla - hatırlattığı gibi, kadın ve erkekler küresel ekonomi içinde farklı görevleri yerine getirirler ve bu süreç içinde kadınlar kadın işgücüne, erkekler ise erkek işgücüne ihtiyaç duyulan coğrafyalara göç ederler (Taşçı, 2010: 55-56; Parreñas, 2000). Göç edilen coğrafya, kadınlar için, yeniden üretici emeğe³⁴ ihtiyacın olduğu destinasyonlardır. Bu

---

³³ Bu çalışmada yer alan isimlerin hepsi takma isimdir.

³⁴ *Yeniden üretici emek* (reproductive labor), işgücünün devamı ve yeniden üretimini sağlayan işgücüdür. Feminist çalışmalarda, kadın, hanede karşılığı ödenmeyen emeği yoluyla, işgücünü üretmeleri sebebiyle kapitalist üretim biçiminin merkezinde yer alırlar. Öte yandan, Anderson'a göre, hane içinde kadın göçmen işgücüne duyulan ihtiyaç, sosyal politikalar ve demografik baskılar kadar toplumsal cinsiyet ve ırk'ın sosyal inşasına gömülüdür (Anderson, 2001).

ayrışma, “Kadınların göç etmesi ve ev içi hizmetlere girişi, küresel ekonomi içinde yeniden üretici işgücünün yaratılması” sürecinin bir parçasıdır (Parreñas, 2000: 560).Parreñas’ın bakış açısını takiben ve bir önceki bölümde İstanbul’un bakım, temizlik gibi işler için artan ihtiyacını göz önüne alındığında, neden Ermenistan’dan dışarıya göç edenler arasında erkeklerin ve kadınların farklı coğrafyalara göç eğilimleri ve İstanbul’daki Ermenistanlı göçmen kadınların sayıca fazla olmaları açıklanmış olur. Başka bir deyişle, İstanbul’a gelen göçmenlerin büyük bölümünün kadın olmasının bir diğer nedeni İstanbul’daki iş olanaklarıdır.

Erkekler ise genellikle, eşlerinden ya da annelerinden sonra, onları takiben göç kararı almaktadırlar; fakat erkekler, kadınlara nazaran iş bulmakta daha fazla zorlanmaktadırlar.

Rosa (K, 40’lı yaşlarda), iki çocuğu, Gagik (E, 26) ve Gayan (K, 21) ile birlikte İstanbul’da Kurtuluş’da yaşamaktadır. Gayan, 16 yaşında geldiği İstanbul’da kaldığı süre içinde, neredeyse hiç işsiz kalmamıştır. Gayan, ilk geldiğinde bir ay kuaförde manikür ve pedikür yapmış. Kuaförde az maaş verilince işten ayrılmış. Daha sonra, iki sene süreyle yaşlı bir çiftte bakıcılık, ardından da çocuk bakıcılığı yapmış. Görüşmenin gerçekleştiği dönemde ise, bir dişmuayenehanesinde sekreterlik yapmaktaydı.

Gayan’ın abisi Gagik ise ilk geldiğinde bir inşaatta iş bulabilmiş olmasına karşın, uzun işsizlik dönemleri geçirdiğini belirtmektedir. Altı ay işsiz kaldığı dönemler olduğunu belirten Gagik,görüşmenin yapıldığı dönemde yine işsizdi.Daha sonraki süreçte, Ermenistan’a dönmek zorunda kalan bir arkadaşının yerini doldurmak için “eşya taşıma işi”ne girdiğini söylemektedir.

Ermenistan’da hiç iş yok erkekler için, burada da bulmak zor

(Gagik, E, 26)

Göçmenlerin çoğunun geldiği bölgeler, yine Ermenistan’dan dışarı en fazla göç veren bölgelere denk gelmektedir; Vanadzor (Lori) ve Gümrü ilk sıralarda yer

almaktadır. Bu bölgeler, aynı zamanda 1988 depreminde en fazla zararı görmüş bölgelerdir.

Depremden sonra Ermenistan'da evim yok. Ermenistan'da hala evim yok. Depremden sonra konteynırlarda yaşıyor insanların yarısında fazlası (Sarkis)

Depremden sonra düştü, ... düştü, şehir düştü hep kaçırdım kimse kalmadı. Böyle iş olmadı, geldim buraya (Alex)

Göçün sebepleri olarak karşımıza, sosyo-politik dönüşümler ve doğal afetler sonrasında ortaya çıkan ekonomik zorluklar çıkmaktadır. Göçmenlerin çoğu, eski hayatlarının müreffeh olduğunu ancak söz konusu sıkıntılar sonrasında yaşamlarını idame ettirebilmek için göç etme kararı aldıklarını belirtmektedirler.

Yukarıdaki tartışmalar, göç kararı almanın motivasyonları hakkında ipuçları vermektedir. Bütün süreci ekonomik zorluklar olarak adlandırmak mümkündür ancak daha ayrıntılı bir inceleme ekonomik zorlukların herkes tarafından farklı biçimlerde deneyimlendiğini ortaya koymaktadır. Benzer ekonomik koşullarda yaşayan kişilerin hepsi göç kararı almamış veya başka coğrafyalara göç kararı almaktadırlar. Dolayısıyla hem göçmenlerin İstanbul'a yönelişleri, hem de neden benzer koşulların farklı – zamanlarda- kararlara yol açtığını incelemeyen önce, göçün sebeplerine daha ayrıntılı bakmak yerinde olacaktır.

Mesrob İstanbul'a geleli 20 seneden fazla olmuş. 1988 depreminde en fazla zarar gören kentlerden biri olan Gümrü'den. Depremde evini kaybedince göç kararı almıştır. On iki sene önce Türkiye'ye gelen Seda, eşinin alkol ve uyuşturucu bağımlısı olduğunu, Rusya'ya çalışmak için gittikten sonra, orada yeniden evlenerek geri dönmediğini anlatmaktadır. Ayrılmalarından önce eşi, Ermenistan'da, anlaşmalı olarak Rus ordusu için çalışıyormuş; Rus ordusuna ait olan atların bakımından sorumluymuş. Seda, ister istemez bu işle ilgilenmeye başladığını şöyle anlatmaktadır:

5 sene askerlik yaptım [gülüyor]. Kocam çalışınca ben de atlara baktım, hırsızlık falan olmasın diye... [daha sonra gaz istasyonunda çalışmaya başlamış]³⁵ Garajda sandalyenin üstünde oturuyordum. Çocuklarıma hem analık hem babalık yapmak zorunda kaldım. O zaman lösemi olan oğlum İbo'yu [Gevork] Kızıl Haç tedavi ediyordu. Anneme bıraktım, geldim (Seda, K, 47)

Aktör olan Aram ise göç sebebini, ekonomik zorlukların yanı sıra Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte yaşanan politik ve sosyal dönüşüme adaptasyon problemi yaşamış olmalarıyla açıklamaktadır. Kendisinin Sovyetler döneminde en iyi genç erkek oyuncu ödülünü aldığını ve tek meşgalesinin de sanat olduğunu anlatmaktadır. Ancak Sovyetlerin dağılmasının ardından yaşanan dönüşümü, kendisi gibi sanatçı, bilim insanı vb. olanların kavramakta geciktiğini, sanki Sovyetlerin yıkıldığını idrak edemediklerini belirtmektedir. Bu nedenle, daha az eğitilmiş, daha fazla kurnaz olanların vurgun yaptıklarını ve “köşeyi döndükleri”ni ifade etmektedir. Bu süreç içinde sanatın da önemini yitirdiğini, dahası sanat yapacak koşulların kalmadığını; bu nedenle evinde berberlik yapmaya başladığını ancak yürütemediğini anlatmaktadır. Dönüşümün geç kavranması ve post-komünist ekonomiye ayak uydurmadaki zorlukların bireyler üzerinde yarattığı travma, göç kararı almada bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Aram, bir varoluş krizi yaşadığını ve son çözüm olarak Türkiye'ye gelmeye karar verdiğini söylemektedir.

Aram'ın ve diğerlerinin anlattıkları, dönüşümün farklı meslek ve sosyal sınıflarda nasıl yaşandığına örnekler sunmaktadır. Öte yandan, göç kararı alınmadan önce yaşadıkları yerdeki bütün imkânları tüketmeden göç kararı alınmadığını da ortaya koymaktadır.

---

³⁵ Alıntılarda [] içinde yer alanlar araştırmacı tarafından açıklık kazandırmak amacıyla eklenmiştir.

Bazı göçmenlerin ilk göç ettiği yer Türkiye olmakla birlikte diğerlerinin Türkiye'den önce içgöç ve/veya bir başka ülkeye göç hikâyelerinin olduğu yapılan görüşmelerde ortaya çıkmıştır.

Türkiye'deki Ermenistanlı göçmenlerin pek çoğunun geldiği kentler olan Vanadzor ve Gümrü, Ermenistan'ın büyük kentlerinden olmalarına karşın, kaynaklar bakımından daha yoksun olan kentler arasında yer almaktadırlar. Bu kentlerde yaşayanlar için, özellikle başkent Erivan'a taşınmak göçmenlerin başvurdukları yollardan bir tanesidir³⁶.

Rosa ve ailesi daha önce Rusya'da bir süre yaşamış olmalarına karşın ailevi sebeplerle Ermenistan'a geri dönmüşler. Rosa eşinden ayrıldıktan sonra Türkiye'ye gelme kararı almış. Oğlu Gagik ise önce Erivan'da iş aramış ancak iş bulamayınca o da annesini izleyerek Türkiye'ye gelmiş.

Nune, İstanbul'da Gedikpaşa kilisesinin bodrumunda göçmenlerin çocukları için tesis edilen okulda öğretmenlik yapıyor. Ermenistan'da öğretmenlik ve daha sonra Ukrayna iktisat alanında eğitim almış. Onun Ukrayna'da olduğu sırada annesi Türkiye'de çalışıyormuş; babası ve abisi ise kendisiyle birlikte Ukrayna'daymış. Orada vize problemi yaşadıkları için Ermenistan'a dönmüşler ve Erivan'da da iş bulmada zorluk yaşadıkları için Türkiye'ye gelmişler.

Rosa'nın tekrar Rusya'ya gitmeme sebebi yaşadığı ailevi ve duygusal problemlerken, Nune için problem ülkeye girmek için gerekli vizeyi alamamaktır. Göçmenlerin birçoğu için, istemelerine karşın Türkiye yerine bir başka ülkeye göç etmeme nedeni, vize alamamaları ya da vize ve yol masrafları için gerekli maddi kaynağa sahip olamamalarıdır.

---

³⁶ Erivan, nüfus yoğunluğunun en fazla olduğu kenttir (ARMSTAT, 2011).

Örneğin 25 yaşındaki Vazgen, “Almanya, Fransa gibi” ülkelere göç etmeyi isteyeceğini belirtiyor. Saro ve eşi ise yine maddi olanaklarının yetmemesi sebebiyle Türkiye’ye gelmişler.

Başka yere gidemezdik çünkü paramız yetmezdi en uygun yer burayı bulduk (Saro, 70)

Ermenistan’dan dışarı göçün yöneldiği ülkelerden en önemlisi olan Rusya yerine Türkiye’yi tercih etmelerinin sebeplerinden bir tanesi de Rusya’da düşen ücretler ve göçmenlere yönelik davranışların kötü olarak değerlendirilmesi olarak belirmektedir.

Seda, bir yıl önce büyük oğlunu evlendirmek için Ermenistan’a döndükten sonra, Türkiye yerine Rusya’ya gidip orada çalışmayı denemiş.

Yok ben bilmiyorum Rusya’yı sevmedim. Orda ben yapamadım. İş bulmak zor. Hem orda da az para veriyorlar, burada para veriyorlar (Seda)

Karine’in oğlu ise Rusya’ya gitmeme sebeplerini orada Ermenilerin Özbeklerle, Kırgızlarla fiziksel benzerlikleri sebebiyle onlarla karıştırıldığını bu nedenle de Ermenistanlılara karşı şiddet olaylarının olması olarak yorumluyor. Ermenistanlıların diğer göçmenlerle karıştırılmamak için Rusya’da haç takarak gezdiklerini söylüyor.

Buna karşılık Jamanak Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Ara Koçunyan, Rusya’ya giden Ermenistanlı göçmen sayısının fazla olmasını, iki ülke arasındaki tarihsel birliğe bağlamaktadır. Ona göre, Ermenilerin algısında iki ülkenin ilişkilerindeki derinlikleri hesaba katıldığında, Rusya’ya göç edenlerintam olarak anavatanın çekiminden uzaklaşmamış hissetmektedirler. Örneğin Rusya’ya giden göçmenlerin evlerini satmadıklarını, ancak başka bir yere göç etmeye karar verdiklerinde daha radikal davrandıklarını belirtmektedir.

24 yaşındaki Lusiye'nin annesi kendilerinden önce Türkiye'ye göç etmiş olmasına karşın o ve abileri önce Avrupa'ya gitmeye çalışmışlar. Bunun için bir tanıdıklarına kendilerini Avrupa'ya götürmesi için para ödemişler. Ancak bu kişi, Lusiye ve abilerini Trabzon civarında bırakarak kendisi gitmiş.

Alex'e Türkiye'ye nasıl gelmeye karar verdiğini sorulduğunda ise şöyle anlamıştır:

Birisi benim borç var alacak, yakalandım, 'paramı ver' yok, cepten çıkardım elli dolar, dedim 'bu çok borcum var benim', 50 doları aldım elinden, dedim 'ne zaman verirsin?' 'Vermem' dedi 'yok' ... yazıyor [otobüsün üzerinde] İstanbul. 'Dur! Dur!' Dedim 'nereye gidiyorsun?' 'İstanbul'a.' Dedim 'elli dolar var benim, yetişiyor mu İstanbul'a?' O dedi 'o zaman otuz dolar olur fiyat'. Dedim 'tamam yetişiyor'. On beş dolar verdim marka almak için, otuz dolar onlar geldim kırk beş dolara İstanbul'a (Alex)

Ancak yukarıdaki örneklerin tersine, başka ülkelere göç etme imkânına sahip olmalarına karşın, Türkiye'ye göç etmeyi tercih etmiş göçmenlere de rastlamak mümkün.

Benim kocamın kardeşi bana Amerika'dan davet yaptı. Ben oturdum düşündüm, benim memleket Erzurum. Amerika düşündüm hep insanları soğuk. Benim dedem hep derdi ki 'Türklerle Ermeniler sıcak insanlar, beraber bayram yapar gezer'. Ben oturdum otobüse geldim on iki yıl önce (Anahit)

Aynı kişinin Amerika dışında Yunanistan'a gitmesine yardımcı olabilecek tanıdıkları olmasına rağmen Türkiye'yi tercih etmiş.

Benim Ermenistan'da bir karı-koca vardı. Onlar Yunanistan konsolosluğunda çalışıyor. O zaman 'Yunanistan'a gitmek

istersen yardım edelim' dedi vize olayında falan. Ama dedim yok, benim dedem 'Türkler sıcak insanlar' dedi diye ben buraya geldi (Anahit)

Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere, Türkiye'ye göç eden Ermenistanlı göçmenlerin birçoğu için Türkiye tek seçenektir. Ermenistan'dan dışarı göç edenler için ilk sıralarda yer alan hedef ülkeler olan Amerika ve Avrupa ülkelerine gitmek için gerekli masrafları karşılamayan ve/ya gerekli evrakları tedarik edemeyenler Türkiye'yi tercih etmektedirler. Bir bakıma Türkiye'deki Ermenistanlı göçmenlerin, Ermenistan'daki potansiyel göçmenler arasında ekonomik sermaye bakımından, en altta olanlar olduklarını söylemek mümkündür.

Öte yandan enformel düzeyde de olsa "aile birleşmesi" olarak adlandırabileceğimiz motivasyon da Türkiye'ye göçün sebeplerinden bir tanesidir. Göç literatüründe genellikle kadınlar, erkekleri takiben göçe katılan ve bu süreçte pasif aktörler olarak karşımıza çıkmasına karşın, bu göç örneğinde kadınlar göç kararını alan, göçü başlatan ve diğerlerini göçe dâhil eden aktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Genellikle anneler önce göç etmiş, burada bir yandan yerleşiklik sağlamaya çalışırken diğer yandan geride kalan ailelerinin geçimine yardım etmişlerdir. Arkasından ise yetişkin ve/ya eğitimini tamamlamış çocuklar ve eşler kadınlara katılmak için Türkiye'ye gelmişlerdir. Özellikle görece genç göçmenlerin ve erkek eşlerin bu yolla göçe katıldığı gözlemlenmektedir.

İlk söylüyorum bundan 5-6 sene burdayım, ilk geldiğim zamanda annem burdaydı... abim askerdeydi, ben orda tek başıma kalmayayım diye. Annem dedi 'sen de gel buraya' falan. Ben de öyle geldim buraya (Ashtog, 23)

İşte annem Ekimde geldi [Ermenistan'a geri geldi] ve Aralıkta döndü. Ben de dedim ki 'ben artık sensiz kalamam'... biraz evde de sorunlar vardı. Yok, 'ben de geleyim! ben de geleyim!'

*babam biraz karşı çıktı ama ben annemle Türkiye'ye geldim
(Nayra)*

*Ben bir sene kaldım burada sonra geldi eşim. Dedi 'ben seni
görüyorum çok zorluk yaşıyorsun'. Kızım da okuyor, psikoloji
okuyan büyük kızım evlendi. Şimdi küçük kız kardeşini yanına
alamaz. Öyle ablasının yanında kalamaz. Şimdi kızım eşim ben
beraber yaşıyoruz (Susana)*

Kadınların ekonomik zorlukları atlatmak ve bu dönemde ailelerine yardım etmek amacıyla başlayan ve zaman içinde sınırlı olması hedeflenen göçün, aile birleşmeleri yoluyla daha uzun vadeli göçe dönüşmesine ve/veyagöçmenlerin yerleşiklik kazanmasına sebep olduğu söylenebilir.

Göçmenlerin meslekleri ve göçten önceki işleri dikkate alındığında ise, ortaya trajik bir durum çıkmaktadır. Göçmenlerin çoğunluğunun eğitim düzeyi, özellikle orta yaş ve üstü aralıkta yer alanların, oldukça yüksektir. Pek çoğu üniversite ve/veya yükseköğrenime denk meslek okullarından mezun olmuşlardır. Sovyetler döneminde profesyonel mesleklerini yaptıklarını, Sovyetlerin dağılmasından sonra ise ya mesleklerini icra etme olanakları kalmadığını ve farklı işlerde çalıştıklarını ya da tamamen işsiz kaldıklarını belirtmektedirler.

*Nasıl anlatayım. Devlet işleri yaptık biz. Ben sadece müzisyen
değildim. Devlette de çalışıyordum, eşim devlet memuruydu.
Büyük bir iş yapmış orada, ben de ekonomi işleri olarak.
Ekonomi bakanlığında çalışıyorduk. Bürokrattı benim kocam
(Susan)*

*Koca öldü. Sonra ben yirmi dört sene öğretmen çalışıyorum
Rusça. Sonra Gorbaçov Rusya bozuk yaptı. Benim maaş 50
dolar. 50 dolar nasıl aile bakıyor! (Anahit)*

Fabrikalar kapandı. Ben çok güzel bir fabrikada çalıştım. Ben atom enerjisi fabrikasında çalıştım. Vapurda yükseklik, sıcaklık gösteren aletlerin satıldığı bir fabrikada çalıştım... Birden otuz kişi kaldı bizim fabrikada. Otuzuncu da bendim. Artık çare kalmadı, bir yumurta alamıyorduk. Çalışıyorduk ama diyorlardı ki elektrik parayı ödeyeceğiz, paramızı elimize vermiyorlardı (Rosanna)

Kadınlar, yukarıda da bahsedildiği üzere, genellikle ev içi hizmetlerde – yeniden üretici emek- çalışmaktadırlar. Hasta-yaşlı-çocuk bakımı, temizlik gibi işler ön sıralarda yer almaktadır³⁷. Az sayıda göçmen, bu alanın dışına çıkarak, insani sermayelerini kullanma olanağı bulabilmektedir ki bu kişiler genellikle yaşça daha genç olanlardır. Göçmenlerin, iş bulmada aktive edebildiği en önemli sermayeleri yabancı dil bilgileri, Rusça, İngilizce, Ermenice bilmeleridir: Laleli ve civarındaki ve az sayıda da olsa Osmanbey'deki (Şişli) mağazalarda, tezgâhtar olarak çalışma imkânı bulabilmektedirler.

Susan kendisi Türkiye'ye geldikten sonra eşi ve kızlarından birisini de İstanbul'a getirtmiş.

Kendisi ve eşi eski mesleklerine ya da niteliklerine uygun bir iş bulamamış olmalarına karşın, Ermenistan'da üniversite okuduktan sonra İstanbul'a gelen kızlarının, en azından dil bilgisi vasıtasıyla işbulabildiğini söylemiştir.

Dili var. Bir mağazada çalışıyor kimse anlamıyor onun Ermeni olduğunu. Orada da hemen hemen hep Ruslar çalışıyor. Kendisi İngilizce de biliyor, üç dil biliyor. O yüzden ona devamlı vize verdiler (Susan)

---

³⁷Ozinian'ın yaptığı çalışmada göçmen kadınların %72'sinin ev içi işlerde, %18'inini hemşirelik, %6'sının tezgâhtarlık ve %4'ünün de düzensiz işlerde çalıştığı belirtilmektedir (Ozinian, 2009: 13, tablo 4).

Göçmenlerin çoğu zaman, göç ettikleri yerde, İstanbul'da, kendi mesleklerini icra edeceklerine dair umutları da yoktur. Göç öncesinde müzede çalışan ve sanat tarihçisi olan Melan hikâyesini şöyle anlatmaktadır:

Otobüsle sınırı geçtik. Geçtikten sonra bir şehire geldik. Heykel vardı, ben de sordum 'bu kimin heykel' diye. Otobüstekiler dediler 'se, n yine müzede çalışacaksın sanıyorsun kendini.. napacaksın kiminse kim heykeli?' (Melan)

Göçün yarattığı maliyetlerden bir tanesi, -mesleki bilgiyi de içeren- insani sermayenin hedef ülkeye aktarılması problemidir. Chiswick vd., yetenekler ne kadar az transfer edilebilir ise mesleki düşüşün o kadar yüksek olacağını; köken ülkedeki son yapılan iş ile hedef ülkede ilk yapılan iş arasında o kadar fark olacağını belirtmektedirler (Chiswick vd., 2005: 335). Her ne kadar bu çalışmada göçmenlere Ermenistan'da en son yaptıkları iş düzenli olarak sorulmamış olsa da, mesleklerinin ne olduğu ve burada yaptıkları işler sorulmuştur. Yukarıda da örneklendiği gibi, Ermenistanlı göçmenler için göçün mesleki maliyeti oldukça yüksek olmuştur.

İnsani sermayenin transfer edilmesinde birkaç faktörü göz önüne almak gerekmektedir. Bunlardan bir tanesi ve belki de en önemlisi göçmenlerin statüsüdür. Ermenistanlı göçmenlerin büyük çoğunluğu Türkiye'de "yasadışı" statüdedir. Söz konusu statü, oturma ve çalışma izni olmaksızın Türkiye'de buldukları anlamına gelmektedir. Ermenistanlı göçmenlerin çoğunluğu, diğer eski Sovyet ülkelerinden gelen göçmenlere benzer biçimde, ülkeye turist vizesiyle girmektedirler; ancak sonrasında vizelerini yenilememeleri veya vize sürelerini aşmaları sebebiyle -sözde- "yasadışı" ya da "düzensiz" duruma düşmektedirler. Yasal statü göçmenler için sadece ekonomik maliyet anlamına gelmemektedir. Beraberinde diğer pek çok alanda da "dezavantaj" yaratmaktadır.

İnsani sermayenin transferi ile ilgili bir diğer problem, hedef ülkedeki işgücü yapısıdır. Bir ülkeden diğerine belirli yetenekler transfer edilebilse dahi, işgücü

yapısının gereği olarak iş başvurularında çeşitli belge, sertifika, diploma vb. istenebilir. Göçmenler, kendi ülkelerinden getirdikleri belgeler, diplomalar vb. yanı sıra, hedef ülkede kaldıkları süre içerisinde yeni yatırımlar yaparak, mesleki maliyetleri azaltmaya çalışabilirler. Ancak, söz konusu düzensiz göçmenler olduğunda bu mümkün görünmemektedir.

Öte yandan, göçmenlerin belirli sektörlerde sıkışıp kalması, sadece göç süreci ile ilgili değildir. Aynı zamanda hedef ülkedeki işgücü piyasasındaki cinsiyet ve etnisiteye dayanan ayrımcılıkla da ilgilidir. Bu durum kadın göçmenler için daha keskindir. Genellikle, ev içi hizmetler göçmen kadınlara açık birkaç iş alanından bir tanesidir. “Bu durum, göçmen statülerine ek olarak, kadınların cinsiyet ve doğum yerinden kaynaklanan ‘çifte negatif’ etkiye maruz kalmaları sonucunda iş piyasasında daha fazla sıkıntı yaşamalarına yol açar³⁸” (Raijman, vd., 2003: 730). Ermenistanlı kadın göçmenler de, İstanbul’daki iş gücünün cinsiyetçi yapısı sebebiyle, belirli sektörlerde sıkışmışlardır.

3.2.3. Yolculuk

Ermenistan’dan ve Türkiye arasında diplomatik ilişkiler olmamasına ve sınır kapılarının kapalı olmasına karşın, iki ülke arasında insan ve mal akışları devam etmektedir. İki ülke arasında ulaşım, havadan ve karadan devam etmektedir.

Hava ulaşımında iki firma hizmet vermektedir. Birincisi Ermenistan’a ait bir havayolu şirketi olan Armavia’dır. İkincisi ise bir tur şirketi AtlasJet aracılığıyla sağlamaktadır. Her iki havayolu da çarşamba ve Pazar günleri olmak üzere, karşılıklı olarak haftada iki uçuş yapmaktadır. Yolculuk süresi yaklaşık iki saat sürmektedir. Bilet

---

³⁸Her ne kadar Raijman vd., (Hagan’a, 1998 atıfla) erkeklerin kadınlara nazaran formel veya enformel daha fazla iş olanağına sahip olduğunu (ancak bu mesleki prestij bağlamında aşağı düşme anlamına gelmemektedir) belirtse de (Raijman, vd., 2003: 730) Ermenistanlı göçmenler için aynısını söylemek mümkün değildir.

fiyatları³⁹ ise, tek yön 300, gidiş dönüş 500 Amerikan Dolarıdır⁴⁰. Ayrıca yaz sezonunda yine Erivan-Antalya arasında seferler (pazartesi-Cuma günleri) yapılmaktadır.

İkinci ulaşım aracı ise otobüstür. Erivan-İstanbul hattında pek çok otobüs firması sefer yapmaktadır. Bilet fiyatları yaklaşık olarak 60-80 dolar aralığında değişmektedir. Bu yolculuk yaklaşık olarak 36 saat sürmektedir. Erivan'dan hareket eden otobüsler, Gürcistan üzerinden Türkiye'ye giriş yapmaktadırlar. Tüm Karadeniz sahili boyunca devam ederek İstanbul'a ulaşmaktadırlar. Yine otobüsler Çarşamba ve Pazar günleri karşılıklı olarak sefer yapmaktadır.

Göçmenler, özellikle ilk gelişlerinde, oldukça zahmetli olmasına karşın daha ucuz olması nedeniyle, kara yolunu tercih etmektedirler. Ek olarak, vize süresini aşmaktan kaçınmak için, kendi deyimleriyle "vize tutmak" için, bazı göçmenler her ay Türkiye'ye sınırdan giriş-çıkış yapmak yoluna başvurmakta. Vize tutanlar, gidiş-gelişlerinde uçak biletlerinin yüksek fiyatları nedeniyle, karayolunu tercih etmektedirler. Yukarıda Alex'in örneğinde görüldüğü gibi, birçok göçmen son paralarını veya borç aldıkları parayı kullanarak otobüs biletini ve sınırda vize ücretini⁴¹ ödemektedirler, bu durumda İstanbul onlar için son çaredir.

... ama aslında [annemin] biraz güldü şansı, çünkü dönseydi biz aile olarak batmıştık. İki yüz dolar o zaman faizi de çok yüksekti. İki yüz dolara her ay yirmi miydi kırk dolar faiz geliyordu... Birileri faizle para veriyorlardı. Yüzde yirmi faizli her ay kırk dolarda faiz oluyordu (Nayra)

Ara Koçunyan Türkiye'ye göç eden Ermenilerin Türkiye hakkında olumsuz düşüncelere sahip olduğunu düşünmektedir.

³⁹Söz konusu fiyat Armavia firmasının, web sayfasında anons ettiği fiyatlardır.<http://www.armavia.com.tr/ErmenistanUcuslari/ermenistanucuslari.htm>, erişim tarihi 29.07.2012.

⁴⁰27 Temmuz 2012 tarihinde, TC Merkez Bankası kuruna göre, 1 Amerikan Doları alış fiyatı 1.8100 TL; satış 1.8187 TL'dir. <http://www.tcmb.gov.tr/kurlar/201207/27072012.html>.

⁴¹15 ABD doları veya 10 Euro'dur. Ancak, Ermenistan vatandaşlarının ödediği bu ücret aslında vize harcı değil bandrol ücretidir.

Göç eden ilk kişiler dramatik olaylar yaşadılar. Orada ikinci, üçüncü, dördüncü kuşak Ermeniler yaşıyorlar ve onlarında ilk kuşağın atlattığı badireler ve zorluklar ortak belleklerinde önemli yer ediyor. Türklerden hoşlanmıyorlar. Hem topraklarından koparıma ve göç hafızalarını domine ediyor diyebiliriz.

Göçmenlerin kendi ifadeleri de İstanbul ya da Türkiye hakkında ayrıntılı bilgiye sahip olmadıklarını ve/ veya negatif atıfların yoğun olduğunu göstermektedir.

Biz ikimizde normal çalışıyorduk, ondan sonra evi sattık borçları kapattık ama yaşamak gerekiyor. Ben de duydum, dediler 'Türkiye'de izin var'. Hiç bilmiyordum bizim kapılar kapalıdır, vize falan da gerekmiyor. Onun için geldim, aman aman nasıl zor bir durumda kaldım (Susan)

Buraya [İstanbul] gelmeden önce İstanbul'un alış-veriş yapılan bir yer olduğunu duydum. Dubai'den sonra ikinci yer. Fotoğraflara falan bakınca cennet olarak düşünüyordum (Karine)

Çok korkuyorduk Türkiye'ye gelmeden önce. Özellikle kayınvalidem, 'Türkiye'de sokakta yürürken senin Ermeni olduğunu anlarsa öldürürler, keserler' diyordu. 'Siz gitmeyeceksiniz' diyordu. 'Türkiye'de şunlar oldu, bunlar oldu' gibi şeyler anlatıyordu Kayınvalidem, mesela haritayı önüne alıp, Ermenistan'dayken, 'şu denizler bizim, bu topraklar Ermenistan' diye gösteriyordu. Şimdi kayınvalidem buraya geldi, ziyarete geldi. Yine haritayı açıp bakıyor. 'Nasıl size burada bir şey yapmıyorlar' diyor. Biz de geldik şaşırдық. Önce hep korktum. Ama baktım kimse kimseyi asmıyor kesmiyor. İyi davranıyorlar, herkes çok iyi davranıyor (Yelena)

Göç edilecek hedef yer hakkında yeterli bilgi olmadığı ya da negatif bilgilerden oluştuğu durumlarda yolculuğun kendisi de endişeli bir bekleyiş halini almaktadır. Özellikle ülke değiştirmenin somut göstergesi olan sınırdan geçmek, endişelerin doruk noktasına ulaştığı an olabilmektedir.

Gene biz zorluklarla otobüsle geldik ve çok şey, o kadar önyargılıydım Türkiye hakkında; şimdi düşünüyorum, o kadar. Ben geldim çok komik bir şey: Biz sınırı geçtik ve ben baktım gökyüzüne baktım tek bir ay ve bir tane yıldız. O an, 'ayy diyorum, onların gökyüzleri bile değişik' diyorum. 'Tam bayrak'. Başka bir şey de yok; o kadar şeydi ki! Bakıyorum yıldız arıyorum, yıldız da yok (Nayra)

Ermenistanlı göçmenleri için potansiyel olarak göç için çekici faktör oluşturabileceği varsayılabilir olan Türkiye'deki Ermeni azınlığın varlığı konusunda ise, göçten önce bilgi düzeyi değişiklik göstermektedir. Anahit, Türkiye'de yaşayan Ermeniler ve tarihi hakkında bilgisinin olduğunu ve kaynaklarını anlatıyor; ancak bu bilgi göç için çekici bir faktör olarak ortaya çıkmamaktadır.

Tabi biliyorum ben Rusça öğretmenliği yaptım üniversitede okudum, tarih biliyoruz biz. Bizim okullarda tarihleri okuyoruz. Sade üniversite değil. Okullarda biz öğreniyoruz. Türklerle biz anlaşamıyoruz diyorlar ya okuyoruz neden anlaşamıyoruz diye? (Anahit)

Maria ise, ailesiyle birlikte göç etmeden önce, Türkiye'ye daha önce göç eden akrabalarından Ermeni azınlığın varlığı konusunda bilgi almış olmasına karşın yine de belirsizlikler söz konusudur.

Biz kuzenim burada işe başladıktan sonra bize anlatmaya başladı. Böyle 'bir Ermeni cemaati var ellerinden geleni

yapıyorlar' gibi şeyler duymaya başladık. Tabi hiçbir fikrimiz yoktu, hiç gelmediğimiz bir ülke, hiç görmediğimiz bir şehir ama tabi ki biliyorduk (Maria)

Bunun da ötesinde, özellikle göçün ilk yıllarında gelenlerin İstanbul'da herhangi bir tanıdığı ya da iletişime geçeceği kişi de bulunmamaktadır.

...otobüse bindim gece Aksaray'da bir otelin yanında beni indirdi. Burada bizimkilerden birileri vardı ama nerde olduklarını bilmiyordum... Telefon yoktu ama Beyazıt'ta mal sattıklarını öğrendim saat ikide başlıyorlar sekize kadar. Otelde sordum. Orada Rusça bilen bir çocuk vardı. Dedi abla sakın 'gel sana göstereyim' falan derlerse gitme. Yanıma da bir çocuk verdiler. Ben otelden de bir kart aldım çocuk beni oraya götürdü ama bulamadı. Çocuk bulamadı ama ben başladım aramaya. Aradım, aradım... Artık umudum kesildi, karanlık oldu, başladım oturdum yolda ağlamaya. Yanıma bir Azeri adam geldi, dedi 'Neden ağlıyorsun? Dedim böyle; insanları tanımıyorsun (Rosanna)

Otobüs yolculuğu İstanbul'da, Aksaray Emniyet Garajında tamamlanana kadar geçen süre içinde otobüste kurulan kontaklar ve/ veya alınan malumatlar, öneriler elzemdir.

Ben hiç korkmuyorum, ben insanları seviyorum, ben kahraman gibiydim kendime güveniyorum. Ben bir kadınla üç gün yolda geldik. Gece geldim ben buraya. Yer istedik, biz para veriyoruz sabah yardım ediyorlar. Yattım kalktım. Kadın geldi yanıma 'belki daha ucuz yerler vardır' dedi. Gittik Kumkapı'ya... (Anahit)

3.2.4. Toplanma Noktası: Kumkapı

Kumkapı, Türkiye'deki Ermeni azınlığın eski yerleşim yeridir. Ancak 1980lerden başlayarak Kumkapı yoğun bir dönüşüm geçirmiştir. 1980lerde iç göçün, 1990'lardan itibaren ise dış göçün hedef noktası haline gelmiştir. Burada etkili sebeplerden bir tanesi, küçük atölyelerin ve bavul ticaretinde önemli yer tutan mağazaların bulunduğu Laleli'ye yakın olması önemli etkidir. Söz konusu dönüşüm süreci içinde Kumkapı'da yaşayan Ermeni azınlık mensupları birer birer mahalleden ayrılmıştır. Bugün Kumkapı civarında yaşayan çok az sayıda Türkiyeli Ermeni vardır. Mahalleden ayrılan Ermeniler ise büyük oranda Kurtuluş- Şişli- Feriköy ve Yeşilköy-Bakırköy civarına taşınmıştır.

Mahallenin bugünkü sakinlerini büyük oranda iç göçle gelenler, çoğunlukla Kürtler oluştururken, geri kalanları ise yoğunlukla dış göçle gelenlerden oluşmaktadır. Kumkapı bugün, dünyanın her yerinden gelen göçmen, mülteci ve sığınmacıları barındırmaktadır.

Ermenistanlı göçmenler de göçün başladığı dönemden bu yana yoğunlukla Kumkapı'ya gelmekte ve yerleşmektedirler. Erivan'dan kalkan otobüs Emniyet Garajından seferini tamamladığında göçmenler, hem diğer Ermenistanlı göçmenleri hem de nereden olursa olsun yeni gelmiş göçmenlerin ihtiyaçlarına yönelik hizmetlere –özellikle geçici barınma- ulaşabileceği Kumkapı'ya yönelmektedirler.

Kumkapı eski bir Ermeni yerleşim yeridir. Ermeni Patrikhanesi 1641 yılında Samatya'dan Kumkapı'ya taşınmıştır. O zamandan bu yana, Samatya-Yeni Kapı-Kumkapı hattı çoğunluğunu Ermenilerin oluşturduğu bölge olarak bilinmektedir (İnciciyan, 1956'dan aktaran Taşçı, 2010). Kumkapı'da Patrikhanenin yanı sıra, Ermeni kilise ve okulları da mevcuttu.. Okulların biri hariç hepsi, Ermenilerin mahalleden taşınması sonucu öğrenci sayısındaki düşüş sebebiyle kapanmıştır. Bugün sadece Bezciyan Ermeni İlköğretim Okulu mahallede yer almaktadır. Patrikhane dışında, Kumkapı ve civarında -Gedikpaşa, Yeni Kapı- dört tane Ermeni kilisesi bulunmaktadır. Taşçı, Patrikhanenin taşınmasının ardından üç bölgeden oluşan –Kumkapı- Gedikpaşa-

Kapalıçarşı- bir “etnik semt” oluştuğunu ve bu üç bölgenin bir tür mekânsal süreklilik oluşturduğunu belirtmektedir: Kumkapı yerleşim yeri, kamusal ve özel alan arasında bir koridor olan Gedikpaşa ve işyerlerinden oluşan Kapalıçarşı civarı (Taşçı, 2010: 114).

Günümüzde, Kumkapı’da yaşayanlarda olduğu gibi Gedikpaşa’daki ve Kapalıçarşı’daki işyerlerinin sahipleri Ermeniler ve iç göçle gelmiş diğer göçmenlerdir. Her ne kadar bu bölge, bir etnik yerleşim yeri olma özelliğini kaybetmiş olsa da, son yirmi yıldır çok-etnikli bir göçmen yerleşim yeri haline gelmiştir.

Mesch, yeni gelen göçmenlerin, göçmen mahallelerine –genellikle kent içinde düşük gelirli mahalleler- yerleşimi, özellikle ilk aşamada göçmene çeşitli faydalar ve fırsatlar sağlayabileceğini söyler. İlk olarak, göçmenin başlangıçtaki adaptasyonuna yardımcı olurken sosyal, duygusal, kültürel destek kadar diğer kaynaklar hakkında da –barınma dâhil- bilgi de sağlar. İkinci olarak, göçmenlerin iş bulmalarında işlevsel olabilir. Üçüncü olarak, göçmen girişimciler için güvenli bir pazar sağlar çünkü göçmenler kendileri gibi olanların ihtiyaçlarını daha iyi bilebilirler ve onlara kendi dillerinde hizmet vererek daha ikna edici olabilirler. Dördüncü olarak, göçmenlere karşı kamudaki genel algı negatif olduğu durumda, bir korunaklı alan sağlayabilir (Mesch, 2002: 913).Bu bağlamda, Kumkapı, göçmenler için yukarıda sayılan faydalardan birkaçını sunmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi, Ermenistanlı göçmenler, özellikle göçün ilk yıllarında gelenler, ellerinde hiçbir iletişim adresi olmaksızın, kimseyi tanımadan İstanbul’a gelmektedirler. Genellikle tek bildikleri, İstanbul’da iş fırsatlarının olduğudur.

Gittik Kumkapı’ya dolaştık. Bir Ermeni kadın buldum, bir ev buldum; orayı kiraladık. Baktık paramız az; anne kız bir odada kaldık; dört kişi,üç sene boyunca. Aile gibi olduk. Beraber para kazanıp beraber harcadık (Anahit)

İndim öyle ağlıyorum, hiç kimse yok. Şoför geldi Türkçe konuşuyor anlaşıyoruz.Kimse gelip de sormuyor ‘abla neden

ağlıyorsun?’ Ben öyle bir saygısızlık görmedim hayatımda. Sonra geldi bir karı koca dedi ‘sen Ermeni misin?’ Dedim ‘evet’. Dedi ‘niye ağlıyorsun?’ Dedim böyle böyle. Dedi ‘burada bir kadın var; Ermenilere ev veriyor, iş buluyor, yemek yiyorsunuz’ dedi ama dedim ‘benim bu kadar param var’ dedim. ‘Neyse sonra kapatırsın’ dediler... Acayip bir evdi anlatamam. İki odalık bir ev kalıyorduk on beş kişi. Hepsi Ermenistan’dan gelen işçiler vardı. Yerlerde ceketler vardır onların üzerinde yatıyorlardı. Kadın beni gece aldı.Hemen anlatmak gerekiyor. Her şeyi anlatıyorsun; bana dedi ‘sen neden geldin buraya?’ Dedim ‘zor durumda kaldım’. Ben de güzelgiyinmişim,gelmişim. Herkes köyden gelmiş kadınlar; köyden gelenler başka türlü halleri, konuştukları başka (Susan)

Susan’ın örneğinde hem göç sürecinde aracılık eden hem de komisyonculuk yapan iki farklı kişinin yardımını görmek mümkündür. Aracılarve komisyoncular, köken ülkeden çıkıp, hedef ülkeye varış ve sonraki süreçte iş, barınma, iletişim kurma vb. gibi her ihtiyaçta yeniden başvurulmuş kişilerdir.

Aracılık, göçün her safhasında göçmenler ve göçmen olmayanlarca gerçekleştirilmektedir. Göç ağlarının oluşum aşamasında, en önemli aracılar bavul ticareti yapan kişiler iken, göç ağı kurulduktan sonra her bir göçmenin kendisi bir aracı konumuna gelmektedir. Yapılan görüşmelerde, göç öncesinde en önemli aracılardan, aynı zamanda bağların en güçlü olduğu aile üyeleri olduğu ortaya çıkmıştır. İkinci aşamada ise arkadaşlar, komşular ve tanıdıklar gelmektedir. Belirtilmesi gerekli noktalardan bir tanesi, göçün ilk dönemi ile sonraki dönemi arasında aracılık biçimlerinin de değişmiş olduğu noktasıdır. İlk dönem göçmenler, göç etmek, iş bulmak, barınma problemlerini gidermek için her bir aşamada yeni aracılara başvururken, sonradan gelenler, gelmeden önce bir aracının bütün süreci planlaması üzerine göç etmektedirler. Göçmenler, artık kimsenin iş, ev vb ayarlamaları yapmadan

gelmediğini, tersine, işçi arayan birisini duyduklarında Ermenistan’da göç etmek için bekleyen kişiye haber vererek, bir nevi işe göre kişi çağırdıklarını belirtmektedirler.

Yapılan görüşmelerde komisyonculuğun, sadece “ajans” olarak adlandırdıkları ve bir maaş karşılığında iş bulan şirketler olmadığı ortaya çıkmıştır. Göçmenler arasında da birbirlerine iş bulan kişiler de, ajanslarla benzer şekilde, bir veya yarım maaş komisyon almaktadır. Komisyon vermenin artık neredeyse bir kural olduğu, ancak çok yakın kişilerden komisyon alınmadığı anlatılmaktadır.

Tüm bu ilişkiler göz önüne alındığında, göç ve mekân ilişkisinin durağan ve tek yönlü olmadığını söylemek mümkündür. Olanaklar ve fırsatların bir araya geldiği göçmen mahalleleri, aynı zamanda kısıtlamalar ve çatışmayı da yaratabilir; örneğin etnik gruplar arası önyargılar, dışlamalar vb. Öte yandan, mekânın göç ve göçmen için oluşturduğu bağlam kendiliğinden ortaya çıkmayacağı gibi tam da sosyal ve ekonomik ilişkiler içine gömülüdür. Ayrıca, göçmenlerin mekanla ilişkisi sosyal ağların dönüşümüyle birlikte dönüşmektedir. Bu kısımda, amaç, göçün bir resmini çizmek olduğu için zikredilen konular ilerleyen bölümlerde ele alınacaktır.

3.3. Yeni Hayat: Sosyal Ağların Rolü

Bu bölümde Ermenistanlı göçmenlerin İstanbul’da kurduğu ilişkiler ve bu ilişkileri içeriğine daha ayrıntılı olarak bakılacaktır. Ermenistanlı göçmenler özelinde, coğrafyalar arası ve aynı coğrafyada topluluk içi ve topluluklar arası kurulan ilişkilere bakılarak, sosyal ağlara içkin olan sosyal sermaye türlerinin nasıl ve hangi koşullarda ne tür etkiler yarattığı analiz edilemeye çalışılacaktır. Bu nedenle, öncelikle sosyal ağlara bakılacaktır. Bir sonraki bölümde ise sosyal ağlara karakteristiğini veren sosyal sermaye incelenecektir.

Sosyal ağlar iki kategoride ele alınacaktır: Birincisi Türkiye-Ermenistan arasında kurulan ağlar ve ikincisi Türkiye’de kurulan ağlar. Sınır ötesi ağlar olarak Türkiye-

Ermenistan arasında kurulan ağlar da kendi içinde iki kategoride incelenecektir: fiziksel ağlar ve sanal ağlar.

3.3.1. Sınır Ötesi Ağlar

3.3.1.1. Fiziksel Ağlar: Ya da Göç kanalları

Burada fiziksel ağlardan kasıt, insanların ve malların, sınırlar arasında gerçekleştirdiği gerçek hareketliliği ve dolaşımıdır. Bir göç akımında insan, mal ve bilgi akışları birbirinin içine geçmiş biçimde gerçekleşir. Yukarıda sosyal ağların göçün oluşumu ve devamındaki işlevi, göçmenler, göçmen olmayanlar ve potansiyel göçmenleri birbirine bağlaması (Boyd: 1989) üzerinde durulmuştu. Bu kısımda, söz konusu gruplar arasında ağın nasıl işlediği üzerinde durulacaktır.

Göçün ilk döneminde, Türkiye'ye göç edenlerin ifadelerinden hareketle, Ermenistan'dan Türkiye'ye göçün, diğer eski Sovyet ülkelerinden gelen göçlerle benzer şekilde, bavul ticareti ile birlikte, mekik göç biçiminde başladığı anlaşılmaktadır. Bavul ticareti yapan kişiler, potansiyel göçmenlere ilişki kurmak, iletişim sağlamak, iş ve barınma sağlamak gibi somut bilgiler vermekten ziyade İstanbul'da iş olanakları konusunda malumat sağlayarak cesaretlendirmektedirler.

Türkiye'ye ilk defa 1998 yılında eşiyile birlikte gelen Hasmik, bu dönemde alışveriş için Türkiye'ye geldiğini söylüyor.

[Türkiye] Gurbet olan yerde en yakın yer, masraf düşük. Başka yere gitmeyi de düşündük ama imkanım kabul etmedi... Eşimle biz buraya alışveriş için geliyorduk (Hasmik)

Hasmik daha sonra 2001 yılında tekrar Türkiye'ye göç kararı aldıklarında, bavul ticareti yaptıkları dönemde buranın halkını tanıdığı için İstanbul'a göç etmeye karar verdiğini söylüyor.

Nayra'nın annesinin hikayesinden da anladığımız kadarıyla, bavul ticareti sadece İstanbul-Erivan hattında yapılmıyordu. Sınırın açık olduğu dönemde Doğu ve Karadeniz bölgesinde de yoğun bavul ticareti mevcuttu.

...Bizim bir komşumuz vardı. Buraya gelip gidip ticaret anlamında, o zamanlar daha sınır kapanmamıştı; savaş başlamıştı ama sınır kapanmamıştı. 91 yılından 95'e kadar açıktı sınır. Komşumuz trenle Kars'a gelip bi on gün kalıp alışveriş yapıyordu... Bi şeyler getirip satıp onun yerine de giysi falan alıp getiriyorlardı...O bizim komşumuzdu bize teklif etti. Mama [anne] teklif etti, 'ne olur ki bi kere gidelim', o zaman mamamın elinde iki yüz dolar vardı; 'gel işte iki yüz dolarla bir alışveriş yaparsın, getirirsin işte, senin için bir kazancın olur ailene bakmak için'...Tam annem geldiği zaman [Türkiye'ye] sınır kapandı, tam trajik bi şey, sınır kapanınca onlar mecbur [Türkiye'de] kaldı (Nayra)

Potansiyel göçmenlere hareket etme yönünde motivasyon sağlayacak önemli faktörlerden bir tanesi, sosyal çevresinden aldığı haberler ve geri dönüşlerdir. Bu nedenle göç etmiş olan komşular ve tanıdıkların, deneyimleri ve refah durumundaki değişimler potansiyel göçmenler için önemlidir.

Komşularımız vardı işte, duyduk ki kadın çalışmaya gelmiş. Bakıyoruz durumları iyi. Bizde sorduk 'nasıl maaşlar, iş var mı?' diye. Komşu da dedi ki 'maaşlar iyi, iş de var'... O da [annem] karar verdi gelmeye (Yelena)

Bak ben sana anlatayım [göçmenlerin nasıl geldiğini] Çok basit: Benim dayımın kızı geldi burada çalışıyor. Telefon ediyor, Ermenistan'daki akrabalarla konuşuyor, çocuklarla konuşuyor, komşularla konuşuyor. Ermenistan'daki komşusu onun çocuğuna soruyor 'annenin işi nasıl?' Türkiye'ye gitti çalışmaya,

hop artık beyin çalışmaya başlıyor. O zaman kadın diyor ki 'gitti Türkiye'ye çalışmaya başladı, demek ki Türkiye'de iş var' diye düşünüyor. Diyor ben de gideceğim, öyle işte (Sarkis)

İlk göçmenlerden sonra gelenler, tanıdıklık, komşuluk ilişkilerine dayanarak gelenleri de içermekle birlikte çoğunlukla aile üyeleri ya da birinci derecen akrabaları kapsamaktadır.

Birer çocuk sahibi olan Isabella ve Varya'nın anneleri, onlardan önce çalışmak için Türkiye'ye göç etmiş. Her ikisi de eşlerinden ayrıldıktan sonra annelerinin yanına gelmeye karar vermişler. Tipik olarak, anneleri onlar gelmeden önce iş ve barınma problemlerini halletmişler.

...Allaha şükür evim var [Ermenistan'da]. Çok iyi durumda yaşadık ama sonra, kocamdan sonra artık olmuyor. Ondan sonra annem geldi annemden sonra ben... (Isabella)

Önce annem gelmiş, iki yıl kaldı, sonra biz geldik. Anneyi yalnız bırakmamak için karar verdik gelmeye (Varya)

Erkekler ise daha çok anneleri veya eşlerini yalnız bırakmamak için geldiklerini ifade etmektedirler. Yirmili yaşlarındaki Artak, geliş sebebini şöyle anlatıyor:

Annemden bir buçuk sene sonra geldim. Anneme kol kanat germek için geldim (Artak)

Görüşme yapılan göçmenlerin büyük bölümü Ermenistan'a nadiren gidip gelebildiklerini ifade ettiler. Bunun başlıca nedeni, vize sürelerini aşmış oldukları için sınırdan çıkarken, ceza ödemek zorunda kalacak olmaları ve pasaportlarına sınırdışı damgası vurulmasıyla tekrar girişlerinin beş yıl süreyle yasaklanacak olmasıdır.

Anahit on iki sene önce geldiğinden bu yana hiç Ermenistan'a dönmemiş. Rosanna ise annesi çok hasta olduğu için en son iki yıl önce gidebilmiş. Ancak çoğu durumda, Ermenistan'da kalan aile ve akrabalarının önemli zamanlarında ya da

olaylarda, onların ziyaretlerine gidememektedirler. Pilot çalışma sırasında görüülen ve sekiz senedir Ermenistan'a hiç gitmemiş olan Larissa, yakın zamanda bir trafik kazasında aile üyelerini kaybetmişti; ancak cenazelerine gitmesi mümkün olmamıştır. Göçmenler, mezuniyet, evlilik, doğum gibi önemli olaylarda dahi ailelerini ziyaret edememektedirler.

Bazıları ise, çoğunlukla erkekler, her ay giriş çıkış yaparak "vize tutmaya"⁴² çalışmaktadırlar. Bu nedenle ayda bir kere otobüsle Ermenistan'a gidip gelebilmektedirler. Bazen ise Ermenistan yerine Moskova'ya gidip gelenlere de rastlanmaktadır.

Yedi senedir Erivan-İstanbul arasında sefer yapan otobüs firmasında çalışan Vartan, hem kendisinin hem oğlunun her ay Erivan'a gidip geldiklerini söylemektedir. Benzer şekilde Saro da her ay bu yolculuğu yapmaktaydı. Saro, Erivan'a değil ailesi Gümrü'de olduğu için Gümrüye'ye gitmeyi tercih etmektedir. Hem giderken hem gelirken ailenin iki tarafı arasında çeşitli hediyeler ve yardım taşımanın yanı sıra, Ermenistan'a gidip gelemeyen tanıdıklarının akrabalarının da gönderilerini taşımaktadır. Maria, Saro'nun Gümrü'den döndükten sonraki günlerde gerçekleşen yemekler için, "işte o zaman burda şenlik oluyor" biçiminde ifade etmektedir. Saro'nun seyahati sonrası gerçekleştirilen ziyarette, evde bir "ziyafet" yapılmaktaydı. Bu "ziyafet", her ay tekrarlanmaktadır; çünkü Saro gelirken yanında Ermenistan'dan yiyecek ve içecekler getirmektedir: çeşitli Rus ve Ermeni votkaları, yufka ekmeği, yerel peynirler ve hatta yeşil sebzeler.

Göçmenlerin ülkelerini ziyaretlerinin dışında, potansiyel göçmenlerin yanı sıra göç etme hedefi olmayanların da ziyaretleri söz konusudur. Yakın aile üyeleri ve akrabaların tatil amaçlı ziyaretleri göçmeyi hedeflemeyenlerin ziyaret örneklerindedir.

---

⁴² "Vize tutmak" tabiri göçmenlerin yasadışı duruma düşmemek için ülkeye giriş-çıkış yapmayı anlatmak için kullandıkları bir ifadedir. 1 Şubat 2012'de giren yeni kanuni düzenleme ile her ay giriş-çıkış yapmak mümkün olmayacaktır çünkü her girişte 30 günlük vize verilmeyle birlikte 180 gün içerisinde Türkiye'de 90 günden fazla kalmak kanuni olarak mümkün değildir.

Çocuklarım geldi bu yaz. Çınarcık'a gittik ailecek. Ben on iki senedir hiç gitmedim Ermenistan'a (Anahit)

Öte yandan, istisnasız bütün göçmenler kendileri gitmeseler dahi sürekli olarak Ermenistan'da kalan aile ve akrabalarına çeşitli yardım ve hediyeler göndermektedirler. Bunları ise aynı zamanda kargo hizmeti veren otobüs firmaları aracılığıyla yapmaktalar. Kargo ücreti, kilo başı beş dolardır. Kargo yolu ile yiyecekten yeni ya da kullanılmış kıyafete, küçük ev eşyalarına kadar hemen her şey gönderilebilmektedir.

Otobüs firmasına görüşme yaptığım sırada içeri giren bir göçmen müşteri Ermenistan'daki akrabalarına bir paket göndermek istediğini söyleyerek elindeki alışveriş poşetini gösterdi ve ücretin ne kadar tutacağını sordu. Alışveriş paketi içinde makarna, bisküvi, çikolata, tek içimlik kahve paketleri gibi ürünler vardı ve kargo ücreti de neredeyse pakettekiler kadar tutuyordu. Öte yandan sadece günlük ihtiyaçlar değil bazı durumlarda daha büyük ihtiyaçlar için de aynı gönderiler yapılabilmektedir.

Geçen sefer mesela, yatak odası gönderdik. Bizimkini değiştiriyorduk onu gönderdik... Giysileri gönderiyoruz çocukların buradan alıp çünkü aynı mal orada da var ama onlar iki katı ve seçim de az. Buradan internetten seçiyorum, 'istiyor musunuz?' diyorum; alıp gönderiyorum (Nayra)

Türkiye-Ermenistan arasındaki ulus-ötesi hareketlilik, göçmenler için maddi ve yasal olarak maliyeti oldukça yüksektir. Bu nedenle insan akışları, malların ve malumatın dolaşımından daha sınırlıdır.

3.3.1.2. Sanal Ağlar

Zamansal ve mekânsal olarak göçmenler geldikleri sosyal, kültürel, politik bağlamdan uzak kalmaktadırlar. Ulus-ötesi göç yaklaşımının önemli argümanlarından birisi olan, teknoloji gelişmelerin yardımıyla "hem orada hem burada olma" fiziksel

ağların yanı sıra sanal ağlar da yaratmaktadır. Teknolojik olanakların varlığı, göçmenlere, ulus-ötesi bağların kurulması yoluyla, köken ülkeyle olan özdeşliklerini ve eşzamanlılık hissi sunar (Aksoy ve Robins, 2008: 7). Ermenistanlı göçmenler de çeşitli teknolojik araçlar yoluyla Ermenistan'la olan bağlarını sürdürmektedirler.

Uydu yayını yapan Ermenistan kanalları Türkiye'den de izlenebilmektedir. Göçmenlerin bir kısmının uydu alıcıları bulunmakta ve bu yolla Ermenistan'daki gündemi takip edebilmektedirler. Göçmenler genellikle Ermenistan kanallarını haber programlarını takip etmek için izlediklerini söylemekler. Ancak çoğu Rusça bilen göçmenler, haberler için sadece Ermenistan değil, aynı zamanda Rus kanallarını da izlemektedirler.

Evinde görüşme yaptığımız Larissa'nın televizyonu görüşme boyunca açıktı. Ermenistan kanallarını takip edip etmediği sorulduğunda, televizyon kumandasını eline alarak, teker teker izlediği farklı ülkelerden yayın yapan kanalları göstermiştir. Her açtığı kanalda, o ülkenin gündemine dair yorumlarını da ekledi. Gösterdiği kanallar Ermenistan, Türkiye ve Rusya kanallarıydı. Larissa'nın örneğinde görüldüğü gibi medya araçları ikiden fazla coğrafyayı birbirine bağlıyordu. Benzer şekilde Susan durumu şöyle ifade ediyor:

Evet, evde uydumuz var. Dört tane Ermeni kanalımız var. Oradan bakıyoruz. Rus kanallarına bakıyoruz, Putin'e ne diyorlar falan. 'Git Putin!Git Putin!' (Susan)

Ancak bazı göçmenler, arzu etmelerine rağmen, uydu yayını izleyebilmek için gerekli teknik malzemenin onlar için pahalı olması nedeniyle, Ermenistan kanallarını izleyemediklerini söylemektedirler. Çalıştıkları evlerde yatılı kalan kadınlar ise, evde uydu olmadığı ya da olsa dahi izlemeye vakitlerinin olmadığını ifade etmektedirler.

Aksoy ve Cohen, Londra'da yaşayan göçmen Türklerin, Türk televizyon kanallarını izleme alışkanlıkları ile ilgili yaptıkları çalışmada, ulus-ötesi Türk kanallarını

anlamanın anahtarının, bu kanallarının banallikle ilişkisini anlamaktan geçtiğini belirterek; televizyonun göçmenlere sıradan, banal Türk yaşamını getirdiğini belirtmektedirler. Bu anlamda Türk televizyon kanallarının varlığı, Türk yemeklerinin, kıyafetlerinin ya da mobilyalarının varlığının bir devamı olarak algılanmaktadır (Aksoy ve Robins, 2008). Ancak Ermenistanlı göçmenler için bunun geçerli olduğunu söylemek güçtür. Onlar Ermenistan ya da Rus kanalları haber programları dışında neredeyse hiç izlenmemektedir. Sıradan ve banal yaşamı getirecek olan, haber programlarından ziyade eğlence, sağlık, kültür programları olduğu düşünülebilir ki bu programları Türk kanallarından izlenmektedir.

Bizim dizilerimiz var her hafta izleriz. Geceleri mesela Hürrem, Feriha... Ben bir evde çalışıyordum çok dindarlardı, hiç televizyon açmıyorlardı. Ben haber izliyorum, sonra magazin programı izliyorum. Benim en sevdiğim izdivaç programı (Anahit)

Arada bir haberleri izliyorum... Mesela orda diziler var birkaç tane onu seyrediyorum. Çok Türk kanalları seviyorum. Burdaki dizileri kaçırmıyorum. O kadar Ermenistan kanalı... çok izlemiyorum (Varya)

Türk kanallarını izliyorum. Oğlum da istiyorum günde bir iki saat Ermeni kanalı izlesin, kulağı biraz. Çünkü biz okula başlamadan önce biz sadece, Ermenice okula başlamadan önce, sadece kendi anadilini bilsin. O zaten iki ayda Türkçeyi öğrendi. Televizyondan öğrendi. Benden on kat daha iyi konuşuyor. Burada doğdu oğlum. Yani biz onu okula gönderdim, Ermeni okula yolladım, birden Türkçesi oldu, Türkçe konuşuyor. ben zorluyorum biraz Ermenice konuşsun diye. Ama yüzde doksan Türk kanallarını izliyor (Nayra)

Göçmenlerin Türk kanallarını izlemesi öncelikle dil öğrenme kaygısıyla başlıyor denilebilir. Birçok göçmen Türkiye'ye ilk geldiklerinde dili öğrenmek için televizyon izlediklerini belirtmektedirler.

Göçmenlerin kendi aileleri, akrabaları ve arkadaşları ile ilişkilerde kullandıkları iki yol internet ve telefondur.

Bazı evlerde internet bulunmasına karşın çoğu durumda evde internet bağlantısı sağlamanın önünde engeller bulunmaktadır. Engellerden en önemlisi, bir internet aboneliği sağlamak için geçerli kimlik ya da pasaportlarının olmayışıdır. Böyle durumlar, kiracısı oldukları evin sahibi veya bir tanıdıklarından kendileri için internet aboneliği almalarını istemektedirler ancak her zaman bu mümkün olmamaktadır. İkinci neden ise eve bir bilgisayar almadaki ekonomik zorluktur. Bilgisayarın bedelini bir kerede peşin olarak vermeye maddi koşulları yeterli olmayan göçmenler, taksitle de alamamaktadırlar; çünkü taksitli satışlar kredi kartları ile yapılmaktadır. Yine yasal statüleri olmadığı için bankaya kredi kartı başvurusu yapamamaktadırlar.

Mary'nin evinde bilgisayar ve internet bağlantısı olduğunu söylüyor. Tüm diğer yasal başvuru gerektiren işlerde olduğu gibi internet bağlantısını da, burada evlenerek vatandaşlık almış olan halası kendi üzerine almış.

Araştırmacının evlerine sık ziyaretler yaptığı Gagik, eve bilgisayar ve internet bağlantısı almak istediklerini, bağlantı için ev sahibini belki ikna edebileceğini ancak bilgisayarı taksitli almak için olanaklarının olmadığını söyleyerek, kredi kartsız taksitli satış yapan mağazalar aradığını söylemiştir. Ermenistan'daki arkadaşları ile görüşmek için hemen her gün internet kafeye gittiğini ve bunun eve bilgisayar almaktan çok daha pahalıya mâl olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, annesi internet kafeye gitmediği için, onun kimseyle görüntülü görüşme imkânı olmuyordu.

Annesi ve ablasıyla birlikte Gedikpaşa'da yaşayan Elina ise internet bağlantısını nasıl aldıklarını şöyle anlatmaktadır:

Halamalar, teyzemler, komşular, okul arkadaşlarım hepsi orada. İnternette konuşuyorum. Arıyoruz. Vın aldık; ustam aldı, onun üstüne. Su, elektrik ev sahibinin üstünde. Ödüyorum (Elina)

İnternet kafeler bu anlamda göçmenler için oldukça önemli mekânlar. Kumkapı'da internet kafelerde, hemen her dilden konuşmalar duymak mümkün. Ancak çoğu zaman göçmenler internet kafe işletmecilerinden yardım almak zorunda kalmaktadırlar çünkü Türkçe okuyup yazamayanlar klavye ve bilgisayar kullanırken zorlanmaktadırlar. Bu nedenle göçmenlerin bir kısmı, yazılı değil görüntülü konuşmaları tercih etmektedirler, internet kafelerde klavye sesinden çok konuşma sesi duyulmaktadır.

Evde internet ve bilgisayarı olanlar, hemen her akşam Ermenistan'daki yakınlarıyla görüştiklerini söylemektedirler. Görüşme yapılan otobüs firmasında, bir görüntülü mesajlaşma programı devamlı olarak açık tutulmaktaydı. Bir yandan Olga, Ermenistan'daki kızına araştırmacı hakkında bilgi vererek, sorulan soruları anlatmaktaydı. Diğer yandan ise, yine internet üzerinden otobüs seferleri, yolcular ve kargo ile ilgili işler halledilmekteydi.

Telefonla iletişimin sağlanması ise iki türlü gerçekleşmektedir. Bir tanesi cep telefonu ile görüşmek bir diğeri de çağrı merkezleridir. Cep telefonu ile görüşmeler acil durumlarda ve kısa süreli yapılırken, eğer ucuz ya da kampanyalı konuşma seçeneği olursa daha sık ve uzun yapılmaktadır. Çağrı merkezleri ise genellikle internet kafelerle aynı mekânda bulunmaktadır.

Ermenistanlı göçmenlerin sanal ağlar yoluyla Ermenistan'la kurdukları ilişki, düzensiz göçmen olmalarından kaynaklanan çeşitli engellere takılmasına rağmen, göçmenler yine de ilişkilerini sürdürmenin ve artırmanın yollarını aramaktadırlar; zaman içerisinde ekonomik ve sosyal olarak daha fazla İstanbul'a entegre olan göçmenlerin ağları daha yoğun hale gelmektedir.

3.3.2. Türkiye İçindeki Ağlar

Düzensiz göçmenlerin buldukları ülkede sosyal ilişkilerden, ekonomik kazanımlara ve hatta entegrasyona kadar tüm hayatlarını etkileyen en önemli faktör “yasadışı” statüde olmalarıdır. Yasa dışılık, göçmenlerin nereden geldiklerinden bağımsız olarak, devlet gözetimi dışında sınırın geçilmesi, vize süresinin aşılması veya izinsiz çalışmayı kapsar.

Göçmenler için yasadışı olmak, sınırdışı edilme ihtimali anlamına gelir. Göçmenlerin, göç hedeflerini gerçekleştirmeye çalıştıkları ve süreç içerisinde ilişkiler geliştirdikleri, özetle bir hayat kurdukları coğrafyadan çıkarılmaları demektir. Bu, onların söz konusu süreç içinde pasif oldukları anlamına gelmez; sınırdışı edilme ihtimalini bertaraf etmek için çeşitli stratejiler geliştirirler. Ancak yine de bu ihtimal ve yasal statüleri maruz kaldıkları süreçler göçmenlerin yaşamını eğreti hale getirir. Coutin, göçmenlerin fiziksel varlıkları ve *var-olmama uzamı* - yasal varlıklarının reddi- (non-existence space) arasındaki çelişkilere dikkat çekerek, göçmenlerin yasadışı statülerinin dayattığı *var-olmamanın* çeşitli boyutlarını sıralar: Yasa dışılığın sosyal uzamı, yasal bireyin erimesidir- zorunlu görünmezlik, dışlanma, tabi kılma, nereye giderlerse gitsinler *kağıtsız olma* etrafında somutlaşan baskı olarak sıralar⁴³ (Coutin 2000'den aktaran De Genova 2002: 427). Ermenistanlı göçmenlerin Türkiye içinde göçmen ve göçmen olmayanlarla kurdukları ağları ve bunları etkileyen faktörleri anlamak için, sınır dışı edilme korkusu, ihtimali ve bununla baş etme stratejilerinden bir tanesi olan *görünmez olmayı* dikkate almak gerekir.

Ermenistanlı göçmenler de diğer tüm düzensiz göçmenlerde olduğu gibi, Coutin'in bahsettiği süreçlere maruz kalmaktadırlar. Bunun da ötesinde politik tartışmaların bir parçası haline gelmeleri, onların sınır dışı edilme korkularını daha da keskinleştirmektedir. Dolayısıyla onların ilişki ağlarının mekânsal erimlerini İstanbul'la, hatta İstanbul'un çeşitli bölgeleri ile sınırlı kalmaktadır.

---

⁴³ İlegal göçmen statüsünde olma, sınır dışı edilme ihtimali ve bunların göçmenlerin günlük hayatlarına etkileri ile ilgili olarak bkz. De Genova, N., 2002.

Diğer yandan Aguilera ve Massey, Meksikalı göçmenler arasındaki ücret farklılıklarında sosyal sermayenin belirleyiciliğini araştırdıkları çalışmalarında, iş bulma ve daha yüksek ücret elde etme gibi konularda, kâğıtsız göçmenlerin diğerlerine nazaran sosyal sermayeye daha fazla bağımlı olduğunu ortaya koymuşlardır (Aguilera ve Massey, 2003). Kağıtsız göçmenler iş bulma, değiştirme veya işle ilgili problemleri ile baş etmede formel yollara başvuramayacakları için, daha fazla aile, akrabalık, tanışıklık gibi ilişkileri kullanmaktadırlar.

Yukarıdaki iki öncüden hareketle, bu bölümde, Ermenistanlı göçmenlerin farklı hedeflerini gerçekleştirmek için hangi ilişki ağlarına dâhil oldukları ve bu ilişki ağlarına gömülü olan sosyal sermaye tipleri analiz edilmeye çalışılacaktır.

3.3.2.1. Mahalle ve Mahalle Sakinleri

Yukarıda da bahsedildiği üzere Kumkapı, sadece Ermenistanlı göçmenler değil ancak dünyanın hemen her yerinden gelen göçmen, sığınmacı ve mülteciler için bir toplanma mekânıdır. Ne Ermenistanlı göçmenler ne de diğer ülkelerden gelenler sadece Kumkapı da yaşamamaktadır; şehrin farklı bölgelerine yayılmış durumdadırlar. Ancak yine de Kumkapı, bir göçmen mahallesi olarak önemli bir nokta oluşturmaktadır. Bu nedenle, ağlar ve sosyal sermayenin fiziksel mekânı olarak mahalleye ve mahalle sakinlerinin ilişkilerine bakmak gereklidir.

Kumkapı'nın hem Ermenistanlı göçmenlerin hem de diğer ülkelerden gelen göçmenlerin biraraya geldiği mekân olmasının göçmenler için avantajlarından bir tanesi, yasadışı olmanın yarattığı risklere karşı korunaklı bir alan yaratmasıdır.

İronik bir biçimde İstanbul Yabancılar Şubesi Kumkapı'da yer almaktadır. Bunun anlamı, "yasalara aykırı" olarak Türkiye'de bulunan kişileri "yakalamak" ve sınırdışı prosedürünü gerçekleştirmekle sorumlu birimin, tam da düzensiz göçmenlerin yoğun olarak yaşadığı mahalle içinde konuşlanması demektir. Polis ve göçmenler aynı

mekânda yan yana bulunmaktadırlar ve budurum, göçmenlerin günlük hayatlarının bir parçasıdır.

Yapılan görüşmelerde Yabancılar Şubesinin mahallede olması, göçmenler için bir problem olmaktan çok, varlıklarının *de facto* olarak onaylandığı hissine yol açmaktadır. Larissa, polisin istediği takdirde bütün Ermenistanlı göçmenleri bir saat içinde toplayabileceğini ve sınırdışı edebileceğini, çünkü polisin mahallede kimin kim olduğunu ve nerede yaşadığı bilgisine sahip olduğunu söylemektedir. Ancak kendisiyle görüşmenin yapıldığı dönemde sekiz yıldır İstanbul'da yaşıyor olan Larissa, bu süre içinde polisin bunu yapmadığına göre, korkulacak bir durum da olmadığına inanmaktaydı.

Öte yandan çoğu göçmen, polisin kimlik kontrolüne takılsalar dahi, suça karışmadıkları takdirde polisin onları salıvereceğine inanmaktadırlar. Eğer herhangi bir suça bulaşmamışlar ise genellikle polise rüşvet vererek, durumdan kurtulduklarını ifade etmektedirler.

On senedir burada yaşıyorum, bir kere oldu.Geç saatte bir iş için yakın bir yer gittim. Ben de aslında beyaz giymişim, çok göze geldim galiba; saçlarım da sarıdır, gece saat 11:30. Gömlek beyaz, pantolon beyaz. Polis geldi. Beni arabaya bindirdi, dedi 'vizen var mı?' Dedim 'hayır yok' dedim. 'Ooh bir de söylüyorsun' dedi. Dedi 'sen ne iş yapıyorsun?'. Dedim 'böyle böyle iş yapıyorum'. Dedi bana 'seni yabancı şubeye götüreceğiz'. Ya diyorum 'oğlum beni götürme, benim ailem burada, biz kaç senedir burada çalışıyoruz, bizim Ermenistan'da evimiz yok'. 'Tamam' dedi 'o zaman üç yüz dolar ver'. Dedim 'oğlum benim üç yüz dolarım olsa burada ne işim var?'. 'O zaman evde vardır' dedi. Diyorum 'oğlum yok. Beni dolandırdı, o arabayla dolandırdı, bırakmadı beni, eşim arıyor telefonu açmama da izin vermiyor, 'kapat telefonu' diyor. Tek bu oldu yani. Bundan sonra polis de geliyor buraya [iş yerine]. Hepsi biliyor bizim kaçak

olduğumuzu, vizemizin olmadığını biliyor. Aşağıda da yabancı şubenin karşısında oturuyoruz, herkes herkesi biliyor. Tek bu oldu sadece, ondan sonra başka bir sorun olmadı. Bizim vizesiz, olduğumuz kaçak olduğumuzu, herkes herkesi biliyor (Susan)

Öte yandan, sakinlerinin büyük çoğunluğu göçmen olan bir mahallede yaşamak, Ermenistanlı göçmenler için bir anlamda 'kalabalıkta kaybolmak' anlamına da gelmektedir. Yasal statüleri dışında Ermenistanlı olmaları sebebiyle problem yaşayıp yaşamadıkları sorulduğunda, Kumkapı'da sokakta yürürken kimin nerden olduğunun bilinmesinin mümkün olmadığını söylemektedirler. Kadınlar ise, Ermeni olmalarından dolayı değil, mahallede yabancı kadınlara" kötü gözle bakılması nedeniyle problem yaşadıklarını anlatmaktadırlar.

Göçmenlerin Kumkapı'da yaşamaya devam etmelerinin bir başka nedeni ise barınma ve iş olanaklarının yakınlığı gibi konulardaki kolaylıktır. Birçok göçmen mahallede yaşamaktan memnun olmasalar dahi, bir başka semtte "yasadışı" statüleri nedeniyle ev bulmakta zorlanmaları; Kumkapı'da olan iş yerlerine bir başka semtten gidip gelmenin yaratacağı güçlükler –polisle karşılaşma ihtimalinin ve yol masraflarının artması- mahallede kalmaya devam etmelerine neden olmaktadır.

Hasmik, Gedikpaşa'da kızı ve oğlu ile birlikte yaşıyor ancak burada mutlu olmadığını, taşınmak istediğini ama imkânının olmadığını anlatmaktadır. Özellikle yabancı kadınlara art niyetli davranılmasından dolayı, kızının bu mahallede olmasını istemediğini belirtmektedir.

*Yani kızım büyüdü artık, bu semtte biraz zor geliyor bana artık.
Ama iş yerine yakın, [başka semte taşınıldığı taktirde] yol parası falan çok oluyor, ev tutmak da zor. Ondan dolayı taşınmıyoruz.
Bu bölgede yabancı çok olduğu için problem olmuyor (Hasmik)*

Ermenistan'da, Türkiye'ye göç eden Ermenilere dair algının ne olduğunu konuştuğumuz sırada Susan bunun sebebini Kumkapı ve oradaki ilişkiler olarak yorumladı.

Bizim gelenler hep Kumkapı'ya geliyorlar. Biliyorsunuz, Kumkapı'nın adı düşük. Orada düzgün dürüst bir Türk ya da Kürt bulamazsın, bizimkiler de oraya gidiyorlar. ... ama şimdi Bakırköy'e git Taksim'e git, orada kültürlü insanlar yaşıyorlar. Çevre çok önemli, burada öyle değil ki. Araçlar oturuyor; Türkmenler, Özbekler toplu oturuyorlar. Benim kızım hep söylüyor; her akşam, anne buradan taşınalım biraz uzağa taşınalım diye... Düşünüyoruz en azından Zeytinburnu'na taşınalım ama dükkân burada; yol parası vermek istemiyoruz. Yol parası çok oldu tabii...böyle Kumkapı'ya göre bakıyorlar herekse. Bizim akrabalar geldi yazın misafir; hep diyorlar 'İstanbul bu mu?' (Susan)

Diğer ülkelerden gelen göçmenlerle ilişkiler de büyük oranda mekânda birliktelik üzerinden sağlanmaktadır. Yapılan görüşmelerde, Kumkapı dışında yaşayan göçmenlerin hemen hiçbiri, diğer ülkelerden gelen göçmenlerle ilişkisi olduğunu söylememiştir. Yalnızca Kumkapı'da yaşayanlar, çeşitli ilişkileri olduğunu belirtmiştir. Ancak bu ilişkiler genellikle zaman ve mekânda sınırlı ilişkilerdir. Dolayısıyla Kumkapı yerel ve komşuluk ilişkilerinin kurulduğu mekân bağlamını oluşturması sebebiyle, Ermenistanlı göçmenlerin diğer gruplarla kurduğu ilişki ağları ve bu ağların içeriğini anlamak için de önemlidir.

Farklı kökenlerden göçmenlerle bir araya gelinen yerlerin başında iş yerleri gelmektedir; Kumkapı, Gedikpaşa ve Laleli'deki mağaza ve atölyeler, bu anlamda önemlidir.

Nune, İstanbul'a ilk geldiği dönemde çalıştığı mağazada birlikte çalıştığı Türkmenistanlı bir arkadaşı dışında başka bir ülkeden gelen başka bir arkadaşı olmadığını söylüyor. Türkmenistanlı arkadaşı ve aslında ablasının arkadaşı olan bir Kürt kadın arkadaşıyla birlikte, genelde evde toplandıklarını söylemektedirler. Şimdi çalıştığı yerde de sadece Ermeniler olduğu ve iş nedeniyle fazla vakti olmaması sebebiyle de başka kimseyle tanışmadığını belirtiyor.

Bazı durumlarda ise, göçmenlerin uyrukları köken ülkelerin birbirleriyle tarihsel, politik ve hatta açık çatışma içinde olduğu durumlar da önem kazanmaktadır. Azerbaycan ve Ermenistan bu duruma örnektir; Karabağ problemi, bunun yarattığı milliyetçilik ve düşmanlık söylemi hâlihazırda oldukça yoğundur. Bu ülkelerden gelen göçmenler, iş yerleri, mahalle gibi mekânsal sınırlılıklar dâhilinde de olsa bir araya gelmektedirler.

Ayakkabı yapım atölyesinde çalışan annesi ve ablasıyla çalışan Elina, spesifik bir ülke belirtmeden, göçmenlerin kökenlerinin problem yaratabildiğini söylerken, annesi daha ihtiyatlı bir tavır sergilemiştir. Yine de, göçmen olmak ortak paydasını hatırlatarak yanıt verdi.

Diğer ülke göçmenleriyle yakınlaşırız. Bizde problem olmaz. Bazen Azeri arkadaşlar da var. Sorun çıkıyor. Başkalarıyla görüşmem (Elina)

Bizim gibi insanlar hep birbirini tutmak zorunda. Siyasetin meselesi farklı bizim farklı. Türkler, Kürt, Azeri, Ermeni göçmen komşularım var. Kahve içeriz, konuşuruz. Ekmek parası için buradayız; siyasetin derdi başka (Anne)

Farklı politik coğrafyalardan gelen göçmenlerin bir araya geldiği diğer bir mekan ise apartmanlardır. Kumkapı'da yer alan apartmanlarda yaşayanların hemen hepsi göçmen, büyük bir bölümü de dış göçle gelenlerdir. Göçmenlerin mekânda

birliktelikleri bir yandan çeşitli derecelerde korporasyon yaratırken bir yandan da etnik köken, cinsiyet gibi faktörler temelinde dışlama mekanizmaları da yaratmaktadır.

Örneğin Nune, Türkmenistanlı ve Kürt arkadaşları olmasına karşın yaşadıkları apartmanda özellikle Ermenistanlı ve Gürcistanlıların oturmamasından duyduğu memnuniyetin sebebini, bu ülkelerden gelenlerin para sıkıntısı nedeniyle sinirli olmalarına ve problem çıkarmalarına bağlamaktadır.

Yelena ise yaşadıkları apartmanda “her milletten insan” olduğunu ancak kendilerinin “gitme gelme yapmadıklarını”, daha çok Türkler ve Kürtlerle vakit geçirdiklerini söylemektedir.

Ashtog, kendisiyle aynı kökenden olmayanların hepsi için şüphe taşımaktadır; ancak bu şüphe, belirli etnik gruplara yönelik olmaktan ziyade, Kumkapı’da var olan farklılığın çokluğu ve karmaşadan kaynaklanan güvensizlik gibi görünmektedir.

Yok, başka yabancılarla öyle işimiz olmaz; fazla öyle alışverişimiz olmaz. Bilmiyorum Türkmen var; çok yani, Kumkapı çok pislik bir yer. Her yerden var, dünyanın her yerinden var; zenci, Japon ne ararsanız var Kumkapı’da. Her türlü insan var ama öyle kimseyle işimiz olmaz (Ashtog)

Ancak yukarıdaki örnekler göçmenler arası dayanışmanın sıfır olduğu anlamına gelmemektedir; arkadaşlık gibi daha yakın ilişkilerin mevcut olduğu kadar apartman komşuluğu, iş olanaklarından haberdar etme gibi daha zayıf bağlantılar da mevcuttur. Örneğin iş ararken bunu nasıl yaptıklarını sorulduğunda verilen cevaplardan bir tanesi, apartmanda ya da iş yerlerinde birlikte çalıştıkları *tanıdıklara* haber verdiklerini belirtmektedirler.

Ben burada birine bakıyorum; Özbek bir kız var, o da birine bakıyor. Her akşam gelir, kendi yerinde yatmaz benim yanımda

yatar. Kızım gibi bana hep anne der. Kendisi Özbek. Yardım yapar bana (Anahit)

Karine'nin oğlu ise yakın arkadaşlarının genellikle Ruslar olduğunu, kendisine yol yordam gösterme, akıl verme gibi konularda yardım ettiklerini ancak maddi olarak yardım etmediklerini anlatıyor.

Bu noktada belirtilmesi gereken bir ayrım yakın komşular ve mahalle sakinleri arasındadır. Göçmenler, iş ve barınma gibi konularda ağı *tanıdıklara* kadar genişletirken, zor durumda kaldıklarında ise *komşularla* sınırlandırmaktadırlar. Dolayısıyla ikinci durumda ilişki karşılıklı dayanışma ve destekle kendini gösteren güven biçiminde ortaya çıkmaktadır.

Yukarıda açıklanmaya çalışılan sosyal ağların içeriğini ise, *karşılıklılık* ilişkileri belirlemektedir. Aguliera ve Massey'in (2003) belirttiği gibi, göçmenlerin sosyal takas sisteminin bir parçası olmalarının nedeni, anlık geri ödemeler değil, gelecekte kendileri de ihtiyaç duydukları zaman, aynı ilişki ağının ve iletişim akışlarının onları da içine alacak şekilde genişleyeceğini ummalarıdır. Kumkapı'da göçmen ağı büyüklük ve çeşitlilik bakımında oldukça kapsamlı olmasına karşın, *diğerlerine güvenin* düşük ancak *karşılıklılık* beklentisinin yüksek olduğu söylenebilir. Dolayısıyla, özellikle diğer ülkelerden gelen göçmenlerle ilişkiler için, benzer ihtiyaçlar ve kaygılarla yaşayan göçmenlerin zayıf bağlara dayanan, köprü kuran sermaye olduğu söylenebilir.

3.3.2.2. Arkadaşlar

Arkadaşlık ilişkileri, aile bağlarından sonra ikinci önemde sosyal sermaye kaynağı (Cherti, 2008) olmasına karşın, bu ilişkilerin ne kadar etkili ya da güçlü bir kaynak oluşturabileceği arkadaşların sayısı, farklı çevrelerden olup olmadıkları ve arkadaşların dahil olduğu diğer kaynakların miktarı gibi faktörler etkilidir. Mahalle ve komşuluk ilişkilerinden farklı olarak, arkadaşlık ilişkileri büyük oranda Ermenistanlı diğer göçmenlerle kurulmaktadır.

Göçmen kadınların önemli bir kısmı, yatılı olarak çalışmaktadırlar. Aileleri veya yakın akrabaları İstanbul'da olanlar, genellikle haftalık izinlerini onların yanında geçirmektedirler. Aileleri İstanbul'da olmayanlar ise, izin günlerini geçirmek için Kumkapı'ya gelmektedirler. Bazıları izin günlerinde sabah saatlerinde Kumkapı'ya ya da ailelerinin, akrabalarının olduğu semtlere gidip akşam ise tekrar çalıştıkları eve dönmektedirler. Kumkapı'ya gelenler ise, Pazar günleri, sabah saatlerinde önce kiliseye gitmektedirler. Kilise ziyareti, ibadetin yanı sıra, arkadaşları ve tanıdıkları görmek, olan biten hakkında konuşmak, ihtiyaç ve istekleri bir diğerine iletmek ve onlardan olası çözüm önerileri almak gibi çeşitli işlevleri de yerine getirmektedir. Kiliseden sonra ise hafta boyu yapmaya fırsat bulamadıkları alışveriş, Ermenistan'daki akrabalar para veya eşya gönderme gibi işler yapıldıktan sonra evlerde arkadaş ziyareti yapılmaktadır. İzin günlerinin akşamında çalıştıkları eve dönmek istemeyen kadınlar, Kumkapı'da bir oda kiralayarak, haftada bir günlerini burada geçirmektedirler. Genellikle, Kumkapı'da sürekli olarak yaşayan bir başka Ermenistanlı göçmenin evinin bir odası kiralanmaktadır.

Örneğin Larissa'nın evinde her bir oda bir başka kişiye kiralanmıştır. Her bir oda, kiralayan kişiler için bir ev görevi görmektedir; mutfak ve banyo gibi alanlar ise ortak kullanılmaktadır. Larissa ve Ermenistanlı bir çift evde sürekli yaşıyorlardı ancak diğer iki kişi sadece izin günlerinde kalmak üzere geliyorlardı.

Nune ise 3+1 bir evde ailesiyle birlikte yaşadığını ancak tüm ailenin birlikte sadece bir odada kaldıklarını, çünkü diğer odaları aylık otuz dolar karşılığında diğer Ermenistanlı göçmenlere kiradıklarını anlatmaktadır.

Kumkapı dışında İstanbul'un başka yerlerinde oturanlar için de durum benzerdir. Birçok kadın yatılı olarak çalıştıkları için ev kiralamıyor, izin günlerinde akraba ve arkadaşlarının evlerine gidiyorlar. Örneğin Saro'nun evinde, hafta sonları neredeyse saat başı bir başka tanıdıkları kahve içmek, sohbet etmek için uğramaktadır. Daha yakın akrabaları olan Gayan ise her cumartesi günü gelip pazartesi sabah

ayrılmaktadır. Benzer şekilde Rosa'nın arkadaşı da, izin günlerini Rosa ve ailesi ile geçirmektedir.

Şimdi arkadaştan başka kimse yok. Annem var ama o bir gün izin geliyor. Başka kimse yok. Bir de kardeşim var benden küçük. Bu. (Isabella)

Boş zamanımı burada kilisede geçiriyorum. On beş senedir buradayım hiçbir yere çıkmıyorum... seviliyorum, seviyorum benim en güzel eğlencem burada. İşten çıkıyorum, geliyorum buraya (Anahit)

Arkadaşlarla [görüşüyorum] bizim tanıdık Ermeni. Bizim tanıdık eşimin tanıdıkları Ermenilerle (Ashtog)

Göçmenleri çeşitli mekânlarda toplanarak veya evlerde ziyaret yaparak devam ettirdikleri akrabalık ve arkadaşlık ilişkileri kadar, bu ilişkilerin içeriği de önemlidir. İlişkilerin içeriğini anlamak amacıyla görüşmelerde günlük hayatlarında kimlerle görüştükleri, zor durumda kaldıklarında kimlerden yardım istediklerini sorulduğunda, her iki sorunun cevabını da büyük oranda, Ermenistanlı göçmen olan arkadaşlar oluşturmuştur.

Daha önce de bahsedildiği gibi, arkadaşlık ağları pek çok Ermenistanlı göçmenin göç etmesinde kilit rol oynamaktadır. Göçün ilk günlerinde ve hatta ilk aylarında arkadaşlardan barınma ve iş bulma konularında destek alındığı gibi, sonrasında iş değiştirme ya da acil ihtiyaçların karşılanmasında yine bu ağlara başvurulmaktadır. Örneğin, ev ziyaretleri sırasında, eve ziyarete gelen diğer arkadaşlar ve akrabalarla veya telefonda sık sık kimin işe ihtiyacı olduğu, neden işten ayrıldığı ya da eleman arayan kişiler hakkında konuşmalar yapılmaktadır. Eğer bir iş olanağı varsa, o iş için kimin daha uygun olabileceği veya olamayacağı konusunda da görüş alışverişi yapılmaktadır.

Arkadaşlık ilişkileri göç kararının alınmasından başlayarak, göçmenler ne kadar süredir İstanbul'da olmuş olurlarsa olsunlar yine de karşılıklı destek ve dayanışma şeklinde devam etmektedir. Arkadaşlık ilişkilerinin bir kısmı göç öncesinde Ermenistan'da başlamış ilişkiler olmakla birlikte, bir kısmı da İstanbul'a geldikten sonra kurulan ilişkilerdir. Arkadaşlık ilişkilerinin belirgin özelliği, çoğunlukla Ermenistan'dan gelmiş kişilerin arkadaş olarak seçilmesi, yani etnik kökendir.

3.3.2.3. Aile İlişkileri

Ermenistanlı göçmenlerin, gerek Ermenistanlıları tarif ederken gerekse kendilerini diğer etnik kökenden gruplarla karşılaştırırken vurguladıkları özellikleri aile ilişkilerinin kendileri için önemi ve kuvvetli olduğunu söylemeleridir. Göç etme sebeplerini, ailelerinin geçimini sağlama olarak belirtmelerinin ötesinde, göçtükten sonra da sıkı aile ilişkilerini devam ettirmektedirler. Burada kastedilen sadece çekirdek aile değil, aynı zamanda amcalar, kuzenler ve yeğenlere kadar uzanan geniş ailedir. Elbette ki çekirdek aile içindeki dayanışma ve yardımlaşma, geniş aile ile içinden farklı oranda ve biçimlerde olmaktadır.

Sanders ve Nee (1996) Amerika'daki Asyalı ve Hispanik gruplarda aile kompozisyonu ve insani sermaye/sınıfsal kaynakların küçük girişimci göçmenleri nasıl etkilediği üzerine yaptıkları çalışmada, ortak çıkarların ve güçlü kişilerarası bağlar sayesinde, ailenin emek gücü ve finansal kaynakları bir havuzda topladığını ileri sürmektedirler. Onlara göre, aile, göçmenlerin ekonomik hedeflerini gerçekleştirmek için gerekli çok önemli bir sosyal sermayeyi barındıran sosyal kurumdur. Bir sosyal üretim birimi olarak ailenin başlıca avantajı sadece ücretsiz emek gibi somut faydalar değil, aynı zamanda dayanışmaya dayalı küçük grupların karakteristiği olan karşılıklı yükümlülük ve güveni de içerir. Onlara göre aile içindeki bu dayanışma bireysel çıkardan ziyade, "hane içi komünizm" (household communism- Weber 1922 [1978]'ye atıfla) olarak adlandırılabilen hane üyeleri arasında karşılıklı yükümlülüklerin birikmesiyle ortaya çıkan dayanışma olan moral düzenden kaynaklanır (Sanders ve Nee, 1996: 233).

Her ne kadar Ermenistanlı göçmenler, ekonomik olarak girişimci bir göçmen grubu olmasa da, Sanders ve Nee'nin argümanlarının Ermenistanlı göçmenler için de geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Aile dayanışması göç sürecinin her bir aşamasında görülmektedir. Özellikle göçün ilk dönemlerinde yalnız gelmiş olan, kadınların, çocuklarını Ermenistan'daki ailelerine bıraktıkları anlaşılmaktadır.

Örneğin Seda, on iki yıl önce göç etmeye karar verdiğinde, o sıra lösemi hastası olan ve Kızıl Haç'ın desteğiyle tedavisi süren Gevork'u (İbo) annesine bırakarak geldiğini ve oğlunu ancak yedi yıl sonra yanına alabildiğini anlatmaktadır. Şimdi ise İstanbul'da oğlu ve annesi ile birlikte yaşamaktadır.

3. 4. Göç, Etnik Bağlar ve Sınırları

Göç sürecinde, sosyal ağlar takip eden çizilen resimde, göçmenlerin toplama alanları görülebilmektedir. Toplaşmanın gerçekleştiği alanlardan bir tanesi olan uzamsal yoğunlaşma, Ermenistanlı göçmenler örneğinde, Kumkapı ve civarındaki yoğunlaşmaya denk gelmektedir ki bu konu bir önceki bölümde ele alınmaya çalışıldı. Çalışmanın bu kısmında ise ilk olarak, göçmenlerin iş ve çalışma alanında topladıkları sektörler yapısal ve kültürel perspektiften ele alınacaktır. Daha sonra ise göçmen ve Türkiyeli Ermeniler arasındaki sosyal ilişkilerin yanı sıra maddi, ilişkisel ve kurumsal destek boyutları ortaya konmaya çalışılacaktır.

Göç literatüründe, göçmenlerin sektörel topladmaları, topladmanın nedenleri ve kaynakları üzerinde geniş bir tartışma bulunmakla birlikte, burada, çalışmanın konu ve amaçları bakımından sadece etnik kaynaklı topladmalar değerlendirilecektir. Sadece etnik temelli topladmalara bakılmasının sebepleri ise birkaç maddede özetlenebilir. İlk olarak, Ermenistan'dan gelen göçmenlerin büyük bölümünü oluşturan kadınların, İstanbul'da çalıştıkları ev içi işler sektörünün etnisite temelli hiyerarşi içinde bir niş (Danış, 2007) oluşturması ve buradan hareketle, göçmenlerin sektörel topladmaların etnik kaynaklarının incelenmesinin amaçlanmasıdır. Ayrıca, ev içi işlerde çalışmayan kadınlar ve erkeklerin, benzer şekilde etnik kaynaklardan ne derece

faýdalandyđına da bakılacaktır. İkinici olarak, konuya etnik kaynaklar açısından bakmak, göçmenler ve göçmen olamayanlar arasında kurulan sosyal ağların anlaşılmasına da katkı sunacaktır. Ünc olarak ise, etnik kaynakların sosyal ağlar içinde ne tür sosyal sermaye tipleri yoluyla harekete geçirildiğinin ya da engellendiğinin görülmesine olanak tanıyacaktır. Ek olarak, etnik kaynaklara ulaşılamadığı ya da bu kaynakların aktive edilemediği durumlarda göçmenlerin ne tür stratejiler geliştirdiği, hangi ađ ve kaynaklara yöneldiği de anlaşılmaya çalışılacaktır.

Dolayısıyla bu kısımda ele alınacak olan Ermenistan Ermenileri ve Türkiye Ermenileri arasındaki ilişkiler ve bu ilişkilere gömülü olan sosyal sermayenin değerlendirmesini yapmak için, öncelikle, bu iki komünitenin genel toplum içinde ve birbirleri karşısında konumlanışını anlamak gereklidir. Sovyet döneminde kesintiye uğrayan ve sonrasında sınırlı olan ilişkiler göz önüne alındığında, bu tür bir konumlama etnik kaynakların ne anlama geldiğinin anlaşılmasının yanı sıra etnik grup içindeki sınırların anlamlandırılmasına da olanak tanır.

Ermenistan göçmenleri ve Ermeni azınlığı konumlandırmak için, etnik/ alt-etnik (ethnicity/subethnicity) ayırımına başvurulabilir. Alt-etnik, bir etnik grup içinde farklı ülke uyruklarına tabi grupların var olduğu durumları anlatır. Alt-etnisite, aynı etnik kökenden fakat farklı ülkelerden gelen akışlar sonucunda oluşur; hatta eski göçmenlerin hedef ülkede doğan sonraki kuşaklarını da kapsayabilir. Burada ortak paydayı aynı etnisiyete mensubiyet oluşturmakla birlikte, her bir grup farklı milli kimlik ve miras taşır (Der Martirosia vd., 1993: 243:). Bir başka çalışma ise Los Angeles'da yaşayan ve farklı ülkelerden gelmiş olan Ermeni komnitelerini, sosyo-ekonomik yapı, eğitim, sosyal ve ekonomik ağ yapıları gibi özellikleri analiz ederek, etnik grubun karakteristiklerinin, alt-etnik grupların karakteristiklerini maskelediğini ortaya koymuştur (Sabagh, vd., 1989-1990). Bu tanımlama çerçevesinde, Türkiyeli Ermeniler ve Ermenistanlı Ermenilerin, aynı etnik kökenden olmalarına karşın, etnisite-içi farklılıkları ve sınırları nedeniyle, Ermeni etnisitesi içinde birer alt-etnik grup oluşturduğunu söylemek mümkündür.

3.4.1.Etnik Toplaşmalar: Kavramsal Karmaşsa

Türkiye Ermenileri günlük dilde, basında ve akademik çalışmalarda *cemaat* olarak adlandırılmakla birlikte, Taşçı çalışmasında her iki alt-etnik grubu da, göç bağlamında, bir etnik enklav (ethnic enclave) olarak tanımlamakta ve Ermenistan'dan Türkiye'ye göçü iki etnik enklavin karşılaşması olarak ele almaktadır (Taşçı, 2010). Göçmen nişlerinin oluşumunu açıklamaya çalışan yaklaşımlardan birisi olan enklav ekonomisi hipotezleri (Wilson ve Portes, 1980; Portes ve Jensen, 1992) kaynağını ikili emek piyasası teorisinin eleştirisinden alır. İkili emek piyasası teorisinde birincil emek piyasasını nitelikli emeği istihdam eder ve stabilite, iyi çalışma koşulları, yüksek ücretler gibi pozitif karakterde nitelenir. İkincil emek piyasasını ise düşük ücretli ve düşük nitelikli işler oluşturur ki bu teoride söz konusu işlerde çoğunlukla göçmenler çalışır. Ancak etnik enklav teorisi birincil/ikincil emek piyasası dikotomisini kabul etmekle birlikte üçüncü bir piyasa ekler: Göçmen girişimcilerin ve aynı etnisiteden olanların yoğunlaştığı etnik enklav (Wilson ve Portes, 1980). Etnik enklavin varlığından bahsedebilmek için, öncelikle aynı etnisiteden işçileri istihdam edebilecek etnik girişimcilerin olması gereklidir. İkinci olarak ise, bir etnik enklav uzamsal olarak sınırlandırılmış olmalıdır ki kendi içinde bir iş piyasası olarak fonksiyonu olabilsin. Belirli tür insani sermaye biçimleri –dil, kültür, köken yerle ilişkili sosyal ağlar, etnik enklav etrafında çizilen iç iş piyasası için önemlidir ve piyasada pazarlanabilir (Xie ve Gough, 2009: 6). Etnik enklav hipotezleri, hem yapısal hem de kültürel boyutu içermesi bakımından yararlıdır. Bir yandan girişimcilik, patron-müşteri-çalışan ilişkileri, üretim biçimleri gibi yapısal niteliklere bakarken diğer yandan da komünite içinde ekonomik işleyişi destekleme ve kontrol etmek için gerekli sınırlı dayanışma ve uygulanabilir güven ile şekillenen ekonomik aktivite söz konusudur (Zhou ve Lin, 2005: 264). Ancak enklav ekonomisi hipotezlerinin eleştirilerinden birisi, işçi-patron ilişkileri konusunda enklav ekonomi hipotezinin yanlış olduğunu, etnik enklav içinde işçilerin ikincil sektörden daha fazla rekabet etmek zorunda olduklarını ve ücretlerin düşebildiğini ileri sürmektedir. Etnik ilişki ağlarına gömülü olan ekonomik aktivite, göçmenleri, enklav içinde izole ederek, düşük ücretli işlere mahkûm edebilmektedir (Sanders ve Nee,

1987: 764). Diğler bir deyişle, etnik enklav içindeki işverenler, aynı etnisiteden olan çalışanlarını sömürebilirler.

Ancak enklavin tanımlanmasında bazı problemler söz konusudur. Enklavin, insanların nerede çalıştığına göre mi, ikamet edilen yere göre mi yoksa iş yerine göre mi tanımlanmasının uygun olacağı tam olarak cevaplanmamıştır. Her bir araştırmacı, bu kriterlerden biri veya birkaçını kullanabilmektedir (Xie ve Gough, 2009: 7).

Türkiye'deki Ermeni cemaati, istihdam olanakları bakımından Cumhuriyetin ilk döneminde *de jure*, sonraki dönemde ise *de facto* olarak devlet kurumlarından dışlanması; bunun bir sonucu olarak zanaat, sanat ve ticaret alanında mesleki konsantrasyon; yerleşim olarak kentin belirli bölgelerindeki yoğunlaşma; cemaat okulları, dernekleri, yayın organları vb. yolu ile kurumsallaşmanın var olması gibi niteliklerin yanı sıra cemaat içi aynı etnik köken ve kültürden olmaya dayalı karşılıklılık normunun varlığı sebepleriyle etnik enklav olarak görülebilir. Öte yandan cemaatin maruz kaldığı ayrımcılık, dışlama, nefret söylemi ve davranışları nedeniyle de içe kapanma faktörü de bu değerlendirmeye katkı sağlayabilir. Ancak belirtmek gerekir ki, alan araştırmasında, cemaatin içe kapanıklık niteliğini giderek yitirdiği veya en azından yeni jenerasyonla birlikte azaldığı gözlemlenmiştir. Orta yaş ve üstü kuşaklar, içe kapanık olma eğiliminde olmakla birlikte, genç kuşak hem gündelik ilişkilerinde hem de kurumsal ilişkilerde daha az içe kapanma eğilimi göstermektedir. İçe kapanmanın bir yandan sosyal boyutta azalmasının yanı sıra, bir yandan da Ermeni cemaatine mensup girişimcilerin oluşturduğu ve yine cemaat üyelerinin çalıştığı iç iş piyasası da dağılmaya yüz tutmuştur. Dolayısıyla cemaati bir etnik enklav olarak konumlandırma, söz konusu değişim göz önüne alınarak kabul edilmelidir.

Ermenistanlı göçmenlerin toplama ve niş oluşturma biçimlerini ele alırken ise, birden fazla niş oluşturma kalıbını göz önünde bulundurmak ve bunların kesişme alanlarına bakmak gereklidir. Örneğin etnisitenin yanı sıra cinsiyet ve yasal statü bakımından da ele almak gereklidir. Ancak bu yolla, göçmenlerin göç süreci içinde hedef ülkede değişen ilişkilerini ve ilişki içeriklerini anlamak mümkün olabilir.

3.4.2. İki Alt-Etnik Grubun Karşılaşması

Sovyetlerin dağılmasından önce Türkiye Ermenileri ve Ermenistan/Ermenistan Ermenileri arasındaki ilişkiler oldukça seyreklerdir. Aradaki ilişki, dini amaçlı Ermenistan Eçmiadzin Başpatrikliği'ni ziyaret ve iki ülkeye bölünmüş olan akrabalar arasındaki mektuplaşmalardan ibaretti. Yapılan görüşmelerde, mektuplaşmaların genellikle düzensiz olduğu ve uzun zaman önce de durmuş olduğu anlatılmaktadır. İki grup birbirlerinin varlığından haberdar olmakla birlikte, bir diğersinin yaşamı hakkında bilgileri çok sınırlıdır. Sovyetlerin dağılmasının ardından, Türkiyeli Ermenilerin Ermenistan'a turistik, dini yolculuklar ve Ermenistanlı göçmenlerin Türkiye'ye çalışmaya gelmeleri ile birlikte ilk karşılaşma ve tanışma anını oluşturmuştur⁴⁴.

Ancak ilk karşılaşma ve tanışma iki taraf için de çelişkilerle dolu bir süreçte yaşanmıştır. Jamanak gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Ara Koçunyan, iki tarafın birbirlerini tanıma sürecinde Ermenistan televizyon kanallarının Türkiye'de uydu aracılığıyla yayın yapmasının önemli bir etken olduğunu belirtmektedir. Bu kanallar göçmenler için Ermenistan'la bağlarını devam ettirmenin bir yolu olmakla birlikte, Türkiyeli Ermeniler için ise Ermenistan'ı tanımanın bir aracı olmuştur.

İstanbullu bir Ermeni olan Bercuhi Berberyan'ın Ermenistan'a ilk ziyaretini anlattığı kitabı *Ermenistan'da Bir Türkiyeli*⁴⁵, bu anlamda ilginç bir örnektir. Türkiyeli bir Ermeni'nin "başka Ermenilerin vatani"na yaptığı gezi sırasında, Ermenistan ve Ermenilerle tanışması, şaşkınlığı, kızgınlığı ve dönüşümü anlatılmaktadır.

Ara Koçunyan, göçmenlerin İstanbul'a gelişleriyle Türkiyeli Ermenilerin yaşadığı şaşkınlığı şöyle anlatmaktadır:

*İstanbul cemaati önce köşesinden seyretti [gelen göçmenleri].
Yeni bir durumdu ve cemaat şaşkın ve hazırlıksızdı. Cemaat
yoğurdu üfleterek yemek durumundaydı. Ancak alışıldı.*

⁴⁴ Özdoğan vd., çalışmalarında Türkiye-Ermenistan-Diaspora olarak Tanımladıkları Üç Ermenilik'i ele aldıkları bölümde, Türkiyeli Ermenilerin, Ermenistan'ın bağımsızlığını kazanmasının onlar için ne ifade ettiklerine dair görüşlerine yer vermişlerdir (2009: 342-348).

⁴⁵ Berberyan, B. (2009) *Ermenistan'da Bir Türkiyeli*, İstanbul: Metis Yayınları.

Tarihsel süreç göz önüne alındığında, Ermenistanlı Ermeniler ve Türkiyeli Ermenilerin durumuna benzer bir örnek bulmak oldukça zordur. Ancak yine de göç sonrası etnik grup içi farklılaşmaların ortaya çıktığı örnekler bulmak mümkündür. Örneğin, Belçika ve ABD'deki Polonyalılar (Grzymała-Kazłowska, 2005; Erdmans, 1995) farklı dönemlerde etnik grup-içi farklılaşmalar nedeniyle benzer Ermenilere benzer nitelikler göstermektedir. Polonyalılar 1830'dan başlayarak ekonomik göçmen ve mülteci olarak Belçika'ya göç etmişlerdir. İş, aile ve öğrenim sebebiyle Belçika'da yaşayalar, "resmi" Polonyalı komünitesini oluştururken yeni gelenler ise göçmen kategorisini oluşturmaktadır (Grzymała-Kazłowska, 2005: 677). Benzer şekilde Amerika'daki Polonyalılar da eski Polonyalılar (etnik) ve yeni Polonyalılar (göçmen) olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Etnik Polonyalılar 1800'lerin sonundan başlayarak üç ayrı dalgayla Amerika'ya gelmişler ve yerleşmişlerdir. Bu üç grup arasında geliş sebepleri, eğitim durumları, politik tutumları vb. farklılıklar söz konusudur. Bu farklılıklar, örneğin en son dalgayla gelenler içini, diğer Polonyalılarla "ortak hiçbir noktalarının olmadığı" düşüncesine yol açmaktadır (Erdmans, 1995: 180). Her ne kadar iki örnek, Ermenistanlılar ve Ermeni azınlığın yaşadığı travmatik süreçten geçmemiş olsa da, yine de yaşadıkları tarihsel süreçler birbirinden farklıdır ve yine aralarında komünizm döneminde kopukluk olmuştur. Her iki örnekte de yerleşik Polonyalı komünitesi ve göçmen Polonyalılar arasındaki etnik bağlara dayalı, ancak tam da ortak etnik kimliğin ne olduğuna dair algının farklılaşmasından kaynaklanan gerilimleri de barındıran ilişkiler görülmektedir.

Yukarıdaki iki örnekte de etnik kimlik tanımlamaları, aynı ülkeden farklı dönemlerde ayrılmış olmalarından, bir başka deyişle farklı tarihsel, politik, sosyal ve ekonomik süreçlerden geçmiş olmalarından kaynaklanmaktadır. Talai'nin (1986) çalışması ise zamanın değil, ancak değişik coğrafyalardan gelmenin yarattığı farklılıkları irdelemektedir. Çalışma yerleşik ve göçmen komüniteleri ile değil, hepsi benzer dönemlerde göç etmiş ve aynı etnik gruba dâhil, ancak köken ülkeleri farklı olan Londra'da yaşayan Ermenilerle gerçekleştirilmiştir. Her üç çalışmada da etnik grup

içindeki farklılıkların kaynakları ve grup içi etnik sınırların ortaya konulması amaçlanmıştır.

3.4.3.İlişkiler

Çalışmamızın bu kısmında, bir yandan yukarıda örnek verilen Polonyalı ve Ermenilerde olduğu gibi iki alt-etnik grubun karşılaşmasıyla ortaya çıkan süreçte etnik kimlik algı ve tanımlamasında yani Ermenilik konusunda yaşanan tartışmalara yer verilecektir. Diğer taraftan ise, aynı etnik grubun mensubu iki grup arasındaki ilişki ağları ve bu ağlara gömülü olan sosyal sermaye ele alınacaktır. Bu ise iş, çalışma, yardımlaşma gibi farklı ilişki biçimlerinde irdelenecektir.

3.4.3.1. İş ve Çalışma

İş bulma ve çalışma fırsatlarına erişmek, büyük oranda olası iş imkanlarına dair haberlerin dolaştığı ağlara dahil olmayla gerçekleşmektedir. Ermenistanlı göçmenler, iş bulmak için sıklıkla Ermenistanlı göçmenlerden oluşan bir ağa dâhil olmanın önemini vurgulamış olmakla birlikte, bu ağ tek başına yeterli değildir. Sadece Ermenistanlı göçmenlerden ya da sadece göçmenlerden oluşan bir ağ kapalı bir ağdır ve böyle bir ağ içinde yeni malumata, fırsatlara ulaşmak mümkün değildir (Burt, 2001). Dolayısıyla, göçmen ağlarına yeni malumatın girmesi ve yeni kaynaklara ulaşılması için köprü kuran ilişkilere (Putnam ve Goss, 2002) ihtiyaç vardır.

Ancak ağa dahil olmak ya da dışarda kalmak iş ve çalışma olanaklarına ulaşmayı belirleyen tek etken değildir. Ağda dolaşan malumattan ulaşılsa dahi, iş piyasasının yapısından kaynaklanan çeşitli niteliklere ya da becerilere de sahip olmak gereklidir. Bu anlamda hedef ülkenin dili veya burada kullanılacak bir başka dili konuşabiliyor olmak önemli kriterlerden bir tanesidir.

İnsani sermaye olarak dil bilmek tüm göçmenler için önemli olmakla birlikte kadın göçmenler için daha belirleyicidir; çünkü iş piyasasının cinsiyetçi yapısı nedeniyle kadınlar ya ev işlerinde ya da mağazalarda tezgahtar olarak iş bulabilmektedirler ve bu işlerde iletişim kurabilmek esastır. Ermenistanlı göçmen kadınların da, Rusça ve/veya

İngilizce bilenler, Laleli civarındaki mağazalarda çalışabilmektedirler. Ancak bu dilleri bilmeyenler veya bu işlerde çalışmak istemeyenlerin⁴⁶Türkiye’de buldukları ilk işleri genellikle, bir Türkiyeli Ermeni’nin ev veya işyerinde olmaktadır.

Rosanna Türkiye’ye geldikten yirmi gün sonra bir Ermeni ailenin yanında iş bulmuştur. Ancak bir buçuk ay sonra işverenlerinin kendi aralarında yaşadığı problem nedeniyle işten çıkarılmıştır. Daha sonra ise;

...Ve bana Ermeni Hastanesi’nde iş buldular. Gece hastanede sekiz tane hasta onlara bakacaksın. Ben gece uyumuyordum yüz kırk dolara o hastalara bakıyordum. Sabah orda kalıyordum yemek var ve çok mutluydum. Sonra bir Ermeni, Süryani - Ermeni karışık bir kişi vardı, onun için beni aldılar. O otelin sahibinin nenesine baktım (Rosanna)

Rosa da ilk işinin Ermeni bir ailenin evinde temizlikçilik olduğunu ve İstanbul’a gelişinden bu yana sadece Ermeni ailelerin evinde çalıştığını söylemektedir. Oğlu Gagik’inise ilk işinin, yine, Türkiyeli bir Ermenin inşaatında amelelik olduğunu belirtmektedir.

Ermenistanlı göçmenler için Türkiyeli Ermenilerin varlığı, Türkçe bilmemelerinin yarattığı problemlerin üstesinden gelmek için önemli bir olanaktır. Ermenilerin ev ve iş yerlerinde çalışmak, Türkçe öğrenmeleri için onlara bir ortam yaratmakta ve süre tanımaktadır. Türkçe bilmeyen göçmenlerin iş bulmaları veya daha iyi koşullarda ve daha iyi ücretli iş bulmaları zorlaşmaktadır. Alan çalışması kapsamında gerçekleştirilen ziyaretlerin birinde, Maria, kendisi gibi göçmen olan ve bir Ermeni yaşlıya bakan elli yaşlarındaki arkadaşıyla, bakıcı arayan birisinden bahsetmekteydiler. Birkaç isim, Türkçe bilmemeleri sebebiyle, Maria ve arkadaşı tarafından elendi. Bu durum oldukça yaygındır; hemen hemen bütün görüşmelerde Türkçe bilmenin

---

⁴⁶ Mağazalarda kadınlar tezgahlar olarak çalışmanın yanı sıra canlı manken olarak da çalışabilmektedirler. Canlı mankenlik, satılacak olan giysileri giyinerek müşteriye göstermeyi gerektiren bir iştir. Genellikle genç yaştaki kadınlar bu işi yapmaktadır; taciz ve sömürüye açık bir iş olduğu belirtilmektedir. Bu işte çalışan kadınlar diğerlerine nazaran daha fazla damgalanmaktadırlar.

öneminin altı çizilmiştir. Türkçe bilmeyenlerin daha kötü koşullarda ve düşük ücretlerle iş bulabileceği veya hiç bulamayacağı dile getirilmiştir.

Türkiyeli Ermeniler için ise Ermenistanlı göçmenlerin varlığı, özellikle yaşlı ve/veya çocuk bakıcısı arayanlar için önemli bir eleman stoku oluşturmaktadır. Türkiyeli Ermenilerden birisi olan Aris'e göre, çocuklar ve yaşlılar –Ermenice iletişim kurmayı isteyenler/ihtiyacı olanlar- iki grup arasındaki bağı sağlamaktadır. Yani, dil ortaklığı Türkiyeli Ermeniler için, ev içi işlerde Ermenistanlı göçmenleri tercih etmelerinin nedenlerinden bir tanesidir.

İki grup arasındaki dil ortaklığı, göçmenler ve işverenler arasında müşterek bir zemin yaratmakla birlikte, aynı zamanda iki grup arasındaki gerilimin görünürlük kazandığı noktalardan birisini de oluşturmaktadır. Göçmenler Doğu Ermenicesi, Türkiye Ermeniler ise Batı Ermenicesi, aynı dilin iki ayrı diyalektini konuşmaktadırlar. Söz konusu farklılık, iki diyalekti konuşanların iletişim kurmasına ve anlaşmasına engel teşkil etmemektedir. Görüşme yaptığım İstanbul Ermenilerinden birçoğu, Doğu Ermenicesini “kaba”, “köy ağzı” ve “Rusça ile karışmış” olarak nitelediler ve bu diyalekti anlamak için en azından çok dikkatli dinlemeleri gerektiğini ifade etmektedirler. Göçmen Ermeniler de Batı Ermenicesinde çeşitli zorluk yaşadıklarında ve aslında dillerinin farklı olduklarını söylemektedirler.

Londra'daki Ermeniler arasında yaptığı çalışmasında Talai (1986), farklı Ermeni gruplarının doğru Ermenicenin “ne olduğu” dair yargıya sahip olduklarını belirterek, bunun ‘Ermenilik’i simgelemesi ve ‘Ermenilik’i dışı vurumun yollarından birisi olarak değerlendirilmesi nedeniyle, dil üzerinden tartışmaların yaşandığını ortaya koymaktadır (Talai, 1986: 258). Benzer karşıtlık, Erdmans (1995) çalışmasında da ortaya çıkmıştır. Göçmen ve etnik Polonyalıların konuştukları dillerin birbirine çok da benzemediğini düşündüklerini ifade etmektedir. Ancak Erdmans, iki grup için dilin farklı anlamlara geldiğini ortaya koymaktadır. Bu anlamda göçmenler için önemli olan, entegre olmak ve hayatlarını kolaylaştırmak amacıyla, İngilizce öğrenmektir. Etnik Polonyalı grup ise kültürel aidiyetlerini devam ettirmek için Lehçeyi canlı tutmak esastır. Her iki çalışmanın

bulguları da, bu tez çalışması açısından geçerlidir. Rusça veya Türkçe ile karışmış Ermenice, Ermeniliğin doğru dışavurumlarından birisi olmadığından problemlidir. Öte yandan Türkiyeli Ermenilerin, Ermeniceyi yaşatmak için gösterdikleri çaba ve yeterli düzeyde Ermenice konuşamayan cemaat üyelerine yönelik yargılar bu konuda ipucu vermektedir.

Göçmen Ermenilerin, Türkiyeli Ermenilerin ev ve işyerlerinde çalışarak geçirdikleri süre, dil öğrenmenin yanı sıra kendileri ve iş arayan akraba ve arkadaşları için de faydalandıkları bir ağ içine girmelerine olanak tanımaktadır. Örneğin Hasmik'in yeğeni ve eşi Türkiye'ye geldiklerinde, Hasmik'in dâhil olduğu bu ağlardan faydalanmışlardır. Vahan –Hasmik'in yeğenin eşi- İstanbul'da önce fabrikada, sonra mağazada çalıştığını söyledi. Hasmik ise süreci şöyle anlattı:

Laleli'de ben de çalıştım. Rusça bilmek şeyinde. Müşteriler vardı Ermenistan'dan gelen. Onların alışveriş yaptığı mağazalar vardı. Ben ondan rica ettim, o da kendi mağazacı tanıdıklarına dedi ki 'yeğeni gelecek, yeğeni var'. [Yeğenimin] Almancası var, Rusça biliyor, Ermenice zaten kendi anadilimiz. Türkçe öğrenmeye başladı yavaş yavaş. Öyle daha kolay oluyor. Sonra eve bilgisayar aldı. Evden tasarım yapmaya başladı (Hasmik)

Vahan'a tasarımlarını nasıl sattığını sorduğumda ise yine Hasmik cevap verdi:

Ben ortamları, kişileri tanıyordum. Ben tanıttım ve iş buldum. Tasarımlarını burdaki vatandaş Ermeniler⁴⁷ sayesinde, burdaki atölyeleri tanıyan Ermeniler sayesinde satıyor. Onlar olmadan olmuyor(Hasmik)

Türkiyeli Ermenilerin, göçmenlere iş vermesinin sebepleri ise, dil ortaklığına ek olarak, çeşitlilik göstermektedir. Ohannes, daha önce annesine bakması için bir Ermeni göçmeni işe aldığını söylüyor. O kişiyi işe almasının tek sebebinin olarak da "tavsiye edilmiş" olması olduğunu belirtiyor. Kendisi için, çalıştırdığı kişinin kökeninin,

---

⁴⁷ "Vatandaş Ermeniler", Ermenistanlı göçmenlerin Türkiyeli Ermeniler için kullandıkları tabirdir.

Ermenistan'dan ya da başka bir yerden olmasının, bir önemi olmadığını, önemli olanın “tavsiye edilmesi” olduğunu söylemektedir.

O [Ermenistanlı bakıcı] iki yıl çalıştı... Daha sonra Türkmen bir kızı tavsiye ettiler, onu aldık... [Ev içi hizmetler için alınacak kişide] Tamamen iyi, uyumlu insan olması aranıyor. Sonuçta insan kötü de olabilir... Bir zümre içinde dönüyor, bu nedenle kötü insan barındırılmıyor. Referansla. İnsan tavsiyesiyle... (Ohannes)

Toptancılık yapan Mikael ise şimdiye kadar birkaç tane göçmen çalıştırdığını ve bunun sebebinin *alışveriş yapmaya* gelenler olduğu için dil bilen elemana ihtiyacı olması olarak belirtiyor.

Müteahhit olan Sevan ise iş yerinde inşaat işçisi, evinde çocuk bakıcısı ve annesinin evinde bakıcı olmak üzere, üç göçmen çalıştırmaktadır. Babası hayattayken ona bakmak için de yine bir Ermenistanlı göçmen çalıştırdığını da eklemektedir. Şimdiye kadar,, başka bir ülkeden gelen göçmen hiç çalıştırmamıştır. Ermenistanlı göçmenleri çalıştırmasının sebebinin şöyle ortaya koymaktadır:

Hasta bakmak, çocuk bakmak gibi işlerde çalışan Ermenistanlılar her ne kadar başka bir ülke de doğmuş olsalar da kültürel birliktelik olduğu için ve bizlerle iyi anlaştıkları için problem yok. Dil ortak... İyi eğitim almış insanlar (Sevan)

Murat ise daha önce hiç göçmen çalıştırmamış ancak genel olarak Türkiyeli Ermenilerin, Ermeni göçmenleri tercih etmelerinin sebebinin ise aynı kökenden olmanın bir tür koruma kalkanı ve güven sağlaması olarak değerlendirmektedir.

[Ermeni işveren] O da diyor ki kocama asılmaz diyor mesela...ben evimi ona daha rahat teslim ederim. Çocuğumu asmaz, çocuğumu kesmez. Çocuğuma yani zarar vermez diyor (Murat)

Daha önce evlerinde ya da işyerlerinde göçmen çalıştırmamış olan Aris ve Pakrat ise Ermenistanlı göçmenleri işe almanın nedenlerinden birisi olarak, ortak

kökenden gelen ve zor durumda olan kişilere yardım etme olduğunu düşünmektedir. Ancak Aris, örneğin, aynı sebep nedeniyle kendisinin bir Ermenistanlı göçmen çalıştırmayacağını söylemektedir; çünkü diğer çalışanların yanında bir göçmen çalıştırdığında, muhtemelen ona daha esnek davranacağını ve hatta kayıracağını, bunun da diğer çalışanları olumsuz etkileyeceği ve rahatsız edeceğini öngörerekniçin Ermenistanlı göçmen çalıştırmadığını açıklamaktadır.

Yukarıda, Ohannes'in "bir zümre içinde dönüyor" derken bahsettiği zümre ,göçmenlerdir. Türkiyeli Ermenilerin ev ve iş yerlerinde çalışmak için gerekli niteliklere sahip göçmenlerin, "tavsiye edilebilecek" olanların, göçmenler arasındaki ağda var olabileceğini; bunun dışında kalanların ise "yerliler"e ulaşmadan daha "göçmenler" arasında dışlandığını anlatmaktadır. Bu noktada, "tavsiye edilebilme" nitelikleri nelerdir sorusu sorulmalıdır.

İş yerlerinde, gerekli olduğu durumlarda, insani sermaye –yabancı dil bilgisi veya işi bilmek- önemli etkenler olarak ortaya çıkmakla birlikte, her iki yer için de insani sermaye dışında "ahlaklılık", "dürüstlük", "çok çalışma" ve zaman zaman da "iyi eğitilmiş" olmak biçiminde sıralanabilir.

Larissa, Ermenistanlı göçmenlerin aralarında "ahlaksız" kimseyi barındırmadıklarını ifade etmektedir. Birkaç sene önce bir kadın arkadaşını davranışlarını uygun bulmadığı için uyardığını, ancak arkadaşının onu dinlemediğini söylemektedir. Daha sonra ise *kulağından tuttuğu gibi Ermenistan'a geri gönderdiğini* anlatmaktadır.

Ahlaklılık, eski Sovyet coğrafyasından gelen kadınların fuhuşla damgalanmış olmalarından ötürü, daha çok kadınlar için zikredilen bir kriterdir. Kadınlar, sıkça kendilerinin "Ruslar gibi" olmadıklarını ve ahlaklı olduklarını belirtmektedirler. Öte yandan göçmenlere göre, işe alımda tercih edilmelerine neden olan nitelikler, sadece Türkiyeli Ermeniler için değil, diğer tüm işverenler için de geçerlidir.

Biz eğitilmiş, kültürlüyüz. Bu kadar fuhuş yapan yakalandı hiç Ermeni gördün mü? Görmedin. Tamam, her millet dört dörtlük

*değil ama yüzde doksan dokuzu böyle, benim gibi yaşıyor
(Rosanna)*

*Muhakkak Ermeni istiyorum diyen de var; Beyazıt'da,
Sultanahmet'te bir resturant var. Bana her zaman arıyor diyor
'sizden birini istiyorum benim yanımda çalışsın'. Dedim 'başka
bir ülkeden olsun mu?' Diyor 'hayır'. Sen görmedin mi
televizyonda ne zaman hayat kadını gösteriyor her milletten
vardı ama içlerinde Ermeni yok. Biz namus için biraz çok
abartıyoruz. Belki de Avrupa'ya gidiyorsun dünya değişmiş ama
bizim adetler yine kalıyor Ermeni. Amerika, Fransa nerde varsa
geliyor Ermenistan'dan kız alıyorlar. Bizim adetlerimiz değişmez
bizim ülkemizde evlenmeden kız kalır. Namusunu korur (Anahit)*

Yine yukarıda Murat'ın söylediği "kocama asılmaz" ibaresi de ahlaka yapılan atfı göstermektedir.

Etnik bağa dayanan ağlar içinde yer almak, göçmenlere adaptasyon, insani sermayeyi oluşturacak ve hatta yeni ağlara girebilmeyi sağlayacak zemini hazırlamakla birlikte, aynı zamanda göçmenlerin sömürüsüne de yol açabilmektedir (Sanders ve Nee, 1987).Yapılan görüşmelerde, çalıştıkları yerlerde ne tür problemlerle karşılaştıkları ve işten ayrılma sebepleri sorulduğunda, verilen yanıtlar yaptıkları işten kaynaklanan problemlerin yanı sıra İstanbul'da tutunmak için birikim yaptıkları sürede ödedikleri bedelleri de göstermektedir.

*...sadece Türk Ermenileri bizi eve alacak çok az para veriyorlar.
Bizimkiler Türk Ermenilerin yanında çalışmayı pek istemiyorlar.
Çünkü çok az para veriyorlar.Bazıları mecbur, Türkçe
bilmiyorlar.O zaman oraya gidiyorlar; üç yüz dört yüz dolara
çalışıyorlar. Ama işi çok iyi biliyor dili çok iyi biliyor gitmez
çalışamaz Ermenilerin evinde. Türk Ermenilerinin evinde... Türk
Ermenileri bize samimi davranmıyorlar. Belki de başka türlü
düşünüyor. Gelip hizmetçilik yaptığımız için. Kötü bir şey
yapıyormuşuz gibi düşünüyorlar (Anahit)*

Şimdiye kadar hiçbir Türk'ün işyerinde ya da evinde çalışmamış olmalarına rağmen Gagik ve ailesi de benzer düşüncelere sahiptir. İşveren olarak Türklerin, Ermenilere göre daha fazla maaş verdikleri, daha iyi çalışma koşulları sağladıklarını ancak Ermenilerin kendilerine iyi davranmadıklarını düşünmektedirler.

Bence de garip. Ama bilmiyorum neden. Düşünsene, sen Ermenistan'da olsan, Türkler değil Ermenilerin daha iyi davrandığını. Bilmiyorum, ama ben hep duyuyorum Türkler daha iyi davranıyor, şöyle yapıyor böyle yapıyor diyorlar (Gagik)

Karine ve oğlu Artak da İstanbul'da pek çok insansın Ermeni göçmenlere yakınlık gösterdiklerini, Türklerin İstanbul Ermenilerine nazaran daha yakın davrandıklarını ifade etmektedir.

Göçmenler ve Türkiyeli Ermenilerle birlikte görüşme yapıldığı sırada, iki grup arasında bu konu hakkında tartışmaya yaşanmıştır. Türkiyeli Ermeniler, göçmenler ve kendileri arasında farklılık, gerilim ve hatta önyargı olduğunu söylemişlerdir. Ancak asıl noktanın etnik kökenden kaynaklanan beklentilerin oluşturduğunu düşünmektedirler.

Yani, bir Ermeni bunu nasıl yapar! Türk yapsa, 'O zaten Türk'tür' dersin ama Ermeni yapınca, yapan Ermeni oluyor (İsa)

Bir Amerikalı gelse, onunla karşılaştırmıyor. Ama Ermeni olunca kıyas oluyor (Mourad)

Yukarıdaki örneklerden de anlaşıldığı üzere, Ermeni kökenli olmak, göçmenlerin, adaptasyon ve tutunma sürecinde güvenebilecekleri bir niş oluşturmalarına olanak vermektedir. Türkiyeli Ermeniler ise göçmenlerin insani sermaye ve işgücünden faydalanabilmektedir. Ancak, aynı etnik kökenden olmak, bir yandan da, İsa'nın sözlerinden anlaşılacağı üzere, Türkiyeli ve göçmen Ermeniler arasında gerilim hatlarının oluşmasına da sebep olmaktadır. Öyleyse, bu iki grubu bir araya getiren etnik köken bağının, aynı zamanda yarattığı ayrışma ve çatışmalara yol açmasının nedenleri nelerdir?

3.4.3.2.Çatışma Alanları: *Ayrılsak da Beraberiz**

Barth ([1969] 2001) etnik grupların izole ve ayrı kültürel birimler olarak değil, daha geniş sosyal ilişkiler ağı içinde evrildiği göz önüne alınarak değerlendirilmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Ona göre, etnik gruplar “farklı çevresel aktörlerle karşılaştığında değişik yaşama biçimleri ve davranış kalıpları geliştireceklerdir... farklı coğrafyalar üzerinde yaşayan ve aynı etnik gruba mensup olan sosyal aktörlerin oluşturdukları davranış kalıpları önemli farklılıklar gösterebilir” (Barth, 2001: 15). Öte yandan etnik gruplar arasında oluşan sınırlar, aynı zamanda dışlama ve dahil etme süreçleriyle ilintilidir (a.g.e., 14). Jacopson, Barth’ın, kültürel tikelliklerin, bireyler ve etnik ilişkiler açısından önemini gözden kaçırdığını belirtir (Jacopson, 1997: 188). Ancak, etnik sınırlar ve sınırların çizilmesi okkatmanlıdır ve farklı sosyal, politik, kültürel koşullar altında farklı biçimlerde gerçekleşebilir (Wimmer, 2008). Talai (1986), Londra’da yaşayan Ermeniler arasında yaptığı çalışmasında, aynı etnik kökenden olmalarına rağmen, farklı deneyim ve çıkarların bu ortaklığı algılamada nasıl farklılık yarattığını analiz etmiştir. Ona göre, dil, din, coğrafya gibi ortak paydalar, aynı etnik kategoriden olduklarını kabul eden kişiler arasında bir komünitenin mümkün olduğu hissi yaratmakla birlikte; bu kategorinin mensubiyetle ilintili uygun davranışların ne olduğu konusunda kişiler farklı yargılamalara sahip olabilirler (Talai, 1986: 266).

Bu tez çalışması özelinde, Ermenistanlı Ermeniler ve Türkiyeli Ermenileri aynı ağı içinde birleştiren ortak etnik köken olan “Ermenilik”, aynı zamanda, Talai’nin belirttiği gibi, farklı yorumlamalar sebebiyle bir çatışma alanı da yaratmaktadır.

Ara Koçunyan, iki grup arasındaki farklılığı sosyal ve politik yapıyla açıklamaktadır. Ermenistanlı Ermenilerin Sovyet deneyiminin ve Kafkas coğrafyasında yaşamının izleri taşıdıklarını belirterek, Ermenistanlı Ermenileri *Homo Sovieticus*⁴⁸ olarak değerlendirmektedir.

...Öyle kalmamışlardır ama hızlı silinemeyecek bir miras da değildir. Ermenistan Ermenileri, kendi Sovyet geçmişiyle barışık,

* Murat’la yapılan mülakattan alıntı.

⁴⁸ Homo Sovieticus, komünizmin yarattığı varsayılan zihinsel ve davranışsal duruma atıf yapar.

unutmaya çalışmıyor. Sovyet bizim için ise olumsuzdur (Ara Koçunyan)

Yetmiş yıllık Sovyet çocukları bu insanlar; yaklaşımları ve düşünceleri farklı (Tatul Anuşyan)

Türkiyeli Ermeniler, göçmenlerin hala taşıdıklarına inandıkları Sovyet etkisinin yanı sıra, göçmenlerin köy veya kasaba kökenli olduklarını ve bu nedenle de monokültürden geldiklerini; oysa Türkiyeli Ermenilerin İstanbul gibi kozmopolit bir kentte yaşıyor olmaları sebebiyle çokkültürlü oldukları düşüncesini taşımaktadırlar. Bu nedenle, Ara, iki grup arasında yaşananların “gerginlik” olarak tanımlanmasının hata olduğunu, bütün problemin “yaşam algısı farkı”ndan kaynaklandığını ifade etmektedir.

Yapılan görüşmelerde, Türkiyeli Ermeniler, göçmenleri bazen eğitim düzeyi yüksek, bazen de eğitimsiz, kaba, köylü olarak nitelemektedirler. Göçmenleri niteleme biçimlerinin değişiklik göstermesi tam da “yaşam algısı farkı”na gönderme yaptığını söylemek mümkündür. Özetle, Türkiyeli Ermenilere göre, göçmenler yüksek derecede ve hatta Türkiyeli Ermenilerden daha fazla eğitim almış olmakla birlikte, yeterli “görgü”ye sahip değildirler. Bu iki karşıt nitelemeden biri ya da diğeri, bağlama göre öne çıkarılmaktadır. Ohannes bu düşüncüyü şöyle ifade etmiştir:

İstanbul Ermenileri ve Ermenistan Ermenileri çok farklı. Köylüler ve kentliler diye fark var. Aynen Türkiye gibi. Köylüler de dimağımıza yerleşen süslü kadınlar... gezmek-görmek farkı çok. İstanbul ve Ermenistan Ermenisi farkı çok. Kalite farkı demek istemem ama nasıl denirse artık. Eğitim kurtarmıyor demek ki! (Ohannes)

Göçmenler ise, özellikle ev içi işlerde çalışan kadınlar, Türkiyeli Ermenilerin kendilerini “küçümsemeleri”nin sebebi olarak, kendilerinin para kazanmak ve geride kalan ailelerine yardım etmek amacıyla çalıştıkları işverenlerinden, daha eğitilmiş olmalarına bağlamaktadırlar.

Bir gün evde [işveren] kadın Demis Roussos dinliyordu. Ben 'ah Demis Roussos' deyince 'sen Demis Roussos'u biliyorsun?' dedi. Göçmenlerin hiçbir şey bilmediğini sanıyor. Ben Demis Roussos'un konserine 1970'de gittimilk. O daha yeni öğrenmiş Demis Roussos'u. Arkadaşlarından duymuş (Larissa)*

Benzer şekilde Murat da ev içinde işveren ve çalışanlar arasındaki gerilimin, göçmenlerin kendilerinden daha yüksek eğitilmiş olmalarının işveren üzerindeki olumsuz etkiden kaynaklandığını ve bu nedenle işveren kadınların çalıştırdıkları göçmen kadınlara kötü davrandıklarını söylemektedir.

Türkiyeli Ermenilerden birisi olan Sevan ise bu konuda şöyle bir örnek veriyor:

Yazın birlikte Ada'ya gittiğimiz arkadaşlarımız var ve yanlarında Ermenistanlılar var. Bağıyorlar. 'Salak karı, eksik yaptın' gibi kötü konuşuyorlar, davranıyorlar. Kadın çekip gidemiyor. Uyarıyorum; o da 'işini yapmıyor' diyor. 'Öyleyse işten çıkar' diyorum. Arkadaşım onun kadar eğitilmiş değil. Anlatıyorum ama anlamıyor. Zengin ve eğitimsiz olunca... İstanbul Ermeni'si ortalama eğitime sahiptir. Göçmenlerin ortalaması ise üniversite (Sevan)

Göçmen Ermenilerin eğitim düzeyi, kır veya kent kökenli olması, "görgü" sahibi olup olmadıkları gibi nitelilerin gerçeklikle uyuşup uyuşmadığından daha ziyade, hangi durumlarda hangi niteliklerin öne çıkarıldığı veya geride bırakıldığı ve bunun sebepleri daha önemlidir; çünkü iki grup arasındaki ilişkide bir tarafın diğerini hangi düzeylerde kabul veya reddettiğini ve kendini ve kimliğini nasıl konumladığının görülmesine yardımcı olur. Türkiyeli Ermeniler, göçmenlerin yüksek eğitilmiş olduklarını, iki noktada öne çıkarmaktadırlar: Birincisi evlerinde veya işyerlerinde çalıştırdıkları kişilerin eğitilmiş olmasından duyulan hoşnutluğu anlatmak istediklerinde, ikincisi ise Ermenilerin eğitime verdikleri önemin altını çizmek, ortak paydaları olan Ermeni

---

* Bu alıntı daha önce yayınlanmış olan bir makeden alınmıştır. Bkz. Körükmez, L. (2011) "Immigrant Women, Immigrant Men: A Way to Changing Identity", *Sosyoloji Dergisi*, sayı 23-24, s. 95-104

etnisitesini olumsuzlamak içindir. Göçmenlerin köylü, kaba, eğitimsiz –burada daha ziyade “görgü”sü eksik anlamında kullanılmaktadır- olarak nitelediklerinde ise kültürel olarak kendilerine benzemeyenle aralarına bir sınır çizmek ve Ermenilik’i tanımlarken bu negatif niteliklerden uzaklaştırmak istemektedirler. Bir başka nedeni ise göçmenler ve kendileri arasındaki sınıf farkını ortaya koyma isteğidir. Ermenilik tanımı, bazen, sınıf farkının bir sonucudur⁴⁹. Nihayetinde, birçok Türkiyeli Ermeni de aslında, aradaki problemin sınıf farkından kaynaklandığını düşündüklerini belirtmişlerdir.

Diğer taraftan göçmenler, Ermeni olmanın önemli özelliklerinden birisi olarak aile içi bağlar ve cinsiyet rollerine atıfta bulunmaktadır. Göçmenler, Türkiyeli Ermenileri “bozulmuş”, “yozlaşmış” olarak değerlendirmektedirler. Yirmili yaşlarının sonlarında olan Arina’nın çalışma izni var ve bir şirkette çalışmaktadır. Arina’ya göre şirkette çalışan Türkiyeli Ermenileri gözlemlemek bile “yozlaşmayı” anlamak için yeterlidir.

Çalıştığım şirkette erkekler var. Sabahları işe ütüsüz gömlekle geliyorlar. Kahvaltılarını iş yerinde poğaçaya yiyerek yapıyorlar. Karıları onlara kahvaltı hazırlamıyor. Ben bunu anlamıyorum (Arina)**

Larissa, aile ilişkileri ve cinsiyet rolleri bakımından, kendilerinin Türkiyeli Ermenilerden ziyade Türklere benzediklerini söylemektedir.

Türkiyeli Ermeniler ve Ermenistanlı Ermeniler, aralarındaki gerilimin nedenleri konusunda farklı görüşlere taşımakla birlikte, nedenlerden biri üzerinde fikir birliği vardır: Çoğunlukla göçün ilk yıllarında gerçekleştiği ifade edilen, Türkiyeli Ermenilerin göçmen Ermeniler tarafından dolandırılma vakaları. Her iki grup da, ilk yıllarda Türkiyeli Ermenilerin çeşitli kere dolandırıldığını ancak bunun tüm göçmenleri itham

---

⁴⁹ Benzer sonuç, Erdmans’ın Chicago’daki Polonyalılarla yaptığı çalışmada da ortaya çıkmıştır. Bu örnekte, iki grup arasındaki farklılık, Chopin-polka –bir tür geleneksel müzik- karşıtlığı olarak ifade edilmiştir (Erdmans, 1995:180).

** Bu alıntı daha önce yayınlanmış olan bir makeden alınmıştır. Bkz. Körükmez, L. (2011) “Immigrant Women, Immigrant Men: A Way to Changing Identity”, *Sosyoloji Dergisi*, sayı 23-24, s. 95-104

etmeye yol açmaması gerektiğini düşünmektedirler. Ancak yine de söz konusu vakalar, güven ilişkisinin zedelenmesine neden olmuştur.

Bir koyun sürünün ismini çıkarıyor, bir koyun hasta ise 'bütün sürü hasta' derler. Gelen göçmen Ermeniler içerisinde var yani, bir elin parmaklarının beşi de bir değil. Mesela, var biri hırsızlık yapmış. Sanki bu Türkiye'de bir milyar adam var; içinde bir ya da ikisi hırsızlık yapmış, eve girmiş. Bu göçmenlerin hepsinin ismini çıkarmaya değer mi? Yok. İşte böyle oluyor, o yüzen birbirleri ile araları bozuk. Ermeni'nin adını çıkarıyorlar. Diyor 'hırsızlık yapmış, milletine evine girmiş'. Napalım o adamı? (Saro)

İstanbul Ermenileri, *Hayasdanlılar*⁵⁰ ile aralarında var olan çelişkiler ve çatışma alanlarına karşın ilişkilerini farklı düzeylerde devam ettirmektedir. İlişki kurulacak *Hayasdanlılar* ve ilişkinin düzeyi ise seçici bir karakter taşımaktadır.

Ağustos ayında kutlanan Surp Asdvadzadin yortusu⁵¹ için Kumkapı'da Meryem Ana Kilisesinde yapılan ayinin ardından bayram yemeği için Larissa'nın evinde toplandığında, Larissa ve diğer göçmen kadınlarla birlikte masada olan ellili yaşlarındaki Türkiyeli Ermeni bir erkeğin sözleri seçici sürece iyi bir örnektir.

Yıllardır Kumkapı'ya gelip giderim. Bütün göçmenleri tanırım. Girmedğim bir tek ev yoktur. Larissa ile tanıştıktan sonra, diğer evlere gitmeyi bıraktım. Larissa farklı; zeki ve kültürlü (X^{***})

Din, iki alt-enik grubu birbirinden farklılaştıran bir başka öğedir. Türkiyeli Ermeniler için Hıristiyanlık, inanç boyutunun yanı sıra Ermeni olmanın önemli unsurlarından biri olarak sembolik bir anlama da sahiptir (Özdoğan, vd. 2009).

---

⁵⁰“Hay” Ermenice Ermeni, Hayasdanlı ilse Ermenistanlı anlamına gelmektedir. Göçmenlerin Türkiyeli Ermenileri *Vatandaş Ermeni* olarak anması gibi, Türkiyeli Ermeniler de onları *Hayasdanlı* olarak anmaktadır.

⁵¹ Surp Asdvadzadin ya da diğer ismiyle Meryem Ana yortusu bir Ermeni geleneksel bayramıdır. Ağustos ayının 15'inden sonraki ilk Pazar günü kutlanır.

^{***} Bu alıntı daha önce yayınlanmış olan bir makeleden alınmıştır. Bkz. Körükmez, L. (2011) “Immigrant Women, Immigrant Men: A Way to Changing Identity”, *Sosyoloji Dergisi*, sayı 23-24, s. 95-104

Sembolik düzeyde Ermeni olmak Hıristiyan olmakla neredeyse eşdeğerdir ve Ermenilik kiliseye gidilerek yaşanabilmektedir (a.g.e.: 321). Bir başka deyişle, bu noktada din, etnik kimliği sürdürmenin bir aracıdır. Kilise ise bu sürekliliği sağlamanın mekânına dönüşmüştür. Alan çalışması sırasında, pek çok Türkiyeli Ermeni dindar olmadıkları söylemekle birlikte kiliseye, özellikle Pazar duasına, sıklıkla gittiklerini ifade etmişlerdir. Pazar günleri kiliseye giden, ancak kilisenin içine girip duaya katılmak yerine bu süreyi bahçede geçiren kişiler görmek mümkündür. İstanbul Ermenilerinden, Kumkapı ve Gedikpaşa civarında yaşayan çok az sayıda kişi kalmış olmakla birlikte, buradaki kiliseler Pazar duası, bayram, düğün, cenaze gibi törenlerde dolmaktadır. Bu kiliselerin cemaatini, İstanbul'un diğer bölgelerinde yaşayan Ermeniler oluşturmaktadır. Din, bir inanç olmaktan ziyade kiliseye gitme davranışıyla pekiştirilen etnik kimliğin bir göstergesidir. Kiliseye gitmek aynı zamanda, cemaat üyeleriyle bir araya gelmek, dedikodu, bilgi vb. akışının sağlanması anlamına da gelmektedir. Yukarıda bahsedildiği gibi göçmenlerin kiliseye gitme davranışı da yine kendileri gibi göçmen olan arkadaşlar ve akrabalarla bir araya gelmenin yanı sıra, göçmen olmayanlarla bağlantı sağlama ve devam ettirme amacı taşımaktadır.

Türkiyeli Ermeniler ise, göçmenlerin dinsel inançları ve kiliseyle ilişkilerini eleştirmektedirler. Türkiyeli Ermeniler, dinin ve kilisenin kendileri için çok önemli olduğunu ancak *Hayasdanlılar* için aynı önemi taşımadığını düşünmektedirler.

Sovyet din algısından ötürü kiliseyi bilmiyorlar (Ara Koçunyan)

Ermeni cemaati ile Haylar arasındaki en büyük fark, buralı olanların daha dindar olması. Ben onların kilise ve din algısının bizimki kadar iyi olmadığına eminim. Biz orada [Ermenistan'da] kiliseye gittik, cemaat daha duyarsızdı. Biz burada daha inançlıyız belki Anadolulu olduğumuz için (Minas)

Kilise çalışanlarıyla yapılan görüşmelerde, dinsel inançlarının İstanbul Ermenilerinden daha az olduğuna inanmalarına rağmen göçmenlerin pazar duası ve

özel günlerde kiliseye gelmelerinin sebebini, burada kendileri gibi diğer göçmenlerle buluşmaları ve kiliseden yardım alma isteği olduğunu ifade etmişlerdir.

Türkiye Ermeni Patrikliği Ruhani Meclisi Başkanı Başrahip Tatul Anuşyan, göçmenlerin Patrikhane ile kurdukları ilişkinin içeriğinin Patrikhane'yi bir dinsel kurum ya da otorite olarak kabul etmekten ziyade geçim kaygısı ve yardım isteği olduğunu şu sözlerle anlatıyor:

Patrikhane'ye bir müracaatları yok, endişeleri de yok, kimse gelip de 'biz geldik burdayız' demiyor. Sadece para kazanma endişeleri var (TatulAnuşyan)

Dolayısıyla iki grupta da kiliseye gitmek dini inancı pratik etmenin ötesinde ilişki kurma ve devam ettirme amacı taşımakla birlikte, iki farklı sürecin ve deneyimin ürünü olarak ortaya çıkmaktadır. Göçmenler için Sovyet deneyiminin bir ürünü iken Türkiyeli Ermeniler için Cumhuriyet dönemi boyunca yaşadıklarının bir ürünüdür. Göçmenler için hayatlarını idame ettirmenin bir aracı-mekanı iken yerleşik Ermeniler için, kimliği sürdürmenin mekanıdır.

Türkiyeli ve Ermenistanlı Ermeniler için "Ermenilik" farklı anlamlar taşımakla birlikte, bu iki grubun da kendi içinde homojen olduğunu düşünmek hatalıdır. Türkiyeli Ermenilerin büyük kısmı İstanbul'da yaşamasına karşın, hepsi İstanbullu Ermeni değildir. Cumhuriyet boyunca Anadolu'nun farklı yerlerinde yaşayan Ermeniler İstanbul'a, İstanbul'da yaşayanların önemli bir bölümü ise yurt dışına göç etmiştir⁵². Dolayısıyla İstanbul'da yaşayan Ermeniler, Anadolu Ermenileri ve İstanbul Ermenileri olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bu ayrım sadece doğum yeri ya da kökenle sınırlı bir ayrım değildir; aynı zamanda kültür ve sınıf farkında da göstermektedir. Ermenistanlı-

---

⁵² Göç sebeplerinden bir tanesi, Cumhuriyet boyunca yaşanan ekonomik temelli kırdan kente göç olmakla birlikte, Ermenilerin azınlık olarak kendi koşullarından doğan sebepler de vardır: "İstanbul Ermeni Patrikliği'nin Anadolu'da bulunan kiliselere elini uzatacak güçten yoksun olması ve Anadolu'da faal Ermeni okulunun kalmaması... Özellikle 1950'li yıllarda 81. Patrik Karekin Haçaduryan ve 1960'larda 82. Patrik Şınork Kalutsyan zamanında Orta ve Doğu Anadolu'dan öğrencilerin toplanmasının ardından aileleri ve akrabalarının da onları izlemesiyle İstanbul'a bir göç yaşanmıştır. 1966'da Varto'da meydana gelen deprem, bölgeden 8000'i aşkın kişinin İstanbul'a göç etmesine yol açmıştır". İstanbul'da yaşayan Ermeniler ise Varlık Vergisi, 20 Kura Askerlik, 6-7 Eylül gibi olaylar neticesinde yurt dışından göç etmiştir (Özdoğan vd.2009: 338).

Türkiyeli- Diaspora Ermenileri arasındaki ilişkiler hakkında konuşulduğu sırada Anadolu kökenli Ermenilerden bazıları aradaki gerilimi şöyle tarif etmişlerdir:

Onlar [İstanbul Ermeniler] bize 'Kürtler' diye ikinci sınıf görüyorlar (Noray)

Hele buradan yurt dışına gidildiğinde Fransa'da New York'da yaşayan Ermeniler Türkiye'den gidenleri nasıl ikinci sınıf görüyor, onu gör! (Garoyan)

Türkiyeli Ermeniler arasındaki bu ayrımın, göçmenlere yönelik tutum ve davranışlarda da kendini gösterdiği ileri sürülmektedir. Göçmenlerle yapılan görüşmelerde bu tür bir ayrımdan bahsetmemekte, sadece genel olarak *Vatandaş Ermenilerin* kendilerine davranışlarından bahsetmelerine karşın, cemaat içinde göçmenlere kötü davrananların ve aşağılayanların, kendilerini daha "elit" İstanbul Ermenileri olduğuna yönelik genel bir inanç söz konusudur.

İki alt-etnik grubun kendileri ve diğer Ermeniler arasında yaptıkları ayrımlar, özünde Ermenilik'in ne olduğuna dair algılarının ve yargılarının bir yansıması olarak okunabilir. Ermeni olmak ve bunun içeriği, diğer Ermeni olmayanlarla etnik sınırları belirlerken (Barth, 2001 [1969]) "münasip Ermeni" için çizilen sınırlar da alt-etnik grubun sınırlarını (Talai, 1986) çizmektedir. "Münasip Ermeni"nin tanımlanması, etnik sınırların çizilmesinde Wimmer'in "büzülme" kategorisine denk gelir. Büzülme, daha dar sınırlar çizerek, dışarıklılar tarafından atfedilen kategoriden çıkma veya bölünme, bir kategorinin ikiye ayrılmasıyla gerçekleşir (Wimmer, 2008: 1036). Bu çalışma örneğinde de, Ermenilik tanımı üzerinden Türkiyeli ve göçmen Ermeniler arasında bölünme görülmektedir.

Murat'ın "ayrılısak da beraberiz" ifadesi, dil, kültür, tarihsel ve politik deneyimlerce belirlenen farklılıklar olmasına karşın; bir başka ifadeyle; grup içi etnik sınırların yeniden çizilmesiyle iki ayrı kategoriye ayrılırsalar da aynı üst-etnik grup içinde yer almaktadırlar. Üst-etnik grupta birliktelik, farklılıklara ve gerilimlere rağmen, grup

içi ağların oluşmasına ve sosyal sermayenin bu ağlar içinde –etnik sermayeye dönüşerek- aktive edilmesine olanak vermektedir.

3.4.3.3. Bireysel Yardımlar ve Sosyal İlişkiler

3.4.3.3.1. Yardımlaşma

Aynı etnik kökenden olan fakat farklı sosyo-demografik ve kültürel niteliklere sahip iki grup arasında, iş ve çalışma dışında hangi alanlarda ne tür ilişkiler kurulduğunu anlamak için, bireyler arası ilişki türlerine bakılacaktır. İlk olarak iş ve çalışma yaşamının bir uzantısı olma potansiyeli nedeniyle yardımlaşma ilişkilerine, ikinci olarak da birbirini tanıyan kişilerin arkadaşlık ilişkileri ele alınacaktır.

Yardımlaşma ilişkilerini anlamak amacıyla, her iki alt-etnik gruptan görüşme yapılan kişilere çeşitli sorular yöneltilmiştir. Göçmenlere, acil durumlarda kimden yardım istedikleri, işverenlerinden maddi ya da aynı yardım alıp almadıkları gibi sorular yöneltilirken, işverenlere çalışanlarına yardım yapıp yapmadıkları, yapıyorlar ise ne tür yardım yaptıkları sorulmuştur. Ayrıca Türkiyeli Ermenilere, çalıştırdıkları diğer elemanlardan farklı olarak, Ermenistanlı göçmenlere ayrıca yardım yapıp yapmadıkları da sorulmuştur.

Yapılan görüşmelerde, göçmenler acil durumda başvuracakları kişilerin diğer göçmenler olduğunu söylemektedirler. Bir diğer ifadeyle, ağ içerisinde ilk yardım düğüm noktasını göçmenler oluşturmaktadır. Ermeni işverenlerinden herhangi maddi ya da manevi yardım alıp almadıkları sorulduğunda, cevap genellikle “evet” olmaktadır. Ancak maaştan avans almak ya da maaşlarından fazla miktarı işverene borçlanmak ve çalışarak ödemek, acil para ihtiyacı olduğunda başvurulan yollar olabiliyor.

Şimdi benim burdaki ev sahibi Ermeni.İyi adam, mesela gün geliyor para olmuyor, diyorum ‘yarısını vereyim yarısını sonra’. Diyor ‘tamam, problem yok’ diyor.Yanı o konularda bişey yok. Ama ben buradaki Ermenilerden bişey istesem. Tanıdıklardan pek böyle yardım mardım böyle istemedim, bilmiyorum yanı gerçi. Belki istesem yaparlar, bilmiyorum (Ashtog)

Türkiyeli Ermenilerin ise yardım biçimlerinin farklı olduğunu söylemektedirler. Yardım kategorisinde değerlendirilen eylemler, “esnek davranma”, “müsamaha gösterme”, “zor durumda yanında olma”, “parasal yardım” gibi geniş bir skalaya yayılmaktadır.

Örneğin Kapalı Çarşıda mıhlayıcı atölyesi işleten Markar göçmen Ermenilerin “çok gururlu oldukları için yardım istemediklerini” söylüyor. Ancak yine de sözlerini şöyle tamamlamıştır:

*Herkesin kendi derdi var. Herkes kendi olması gereken yerde olmalı. Elimden geldiği kadar uzak durmaya çalışıyorum.
Herkesin kendi ailesi var, isteme ve vermenin sonu (Markar)*

Markar, göçmenlerin Türkiye’ye geliş sebeplerini ve buradaki yaşam koşullarının zorluğunu anlamakla birlikte, en fazla iş vererek yardım edebildiğini de ekliyor. Ancak iş vermenin göçmenler tarafından bir yardım olarak algılanmadığından yakınıyor.

‘Ben işimi yaparım’ diyorlar, çok da müteşekkir değiller (Markar)

Sevan ve Selena ise sadece acil durumlarda veya fiziksel ihtiyaçları konusunda değil fakat psikolojik ve duygusal ihtiyaçlarını da göz önünde tutarak yardım ettiklerini anlatıyorlar. Bu ihtiyaç yelpazesi kıyafet vb.den, Ermenistan televizyon kanallarını izleyebilmeleri için uydu almaktan, uzun zamandır görmedikleri Ermenistan’daki yakın akrabaları ile buluşturmak için uçak biletine kadar uzanmaktadır.

Göçmenlerle işçi-işveren ilişkisi olmamakla birlikte yine de onlarla yoğun ilişki içinde olan kişiler ise “aracılık” yaparak yardım etme yolunu tercih edebilmektedirler. Herhangi bir ihtiyaçlarının giderilmesi için, göçmenlerle o ihtiyaca cevap verebilecek kişiler arasında iletişim sağlamaktadırlar. Yani kendi sosyal sermayelerini, göçmenler için seferber etmektedirler. Ancak yine de acil barınma gibi problemler karşısında göçmenleri evlerine misafir ettikleri, zaman zaman para yardımı yaptıkları durumlar olmaktadır.

Görüldüğü üzere “yardım” göçmenler ve göçmen olmayanların için farklı biçimlerde doldurdukları kategorilerdir. Bir taraf için yardım kabul edilen,diğer taraf için yardım olarak değerlendirilmemektedir. Bu noktada, Türkiyeli Ermenilerce işe almanın yardım olarak kabul edilmesi şöyle yorumlanabilir:*Hayasdanlılar* için yapılan negatif nitelermeler hatırdâ tutularak, bu -atfedilen- negatif nitelikler ve eksikliklerine karşın işe alınıyor olmalarının yegâne sebebi Ermeni olmalarıdır. Dolayısıyla aynı etnik kökenden olanların kayrılması anlamını taşıyabilir. Bu tür bir kayırma da yardım olarak nitelenmektedir.

3.4.3.3.2. Değişen Sosyal İlişkiler

Burada sosyal ilişkilerden kasıt, iş, çalışma yaşamı ve yardımlaşma dışında kalan, arkadaşlık, komşuluk ve evlilik ilişkilerini kapsamaktadır.

Türkiyeli Ermeniler, göçmenlerle sosyal ilişkilerinin olmadığı gibi bunun koşullarının da mevcut olmadığını düşünmektedirler.

Markar, kültür farkı nedeniyle iki grubun çok iç içe giremediğini ancak tek nedenin de bu olmadığını söylemektedir.

Yerleşik halkın refah düzeyi her zaman yüksektir. Para sebebiyle çok içine giremiyorlar. Maddiyat arkadaşlığı belirliyor. Kalkıp kendinden zengin birisiyle muhabbet edemezsin. Konuşacak konu bile olmaz (Markar)

Bazı göçmenler ise *vatandaş Ermenilerle* iş dışında sosyal ilişkilerin olduğunu belirtmekle birlikte, bunun tek taraflı işlediğini ifade etmektedir.

Burası Ermenilere söylüyorum, hiç kimsenin eve gitmedim ben. Her gün bize gelirler. Votkacı ya yemek memek ayıp olur yemeksiz.Onlar geliyor, bizi hiç çağırıyor, bir günde sen gel al bakalım... Burası Ermeniler çok zengin (Alex)

Göçmenlerin evine ziyarete, kahve içmeye, yemeğe gelen Türkiyeli Ermeni ile karşılaşmak; göçmenlerin, evlerini çeşitli sebeplerle ziyaret eden Türkiyeli

Ermenilerden bahsettikleri öyküler dinlemek mümkündür. Fakat, tersi durumla, göçmenlerin Türkiyeli Ermenilerin evini ziyaret ettiği örneklerle nadiren karşılaşmaktadırlar. Buradaki fark, Markar ve Alex'in sözlerinde tarif edilen bir sınıf farkından kaynaklanıyor görünmektedir.

Ev içi işler ya da hasta, yaşlı, çocuk baktırmak üzere göçmen çalıştıran bazı işverenler ise, işin ev içinde gerçekleşmesi ve göçmen kadınların genellikle yatılı çalışması sebebiyle, çeşitli konularda sohbet ettikleri, gündelik hayatlarını paylaştıkları durumlar söz konusu olabilmektedir. Ancak bu ilişkiler, çalışan kişinin işten ayrılmasıyla sekteye uğramaktadır ve en iyi ihtimalle nadiren telefonla hal hatır sorma sınırında kalmaktadır.

Ermenistanlı Ermeniler ve Türkiyeli Ermeniler arasında evlilikler de gerçekleşmektedir. Bu evliliklerde genellikle, erkek Türkiyeli Ermeni, kadın ise Ermenistanlı olmaktadır. Çiftlerin biraraya gelmesi, iki şekilde gerçekleşmektedir. Birincisi, Türkiyeli bir Ermeni, evlenmeye karar verdiğinde Ermenistan'dan bir kadınla evlenmek isterse, akraba ve tanıdıklar yoluyla Ermenistan'dan bir eş adayı bulmaktadır. Daha sonra ise iki taraf anlaşmış takdirde, evlilik gerçekleşmektedir. Bu tür evliliklerde, evlilik öncesi göç söz konusu değildir. Ancak evlendikten sonra, eşin kendisi ve onu takiben ailesi, Türkiye'ye gelebilmektedir.

Türkiyeli bir Ermeni olan Mourad, bu yolla evlenmiştir. Eşiyle birlikte İstanbul'da yaşamaktadırlar ancak ilerleyen zamanda Ermenistan'a taşınarak orada yaşama planları yapmaktadırlar. Eşinin ailesi Türkiye'ye göç etmemiş ancak yine de göç etmek isteyen tanıdıklarının kendileriyle bağlantıya geçtikleri ve onların da "buraya gelin bir hafta misafirimiz olun" dediklerini anlatmaktadır. Ancak sadece turistik amaçla gelenler olduğunu, çünkü iş bulmanın oldukça zor olduğunu belirtmektedir.

İkinci tür ise, hâlihazırda Türkiye'ye göç etmiş olan bir göçmen ile göçmen olmayan bir Ermeni'nin evlenmesidir. Ancak bu tür evlilikler, ilkinde göre daha nadir gerçekleşmektedir. Göçten sonra, İstanbul'da gerçekleşen tanışma ve evlilikler, büyük

oranda göçmen Ermenilerin kendi aralarında olmakla birlikte, Türkler veya Kürtlerle yapılan evlilikler de söz konusudur.

Göçmen olan Nayra, annesinin ardından geldiği İstanbul'da Türkiyeli bir Ermeni ile evlenmiştir. Nayra eşi ile ilk tanıştıklarında anlaşamayarak ayrıldıklarını ancak bir sene sonra tekrar biraraya gelerek evlendiklerini anlatmaktadır.

...öyle tanıştık [tanıdıklar aracılığıyla] ama anlaşamadık; çünkü benim fikirlerim bambaşkaydı, eşiminki de bambaşkaydı. Ben böyle Sovyetler tam komünist şeyler, o da tamam burjuva... Siyasi değil de benim fikrim bi konu hakkında başka onunki başka, çok fikir ayrılığı. Beş ay sonra ayrıldık birbirimizi görmedik. Sonra üç sene geçti... bir daha buluştuk ve evlendik

Nayra, benzer farklılıkların aileler arasında da yaşandığını, ancak zamanla anlayış göstermeye başladıklarını eklemektedir.

Bu tezin alan çalışması sırasında farklı etnik gruptan biriyle evlenmiş göçmenlerle karşılaşılmamıştır. Ancak, göçmenlere Türkiye'de başka etnisiteden biriyle kendilerinin/çocuklarının evlenmesi hakkındaki fikirleri sorulmuştur. Burada birkaç farklı tutum olduğu gözlemlenmiştir. Birincisi din ve kültür farkının altını çizerek, özellikle dinsel farklılığı vurgulayarak, bu tür bir evliliklerin gerçekleşmesini, ortaya çıkabilecek olası problemler sebebiyle, doğru bulunmamasıdır. Benzer tutum, Türkiyeli Ermeniler arasında da mevcuttur. Özellikle, farklı kökenlerden gelenlerin evliliklerinden doğacak çocukların din seçimi ve eğitimi, en önemli çelişik olarak ortaya konmaktadır.

Bazı göçmenler, bu tür evliliklerin gerçekleşmesine ihtimal dahi vermemektedirler. Bunun sebebini ise kendilerinin Ermeni olmalarına bağlanmaktadır. Örneğin Seda, Türkler ve göçmen Ermeniler arasında gerçekleşen evlilikler hakkında soru sorulduğunda, sadece şu ifadeyi kullanmıştır.

Yok öyle [evlilik]. Biz Ermeniyiz, [bizle]evlenmezler (Seda)

İkinci olarak, etnik farklılıkların evliliklerde problem yaratmayacağı inancında olan ve bu tür evliliklere olumlu bakan kişilerin tutumlarıdır.

Hasmik'in yeğeni, Türkler ve Ermeniler arasında yapılan evliliklere, kimliğin kaybolacağı" düşüncesiyle karşı çıkarken Hasmik bu tür evlilikleri normal bulduğunu, tek farkın dil olduğunu ve önemli olanın "aşk" olduğunu söylemektedir. Kendisinin bir Türk'le evlenip evlenmek istemediği sorulduğunda ise şöyle demiştir:

[Gülerek] Ben vatandaş olmak istiyorum, beni almıyorlar. Beni almıyorlar...Evlenerek de olmuyor, amcamın kızı burada evlendi, altı sene oldu. Çok uzun... Kızım önceden Ermeni'yle evlenmek isterdi. Üniversiteden sonra fikri değişti. Önemli olan aşk (Hasmik)

Vatandaş olmanın yollarından birisi olarak, Türkiye vatandaşı olan birisiyle evlenmek, diğer kadınlar tarafından da benzer şekilde dile getirilmiştir. Vatandaşlık alma isteğinin nedeni, sınır dışı edilme ihtimalinin ortadan kaldırılmasıdır.

3.4.3.4. Azınlık Kurumları

Göçmenler ve Türkiyeli Ermenilerin sosyal ağ içinde buluştukları düğümlerden bir tanesi ev ve işyerleri iken, diğerleri de azınlık kurumlarıdır. Azınlık kurumları kilise, okul, hastane, sanat, spor ve kültür derneklerini kapsamaktadır.

Yukarıda İstanbul Ermenilerinin göçmenlerin din ve kilise ile ilgili algıları üzerinde durulmuştur. Her ne kadar eleştirel bir pozisyonda bulunsalar da, Ermeni kiliseleri göçmenler için kaynaklara ulaşma bakımından, sosyal ağda önemli bir yer tutmaktadır.

İlk olarak, kiliselerin göçmen ve göçmen olmayan Ermenileri aynı mekânda fiziksel olarak buluşturması önemlidir. Kilise dışında, iki grubun bir araya gelebilme ihtimalleri oldukça düşüktür. Bu nedenle, Kumkapı, Gedikpaşa ve Feriköy civarında yer alan kiliseler, cemaati en kalabalık olan kiliseler olması sebebiyle göçmenlerin de en yoğun gittikleri kiliselerdir. Göçmen ve göçmen olmayan Ermenilerin aynı mekânda buluşması, daha önce de belirtildiği gibi haber, dedikodu, iş olanaklarını içeren enformasyonun akışını sağlamanın yanı sıra, ihtiyaçlar ve olası çözümler konusunda da bir alan açmaktadır.

İş, barınma, para, hastalık vb. konularda problemi olan göçmenler, kilisenin ruhani komisyonunda yer alan kişilere ya da kilise çalışanlarına problemlerini iletirken; bu kişiler de söz konusu problemlere çözüm sağlayabilecek cemaat üyeleriyle iletişimi sağlamaktadırlar. Kilise, iki grup arasında bir düğüm noktası oluşturmaktadır. Göçmenler, iletişim kurmak ve yardım sağlamak için kiliseyi köprü olarak görürken, Türkiyeli Ermeniler ise kiliseyi bir güven referansı olarak görmektedirler.

İkinci olarak, her bir kilisenin Fakirlere Yardım Birimleri bulunmaktadır. Bu birimlerin asıl amacı, yerli cemaatten ihtiyacı olanlar için yardım toplamak ve dağıtmaktır. Ancak göçmenlerin gelişinden sonra, bu birim aracılığıyla, sınırlı da olsa, göçmenlere yardım verilebilmektedir. İki ayrı kilisede, kilise yöneticileri ve çalışanları yapılan görüşmelerde, kilisenin parasal olarak göçmenlere yardım etme olanağının kısıtlı olduğu, ancak bunun dışındaki konularda yardımcı olduklarını söylemektedirler. Kumkapı'da bulunan Santa Maria Kilisesi her Perşembe günü ihtiyacı olan göçmenler için kıyafet yardımı yapmaktadır. Benzer şekilde Gedikpaşa'da bulunan bir başka kilise, kullanılmış eşya dağıtmaktadır. Kumkapı ve Gedikpaşa sadece Ermenistanlı değil, diğer ülkelerden gelen pek çok göçmene ev sahipliği yaptığı için söz konusu yardımlar, artık sadece Ermenistanlı göçmenlere yönelik değil tüm göçmenlere yapılmaktadır. Bunun dışında her kilisenin kendi vakfı aracılığıyla yaptığı yardımlar da söz konusudur. Örneğin Kumkapı civarında yer alan vakıf evlerinin göçmenlere verildiği durumlar söz konusu olabilmektedir.

Göçmenlerle yapılan görüşmeler de kilisenin oynadığı önemli rolü ortaya koymaktadır. Örneğin Alex için kilise İstanbul'daki ilk günlerinde yardım aldıkları yer olmuş.

Bir ay, bir ay diyorum ama yirmi iki gün sonra buldum bu kilise geldim. Baktım Ermeniler geliyor, onlar da Türkçe konuşuyor ama anladım Ermeni bunlar; birisi yardım etti, bir işe koydu. Biraz para aldım, sonra ben buldum iş (Alex)

Lusine ve abisi ise İstanbul'daki ilk işlerinden ayrıldıktan sonra kalacak yerleri olmadığından, birkaç ay boyunca kilisede kaldıklarını ve kilisenin yardımlarıyla geçindiklerini söylüyor. Artak ve annesi ise düzenli gelirleri olmadığından kiliseden yiyecek yardımı almaktadırlar.

Her bir kilise, diğerlerinden bağımsız olarak kendi kaynakları ve inisiyatifleri doğrultusunda göçmenlere yardım etmektedir. Türkiye Ermeni Patrikliği Ruhani Meclis Başkanı Başrahip Tatul Anuşyan, göçmenlerin sağlık-tedavi, para, iş gibi ihtiyaçları olduğunda, kendilerine başvurduklarını ve patrikhanenin de insani yardımda bulunduğunu, bununla yetindiğini belirtmektedir. Patrikhane insani yardım yapmakla birlikte, asıl görevlerinin ruhani hizmet vermek olduğunun altını çizmektedir. Ancak göçmenler evlenmek istediklerinde nikâh kıymadan önce, Patrikhanenin kıydığı nikâhın tüm dünyada geçerli olması nedeniyle, Ermenistan'dan alınmış bekâr kâğıdı istediklerini belirtmektedir.

Kilise yaptığı yardımlar nedeniyle kaynakların toplandığı bir konumda olmakla birlikte, farklı grupları bir araya getirme ve iletişim kurma anlamında da göçmenler ve diğer kaynaklar arasında bir köprü görevi görmektedir.

Göçün başlangıcından bu yana göçmen profili, dul ve/ya boşanmış, orta yaş ve üstü kadınlardan daha genç, evli ve çocuklu kadınlara doğru değişiklik göstermiştir. Söz konusu değişim göçmenlerin hayatlarını kazanma, geride bıraktıkları ailelerine yardım etme gibi kaygılarına ek olarak, Türkiye'de doğan veya beraberlerinde getirdikleri çocukların eğitimi problemini de beraberinde getirmiştir.

Çocuklar ister Türkiye'de doğmuş olsun ister Ermenistan'da, aileleri yasadışı statüde olduğu için Türkiye'de resmi olarak bir okula kaydolmaları, 2011-2012 eğitim öğretim yılına kadar mümkün değildi. Çocukların eğitim problemi göçmenleri en fazla kaygılandıran ve Türkiye'de kalma/ dönme kararlarını etkileyen önemli faktörlerden birisi olarak belirlemektedir. Diğer yandan annelerinin işte olduğu süre içinde çocukların bakımı, eğitim çağına gelmiş çocukların bundan uzak kalması ve Ermenice öğrenemiyor olmaları göçmenler için problem yaratmaktadır. Bu süreçte Ermeni azınlık okulları Milli

Eğitim M¼d¼rl¼đ¼ne bağlı oldukları için, Ermeni k¼kenli dahi olsalar g¼menlerin çocuklarını okullara kabul edemiyorlardı.

Gedikpaşa Protestan Kilisesi, az sayıda da olsa Ermenistanlı g¼menlerin çocuklarına eğitim verebilmek amacıyla, kilisenin bodrum katında bir program oluşturulmuştur ve hali hazırda eğitim verilmeye devam edilmektedir. Bu program, basında “okul” olarak anılmakla birlikte, ¼đrencilere resmi geçerliliği olan herhangi bir belge verilememektedir. Programın amacı çocukların, ailelerinin çalıştığı saatlerde yalnız kalmalarının ¼n¼ne geçmek ve eğitim çağındaki çocuklara temel d¼zeyde de olsa eğitim sağlamaktır. Eğitim materyalleri Ermenistan’dan getirilmektedir; dolayısıyla ocuklar Batı değil Doğu Ermenicesi ¼đrenmektedirler. Çocuklar hafta içi 08.00-19.00 saatleri arasında ve cumartesi g¼nleri de “okul”da kalarak, ailelerinin işten çıkma saatlerini bekleyebilmektedirler. Okulda şu anda altmış ¼đrenci eğitim g¼rmektedir ve her bir ¼đrenci için aylık olarak, eğitim materyalleri dahil 90 TL ¼cret alınmaktadır. Okulda eğitim veren ¼đretmenler de ¼đretmenlik, pedagoji gibi alanlarda eğitim almış olan Ermenistanlı g¼menlerdir.

Kilisede ocuklara temel eğitimi vermeyi amaçlayan bu program ve Ermenistanlı g¼men çocuklarının eğitim problemi, Ermeni cemaatinin yayın organlarından başlayarak ve daha sonra genişleyerek basında yer bulmuştur. Tartışmalar neticesinde, 2011-2012 eğitim ¼đretim yılında Ermenistanlı g¼men ocukların, Ermeni azınlık okullarını misafir ¼đrenci stat¼s¼nde kabul edileceğine dair bir d¼zenleme yapılmıştır. Ancak d¼zenleme beraberinde başka tartışmaları da getirmiştir. Tartışmaların ¼nemli bir kısmını, ¼đrenciler misafir stat¼s¼nde kabul edilmesi nedeniyle, karne ya da diploma verilmiyor olması oluşturmaktadır.

Bu ¼rnekten de anlaşılacağı gibi b¼t¼n Ermeni azınlık kurumları aynı derecede g¼menlerle ilişki içinde değildir. Ancak bu kurumların tercihinden ziyade, kurumsal yapıyla ilgilidir. Okullar, finansmanlarını velilerden sağlamakla birlikte Milli Eğitim M¼d¼rl¼đ¼ne bağlı olmaları sebebiyle, kiliseler kadar esnek davranmamaktadırlar.

Ancak daha önce de belirtildiği gibi kiliselerin tutumları kendi inisiyatifindedir ve kiliseler arasında farklılık göstermektedir. Farklılıklara karşın kiliseler, Patrikhaneyle karşılaştırıldığında göçmen ağları ve kaynaklara ulaşmada daha önemli bir düğüm noktasıdır. Patrikhane, Lozan Antlaşmasıyla birlikte sadece ruhani temsiliyete sahip olsa da idari olarak kararlar almak zorunda olduğu durumlar olmuştur(Özdoğan vd., 2009). Lozan antlaşmasıyla Ermenilerin etnik grup olarak önü kapalı ancak dinsel olarak önlerinin açık olması sebebiyle de, Patrikhane devletin azınlık adına muhatap aldığı kurum haline gelmiştir. Dolayısıyla Patrikhane, tıpkı azınlık okulları ve hastaneler gibi, devletle ilişkilerin gözetilmesi kaygısıyla göçmenlere daha mesafeli durmaktadır.

Göçmenler için bir başka önemli kurum azınlık yayın organları, yani gazetelerdir. Türkiye’de yayın yapmakta olan üç tane Ermeni azınlık gazetesi yer almaktadır: Jamanak, Nor Marmara ve Agos. Jamanak yüz, Nor Marmara yetmiş yıldan fazla zamandır yayın yapmakla birlikte Agos gazetesi on altı yıldır yayın yapmaktadır. Ancak Agos gazetesi, etki bakımından sadece Ermeni azınlık değil, diğer kesimlere de ulaşabilmektedir. Bunda elbette ki yayın içeriği kadar yayın dili de önemlidir; Jamanak ve Nor Marmara Ermenice, Agos Ermenice ve Türkçe yayınlanmaktadır.

Gazeteler, Ermenistanlı göçmenler için kiliseler kadar etkin ve bireysel ilişkiler sınırlı olsa da önemli bir kanaldır. Bu kanal birkaç şekilde işlemektedir. Birinci işleyiş, genel olarak göçmenlerin kim oldukları, neden Türkiye’de oldukları ve problemleri ile ilgili yapılan haberler, göçmen çocuklarının okullara kabul edilmesi örneğinde olduğu gibi, tüm göçmenlerin durumlarının iyileştirilmesi biçimindedir. İkinci olarak, bu gazeteler göçmenlerin Türkiye ve Türkiyeli Ermeniler ile ilgili bilgi edindiği, gündemi takip ettikleri mecradır. Göçmenlerin büyük kısmı, azınlık gazetelerini, özellikle Agos’u takip ettiklerini söylemektedirler. Üçüncü olarak, göçmenler, çeşitli problemlerini çözmek amacıyla bu gazetelere başvurumaktadırlar. Her bir gazetenin göçmenlere yönelik tutumu ve kendilerine ulaşan göçmenlerle iletişimi farklılık göstermektedir.

Agos gazetesi, daha fazla tanınıyor olmasının yanı sıra Ermenilerle ilgili olarak takındığı proaktif tavır nedeniyle, göçmenler diğer gazeteler oranla daha sık

ulaşmaktadır. Örneğin, Agos gazetesinde, zaman zaman göçmen gençler, “zamanlarını sokakta geçirmemeleri” ve “eğitim almaları” gibi amaçlarla, gazeteye kabul edilmektedirler. Ara Koçunyan ise zaman zaman iş arayan göçmenlerin, iş aradıklarına dair ilanları gazetelerinde bastıklarını belirtmektedir.

Azınlık hastaneleri ise göçmenlerin potansiyel olarak sağlık desteği almak ve iş için başvurabilecekleri kurumlar arasında yer alacağı varsayılabilir. Ancak, yapılan mülakatlarda, göçmenlerin sağlık problemleri yaşadıklarında azınlık hastanelerine gitmedikleri ortaya çıkmıştır. Hastalık ya da acil sağlık problemleri olduğunda nereye başvurdukları sorulduğunda, göçmenlerin hemen hepsi, herhangi bir özel hastaneye gittiklerini belirtmektedirler. Birçoğu daha önce azınlık hastanelerine gittiklerini fakat onların diğer özel hastanelerle en azından bir farklarının olmadığını söylemektedirler. Bu hastanelerde, ücretsiz ya da daha ucuz hizmet almak göçmenler için söz konusu değildir.

Fark eden yok ‘parayı veren düdüğü çalar’ demiş. O kadar ki her hastane paralı olduğu için diyorsun yabancıyım biraz fiyatları düşürüyorlar düşürebildikleri kadar... ben hiç Ermeni hastanesine gitmedim. Kadıköy’de bir sürü hastane var oralara gidiyorum ne farkı var? (Saro)

Oğlumu kedi ısırıldı...Ermeni hastanesine gittik, çok kaba davranmışlar. Beklememize bile izin vermediler, hastanenin dışında bekledik. Biz göçmen olduğumuz için devamlı olarak onlardan bir şey isteyeceğimizi sanıyorlar (Anna)

Pakrat ise hastanelerde göçmenlerin ancak bir tanıdıkları doktor, yönetici veya onları referansla gönderen birisi varsa ücretsiz ya da indirimli hizmet alabileceklerini söylemektedir.

Hastaneler, göçmenlere iş olanağı sağlama konusunda ise oldukça çekinceli davranmaktadır. Sağlık Bakanlığına bağlı olarak çalıştıkları için, kayıt dışı eleman çalıştırmamaya özen gösterdikleri belirtilmektedir. Ancak, yine de, sınırlı sayıda kadın

göçmen, ağır durumda olan –felçli vakaları gibi- hastaların gece bakımını yapabilmektedirler.

Sanat ve kültür kurumlarında ise Ermeni göçmenler neredeyse hiç varlık göstermemektedirler. Az sayıda Ermenistanlı göçmen, kültür sanat etkinliklerine izleyici olarak katılmaktadır. Bu tür etkinliklere katılım için, etkinliklerden haberdar olmak ve etkinliğin ücretini karşılayabilmek gerekmektedir. Çoğunlukla göçmenler, ne haber ağının içinde yer almaktadırlar ne de etkinliklerin ücretini ödeyebilecek ekonomik güze sahiptirler. Göçmenler arasında sanatçı olanlar yer almakla birlikte, burada yeteneklerini değerlendirme konusunda sıkıntılar yaşamaktadırlar. Örneğin Larissa, Sovyet döneminde önemli ödüller almış bir aktris olmasına rağmen burada ücretsiz olarak çocuklara eğitim verme fırsatının dahi eline geçmediğini anlatmaktadır. Susan ise devlet memuru olmakla birlikte ses sanatçılığı da yaptığını ancak burada sadece bir kere sahneye çıkabildiğini belirtmektedir.

O zaman o çocuğa bakıyordum ben, onun teyzesi bir okulun müdürüdür. Otistik çocukların okuduğu bir okulun müdürü. Dedi 'bizde bir organizasyon var'. O da hep benim cd'lerimi dinliyorlar 'sen de katıl' dedi... Benim için dediler ki 'Ermenistan'dan sanatçı misafirimiz geldi' demişler, benim bakıcı olduğumu söylememişler. O çocuğun annesi de hep cd'mi dinliyordu. Dedi 'Suzancan sen bunu canlı canlı yapabilir misin?' İnanmadı belki de ama ben ne zaman sahneye çıktım başladım söylemeye, insanlar kalktılar dans ettiler. Benim Ermenistan şarkılarında o şarkının sözlerinde ise diyor ki 'bizim Ermenistan ne güzeldir'. Sonra Yeşim geldi 'sen büyük bir sanatçısın' diyor; geldi yanıma 'sen söylüyordun, söylüyordun ben inanmıyordum' dedi.

Aram ise göçten önce İstanbul Ermenilerinden bir yazar tanıdığının vasıtasıyla tiyatro yapmaya devam etme şansına erişebilmiştir. Azınlık okullarında tiyatro eğitimi

verebiliyor ve zaman zaman oyun sahneliyor; bu nedenle İstanbul Ermenileri arasında bilinen bir isimdir.

3.4.4. Göçmenler: Sosyal Sermaye ve Politik ve Tarihsel Etkiler

Sosyal sermaye, amaçlar doğrultusunda kullanılan, sosyal yapıya gömülü kaynaklar (Lin, 1999: 35) olarak tanımlandığında, söz konusu sosyal yapıya sadece pozitif sonuçlar sağlayan değil, aynı zamanda olumsuz sonuçlar yaratan kaynakların da gömülü olduğunu göz önünde bulundurmak gerekir. Sosyal sermayenin “karanlık yüzü” olarak adlandırılan söz konusu olumsuz sonuçlar genellikle sosyal sermayenin gömülü olduğu ağın yapısı ile ilişkilendirilir.

Etnisite bir sosyal sermaye türü olarak, Ermenistanlı göçmenler için adaptasyon ve tutunma olanağı yaratmakla birlikte aynı zamanda çeşitli durumlarda genel politik ve sosyal yapı içinde dezavantajlı duruma düşmelerine de neden olmaktadır.

Türkiye’de Ermeni azınlığın Cumhuriyet tarihi boyunca yaşadığı dışlanma ve ayrımcılık sonucu, cemaatin içe kapanması aynı zamanda etnik bağların güçlenmesine yol açmıştır. Ermenistanlı göçmenler de çeşitli yollarla ve belirli bir noktaya kadar cemaatin güçlü bağlarından faydalanma olanağı bulabilmektedir. Ancak göçmen ya da değil Ermeni olmanın Türkiye’de genel sosyal ve politik yapı içindeki anlamı, çeşitli dezavantajları getirmektedir. Türkiye’de Ermeni, asıl olarak “Türkiyeli Ermeni azınlık”ı anlattığı için, göçmen Ermeniler tam da bu Ermeni algısı ve yargılarının sonuçlarına maruz kalabilmektedirler.

Yukarıda göçmenlerin, genellikle adaptasyon sürecinde, diğer bir deyişle Türkçe öğrenme –insani sermaye- ve cemaat dışında ilişkiler geliştirme –ağ kurma/ağı genişletme- sürecinde Ermeni azınlığın ev ve iş yerlerinde çalışmayı tercih ettikleri; etnik bağ üzerinden çeşitli çatışma alanları oluştuğu ve sonuç olarak göçmenlerin “yeterli” sermaye oluşturduklarında iş ve çalışma alanında etnik ağın dışına taşma eğiliminde oldukları ortaya konmaya çalışılmıştır. Ermeni etnik ağının ve alanının

dışında ise, hakim sosyo-politik yapıyı belirleyen Türklük ve Türkler ile karşılaşmaktadırlar.

Bundan sonraki bölümde, önce Türklerle ilişkiler daha sonra ise hem Türkiyeli hem Ermenistanlı Ermenileri çevreleyen daha geniş sosyo-politik yapının getirdiği “kötü” sosyal sermaye üzerinde durulacaktır.

3.4.4.1. Türkiye ve Türklerle İlişkiler

Göç kararı almadan önce, herhangi bir sebeple bir gün Türkiye’ye gelebileceklerini akıllarından geçirmeyen ve Türkiye hakkında sınırlı bilgiye sahip olan göçmenler, geldikten sonra, genellikle Türkiye hakkında olumlu izlenimler ve deneyimler edindiklerini ifade etmektedirler.

*Türkiye şöyle böyle diyorlar Ermenistan’da; burada bir şey yok.
Kimseden bir zarar görmedim (Seda)*

Seda’nın 17 yaşındaki oğlu İbo (Gevork) ise diğer pek çok göçmen gibi burada yaşadığı problemlerin Ermeni olmalarından değil, “kaçak” olmalarından kaynaklandığını düşünmektedir.

*[Masadaki tuzluğu eline alarak] Bunu alıp buraya koyuyorsun.
Biri gelip ‘olmaz’ diyor, deviriyor. O zaman işte çok sinirleniyorum. Ama sesimi çıkaramıyorum. Ya da gidiyorsun top oynuyorsun. Ordan Türk amca çıkıyor ‘oynamayın’ diyor, oynamıyoruz. Sonra başka biri gelip oynadığında, ona oynama demiyor. Çünkü onlar kaçak değil. Korkmuyorlar. Bizim kaçak olduğumuzu bildikleri için böyle yapıyorlar (Gevork [İbo])*

Göçmenler, Ermeni olduklarını istisnai durumlar dışında gizlemediklerini söylemektedirler.

İş yerinde de problemim hiç olmadı çünkü sanat sahibi olduğum için, patronlar sevdiği için, kimsenin bana sıkıntı vermesine izin vermediler. Benim de Türkçem iyi olduğu için, çoğu bilmiyorduk ki ben orda Ermeni miyim Türk müyüm? Ama ben hiç

gizlemiyorum ki ben Ermeniyim diye, benim dedelerim de gizlememişler Ermeni olduklarını, ben de hiç gizlemiyorum Ermeni olduğumu (Saro)

Yanı millet yolda kimse bize bişey demez. Yanı yolda yürürken de kimse bilmez, yanı sen Ermenisin diye. Ben kendimi söyleyeyim, kimse bugüne kadar bişey demedi. Bişey yapmazsan, o da sana yapmaz boşu boşuna. Yolda giderken neden gelsin sana bişey söylesin ya da sen ona söylesin (Ashtog)

Ancak özellikle erkek göçmenlerin isimlerini Türkçe isimlerle değiştirmektedirler. Örneğin Saro ve Sarkis'in iş kartvizitlerinde isimleri Sait ve Sacit olarak belirtilmektedir. Soyadları da yine bir Türkçe soyadları ile değiştirilmiştir. İbo da yine Gevork olan ismini, "gavur" denilerek "dalga geçildiği" için İbo olarak değiştirdiğini söylemektedir. Gevork, Ermeni bir işverenin yanında Kapalı Çarşıda çalıştığı için Saro ve Sarkis gibi işle ilgili sıkıntı yaşamamak için ismini değiştirmiş olmasa da, yaşadığı çevrede bir gizlenme yolu olarak ismini değiştirdiği anlaşılmaktadır. Ancak bu sadece Ermeni olduğunu değil, fakat göçmen olduğunu gizlemek için de işlevseldir.

Gagik ise, Ermeni olmalarından ötürü Türklerden kötü muamele görmediğini söylemekle birlikte, polisle olan bir anısını şöyle anlattı:

Bir kere bir arkadaş aradı beni. Yanında da başka biri daha var, Ermenistan'dan yeni gelmişti. Bir ay olmuştu. Dediler 'Yirmi liran var mı? Verir misin?'. 'Tamam var veririm' dedim. Çıktım öyle evden. Gittik sokakta buluştuk, parayı verdim. 'Napiyorsun' falan diye sordum. Eve geri geleceğim hemen. Gece 12. İki tane yunus [motosikletli polisler] geldi. Dediler 'hırsızınız siz, hangi eve bakıyorsunuz girmek için'. Zaten yanımdaki tam Türkçe bilmiyor, öbürü yeni gelmiş. Dedim 'yok abi ne hırsızlığı'. Üstümüzü aradılar, tabi bizim yanımızda bir şey yok. Sonra dediler 'kimlikleri çıkarın'. E ben ceketini alıp çıkmışım, yanımda hiçbir şey yok. Dedim 'kimliğim evde, eve gidecektim şimdi

zaten, almadım yanıma'. 'O zaman söyleyin kimlik numaranızı' dedi. Dedim 'pasaportta numara yok ki'; polis de 'ne pasaportu?' dedi. Dedim 'bizim kimliğimiz yok, pasaportumuz var'. Polis 'nerelisiniz siz' dedi. 'Ermenistanlıyız' dedim. Polis de 'Hah! Bulduk sizi' dedi. Bizi gece 12'den sabah 5'e kadar sokakta tuttular (Gagik)

Öte yandan tüm tarihsel ve politik probleme rağmen Türkiye'de oluşlarını ise, tarih ile kendileri aralarına mesafe koyarak açıklamaya çalışmaktadırlar.

Şimdi benim suçum var?Dedelerin savaşı... Ben mi çekeceğim? Bana ne geçti artık ne oldu, kaç sene geçti şu anda çekiyoruz günahı suçu... Almanya ile Rusya'da birbiriyle savaş yaptı, geçti gitti artık. Benim ne suçum var şimdi? Benim dede kaçtı oradan Ermenistan'a gitti. Bana ne?Benim ne suçum var? (Sarkis)

Göçmenlerin hemen hepsi, söz 1915 katliamına geldiğinde, bu konuyla ilgilenmediklerini, en azından onların şimdiki durumu ile bir ilişkisinin olmadığını belirtmektedirler. Bu ifade biçimi bir yandan, kendilerinin Türkiye'deki varlığını "meşrulaştırma"larının bir yolu iken bir yandan da Türkiye'de Ermeni olmanın "otomatik olarak" getirdiği sorguya bir cevap sunma anlamına gelmektedir.

Varlıklarını meşrulaştırma iki taraflıdır: Birincisi, "düşman" bir ülkeye göç etmiş kişiler olarak, meşruluğu kendilerinin ve Ermenistan'da geride kalanların nezdinde; ikinci olarak ise, Türkiye'deki egemen etnisite olan Türklere karşı sağlama endişesi taşımaktadırlar. Bu nedenle "dedelerin savaşı"yla bir ilgilerinin olmadığı, "olan bitenle ilgilenmedikleri" ve Türkiye'de "ekmek parası kazanmaktan başka gayeleri" olmadığını altını çizen ifadeleri sık sık tekrarlamaktadırlar.

Göçmen kadınlar için durum erkeklerden biraz daha farklıdır. Kadınlar ev içi işlerde çalıştıkları sürece Ermeni olmak onlar için bir açık problem yaratmamaktadır, çünkü işe alan kişi zaten kimliğini bilerek işe almaktadır. Ancak mağaza gibi,daha kamuya açık yerlerde çalışanlar, zaman zaman işverenleri tarafından, Ermeni olduklarının gizlemelerini istediklerini belirtmektedirler.Gerek kendi istekleri gerekse

de bir başkasının yönlendirmesi ile Ermeni olduklarını gizlemelerinin sebebi, Türkiye’de Ermeni olmanın yarattığı iklim ve Ermeni azınlığın tarihsel mirasının bir parçası olmaları ile açıklanabilir.

3.4. 4.2. Tarihsel Miras: Türkiyeli Azınlığın Yükünü Devralma

Göçmenler, Türkiye’de karşılıklı ilişkilerde zarar görmediklerini, yaşanan birkaç olayın münferit ve yasal statülerinden kaynaklandığını söyleseler de, Türkiye’de Ermeni olmanın korkusunu taşıdıkları farklı biçimlerde ortaya çıkmaktadır. Örneğin, 1 Şubat 2012 tarihinde yürürlüğe giren yeni pasaport ve çalışma yasası ve sınır dışı edilme ilgili sözleri bu korkuyu anlatmaktadır.

Gerek ulusal basında gerekse azınlık basınında yeni yasanın Fransa’daki “Soykırım Kanunu”na misilleme olarak Ermenistanlı göçmenleri hedef alan, Türkiye’nin göçmenler üzerinden Ermenistan’a gözdağı verme amacıyla çıkarılmış bir yasa olarak tartışıldı⁵³. Göçmenlere, bu konudaki düşünceleri, gerçekten yasanın kendilerini hedef inanıp inanmadıkları sorulduğunda cevap, kesinlikle “evet” idi.

Sekiz yıldır Türkiye’de yaşayan Gagik ve ailesi, yasa çıktıktan bir gün sonra ziyaretlerine gittiğimde oldukça endişelilerdi; artık “bavullarının her an kapının ardında hazır olduğunu” söylediler. Yasanın uygulanıp uygulanmayacağını değil, ne zaman ve hangi koşullarda uygulanacağını ve bu durumda ne yapacaklarını tartışıyorlardı. Nihayetinde, tartışma, tarihsel ve politik olaylarla bir ilişkilerinin olmadığını bir kez daha altının çizilmesi noktasında düğümleniyordu.

Türkiyeli Ermenilerle yapılan görüşmelerde de benzer tutumlar gözlenmiştir. Görüşülen kişilerin neredeyse tamamı, yasanın Ermenistanlı göçmenleri hedef aldığını düşünmektedirler. Az sayıda kişi, söz konusu yasa çerçevesinde sadece Ermenistanlı değil, tüm göçmenlerin etkilenme potansiyelinin olduğunu ifade etmekle birlikte, uygulama aşamasında yasanın sadece Ermenistanlı göçmenleri kapsayacağını söylemektedirler. Türkiyeli Ermeni olan Murat ve Levon’la yapılan görüşmede, yasanın

⁵³<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/19731698.asp> (20 Ocak 2012)

<http://www.agos.com.tr/yasanin-yururluge-girmesine-sekiz-gun-kaldi-473.html> (25 Ocak 2012)

<http://bianet.org/bianet/dunya/135667-yasa-cikti-ermenistanlilar-gonderiliyor> (24 Ocak 2012)

sadece Ermenistanlı göçmenleri değil,tüm göçmenleri kapsadığı hatırlatıldığında verdikleri örnek, tutumlarının nedenini açıklayıcı niteliktedir.

Varlık Vergisi de sadece Ermenilere çıkarılmadı. Ama sadece Ermenilere uygulandı (Levon)

Yasanın uygulanıp uygulanmayacağı konusunda yapılan konuşmada ise Levon, “Türkiye’de tüm azınlıkların, özellikle de Ermenilerin bavullarının her daim kapının arkasında hazır olduğunu ve bir gece onu alıp çıkmak zorunda kalabileceklerinin devamlı akıllarında olduğunu” hatırlatarak; göçmenlerin de gerçekten sınır dışı edilebileceğini düşünmektedir.

Türkiye’de Ermeni azınlığın hafızasında taşıdığı ayrımcılık, dışlanma ve şiddet olaylarına ek olarak, aynı süreçler farklı düzeylerde günlük hayatta da tekrarlanmaktadır. Bu nedenle cemaatte görünmezlik, sessizlik, içe kapanma gibi eğilimler ortaya çıkmıştır (Özdoğan vd., 2009). Göçmenlerin Türkiye’ye gelişi, tam da bu nedenle cemaatte huzursuzluk yaratmıştır. Yukarıda Ara Koçunyan’la yapılan mülakattan yapılan alıntıda yer alan “*cemaat yağurdu üfleyerek yemek durumundaydı*” ifadesi, bu sürecin bir ifadesidir. Bir yandan aynı etnik kökene mensup oldukları ancak hemen hiç tanımadıkları göçmenlerle karşılaşmanın yarattığı şaşkınlık, bilinmezlik; diğer yandan ise uzun yıllardır sürdürmekte oldukları görünmezliklerinin göçmenlerle ilgili tartışmalar nedeniyle kırılacağı korkusu, Türkiyeli göçmenlerin göçün ilk yıllarında geriye çekilmelerine neden olmuştur.

Ermenistanlı Ermeniler, tüm gerilime ve eleştirilerine karşın, Türkiyeli Ermenilerin pozisyonunu anladıklarını belirten ifadeler kullanmaktadırlar: Bir “Müslüman yerde Hıristiyan olmak”, “onlar da korkuyor” gibi ifadeler örnek olarak gösterilebilir.

Ermenistanlı göçmenlerin Türkiye ve Ermenistan arasındaki problemlerin, 1915’in politik ve travmatik etkilerinin ve Türkiye’deki Ermeni azınlığın travmatik hafızasının yükünü sırtlanmaları, sosyal sermayenin “karanlık yüzü”ne bir örnek oluşturmaktadır. Sosyal sermaye, bu noktada bir etnik sermayeye dönüşmektedir. Bir

yandan tutunma, adaptasyon ve hayatın idamesi gibi konularda etnik ağlara gömülü sermaye göçmenlerce harekete geçirilerek kullanılırken bir yandan da bu sermayenin karanlık yüzü olan aynı yükü sırtlanmak durumunda kalmaktadırlar.

Ancak Ermeni olmanın zaman zaman bir koruma alanı yaratabileceğine dair düşünceler de söz konusudur:

Ahmet: *Polis Ermenilere dokunmuyor. Somali, zenci olanı alıyorlar yabancı şubeye götürüyorlar. Ermenileri bırakıyorlar. Türkmenistanlıları kati suretle bırakmıyorlar. Ermenileri bırakıyorlar.*

İsa: *Türkmen'i gönderince kimse niye gönderdin demez. Ermeni olunca...*

Polisin diğer göçmenler arasında Ermenistanlı göçmenleri daha az gözaltına aldığı ve sınır dışı ettiğine dair inanç Ermenistanlı ve Türkiyeli Ermeniler için farklı kaynaklardan beslenmektedir. Göçmenler, bunun sebebinin, polisin kendilerinin, diğer göçmen gruplardan farklı olarak, İstanbul'da "sadece çalışmak, ekmek parası kazanmak için" bulunduğunu ve "suça, fuhuşa karışmadıklarını" "bilmesinden" kaynaklandığını düşünmektedirler. Türkiyeli Ermeniler ise, İsa'nın sözlerinden de anlaşılacağı üzere, Ermenistanlı bir göçmenin sınır dışı edilmesinin, sadece bir göçmeni sınır dışı etmekten başka, politik içerimler taşımasından kaynaklandığı fikrindedirler. Bir Ermenistanlı göçmenin sınır dışı edilmesi, diğer herhangi bir ülkeden göçmenin sınır dışı edilmesinden, daha büyük olasılıkla gazetelere haber olabilir, ulusal ve uluslararası politik tartışmaların kolayca bir parçası olma potansiyeli de yüksektir.

Putnam'ın sosyal sermayenin kolektif olduğunu belirten argümanı, Ermenistanlı göçmenler örneğinde, negatif etkileri Dolayısıyla "karanlık" tarafını içerse de, bu noktada doğrulanmaktadır. Türkiyeli Ermeni etnik komünitenin deneyimlerinden kaynaklanan "kötü sermayesi" göçmenleri de etkilemektedir.

3.5. Geriye Göç? Bir Seçenek mi Zorunluluk mu?

Düzensiz göçmenler için, hedef ülkede tutunmanın koşulları pek çok faktör tarafından belirlenmektedir. Hükümet politikaları, iş piyasası, yaşamların idamesi için gerekli parayı kazanabilme, yerel halkın göçmenlere karşı tutumu gibi faktörler belirleyici faktörlerden sadece bazılarıdır. Öte yandan göçmenlerin, göç motivasyonlarının ve göç sürecinde ortaya çıkan yeni motivasyonların da hedef ülkede kalma, geriye göç etme ya da başka bir ülkeye göç etme yönünde etkileri de göz ardı edilemez.

Ermenistan'dan Türkiye'ye göçün başladığı 1980'lerin sonundan günümüze kadar yirmi yıldan fazla süre geçmiştir. Bu süreç içinde gerek Türkiye, İstanbul'un koşulları, gerek göçün yapısı, gerekse de göçmenlerin motivasyonları ve göç süreçleri değişikliğe uğramıştır. Bu süreç içerisinde, göçmenlerin bir kısmı İstanbul'da tutunmuş, burada yaşamaya devam etmeyi tercih etmiş olmakla birlikte bir kısmı da ya da tutunamayarak geriye ya da üçüncü ülkelere göç etmişlerdir. Öte yandan İstanbul'da kalmaya karar vermiş ve bunu gerçekleştirmiş olan "başarılı göçmenlerin" ise burada kalmaya devam edip etmeyecekleri, bu yöndeki istekleri ve bunun nedenleri ve koşulları ise bir ayrı bir araştırma ve tartışma konusudur.

Öncelikle, "başarılı göçmenler" yani İstanbul'da yaşamaya ve çalışmaya devam eden göçmenlerin geriye göç veya başka bir ülkeye göçle ilgili düşüncelerine bakmak yerinde olacaktır. Alan çalışması sırasında yapılan görüşmelerde, Türkiye'de kalmak isteyip istemedikleri, Ermenistan'a dönmek isteyip istemedikleri ve bu isteklerinin nedenleri ve koşulları sorulmuştur.

Göçmenlerin büyük çoğunluğu, Ermenistan'a geri dönmeyi istediklerini belirtmişlerdir. Ancak bu dönüşün ne zaman olacağını henüz bilememektedirler. En fazla, göç etmedeki amaçlarının gerçekleşeceği olayları sıralamaktadırlar.

*Burada çalışıyoruz, çünkü ev için geldik. Ev almak için geldik.
Onun için para biriktirmek istiyorum. Erivan'da anne tarafı var.*

Alaverdi'de baba tarafı var. İkisine de gidebiliriz Ermenistan'a döndüğümüzde (Elina'nın ablası)

Bir iki sene daha var. Bir iki kuruş kazanayım evimi tamirat yaptırayım ve gideyim yaşlılığımı orada geçireyim (Rosanna)

Gerçekleştirilmek istenen hedefler arasında Ermenistan'a bir ev almak ya da mevcut evlerini tamir ettirmek, çocuklarının eğitimini tamamlaması ve/veya onları evlendirmek, varsa göçten önceki borçların ödenmesi yer almaktadır. Bir kısmı ise geri gitmeyi istemelerine karşın, başlangıçtaki hedeflerini gerçekleştirmeden dönmeleri ya da yeterli birikim yapmadan önce dönmeleri halinde, çevreden gelecek olası eleştirilerden çekinmektedirler.

Ben bu kadar borç aldım, ben nasıl kapatacağım. Benim çocuğum üniversitede, onun derdi var. O söylüyor 'oğlan askerden geldi, evlenmek istiyor'. O diyor 'borç aldım'. Böyle gidiyor, hepsinin bir derdi var. Çok istiyorum [geri dönmeyi] ama elim boş ben gideyim Ermenistan'a? Şimdi ben elim boş gideyim Ermenistan'a? Komşu ya da bir akraba biri sordu bana, 'Sarkis, sen ne kadar para kazandın? ne kadar çalıştın?' Elim boş nasıl gideceğim? Ne diyem onlara? Onlar der 'manyak mısın sen, beş sene gittin, nasıl geldin eli boş?' O da olmuyor. O da olmuyor. Olmuyor işte bir senedir çalışıyorum biraz para kazanayım diye (Sarkis)

Ashtog'da benzer kaygıları taşımaktadır.

Dönmeyi, kime sorarsanız herkes dönmeyi düşünüyor ama bilmiyorum ama herkes ister,ben de isterim. Zor tabi şimdi. Çalıştığım para bana ancak yetiyor; kira bilmem ne,yani çalıştığımızı yiyoruz. Yani desem çalışıyoruz, para toplayacağız, yarın öbür gün gideceğiz, orada bir iş kuracağız ya da bilmem ne yapacağız... zor! (Ashtog)

Dönme isteğinin bir başka sebebi ise kendi ülkesinde, doğduğu yerde ve “kendine ait olan, kendinin ait olduğu” yerde olma isteğidir.

Elbette döneceğim.Orası benim yurdum, biz burada misafiriz (Rosanna)

Yukarıdaki alıntılardan anlaşılacağı üzere, dönmek bazı göçmenler için bir hedef olmakla birlikte, bu hedefin gerçekleşeceği zaman belirsizdir⁵⁴. Geri dönmeyi istemeyen ya da polis tarafından uygulanabilecek bir ihtimal olarak görenlerin, burada kalma yönündeki eğilimlerinin nedenleri ise, kendilerini, aileleriyle birlikte İstanbul’a yerleşmiş alarak değerlendirmeleri ve burada vatandaşlık alma istekleridir.

Örneğin Rosa, artık kendisini İstanbullu hissettiğini ve Ermenistan’da hiçbir bağının kalmadığını o nedenle vatandaşlık verdikleri takdirde burada yaşamaya devam etmek istediğini ifade etmektedir. Ancak belirtmek gerekir ki Türkiye’de yaşamak ve vatandaşlık almak istemelerinin arkalarındaki sebep büyük oranda Ermenistan’daki ekonomik koşulların yetersiz oluşudur. Susan’ın sözleri bu konuya açıklık getirmektedir:

[Geri dönmek] Bizim için çok konuştuğumuz bir konu. Böyle bir şey var. Bizim evde her gün konu budur. Ermenistan’a gidelim ya da buradan ev alalım. Biz araştırdık; yani nasıl ev alabiliriz ama hiçbir kanun yok. En kötü bu. Bir kanun olsa ben on senedir burada yaşıyoruz; ben Türkiye’den memnunum. Buradan para kazanıyorum. İşimden de memnunum, kızım da çalışıyor. Belki sonra, vatandaş olduktan sonra, belki kendi işini açar. Biz burada yaşamak istiyoruz, onlar izin vermiyor. Bakın şimdi Ermenistan’da hayat çok kötü. Benim kızım orada ne iş açsa böyle para kazanabilir? Ne yapabilir ki? O yüzden biz Ermenistan’a dönmeyi düşünmüyoruz. Ama orada şartlar iyi olsa, hiç kusura bakma orada yaşadım. Öyle özlüyorum ki bambaşka (Susan)

---

⁵⁴ Ozinian’ın (2009) çalışmasında da benzer sonuçlar ortaya çıkmıştır.

Ben düşünmüyorum. Gidip ne yapacağım? Belki korkuyorum zaman zaman ama ölüm gider artık. Buradan ben oturmayı hiç sevmiyorum. Çalışmayı seviyorum ben (Anahit)

Ermenistan'a geri dönmek istemeyen, ancak bir yandan bağlarını da koparmak istemeyenler ise iki ülke arasında gidip gelebilmeyi, ikili bir hayat oluşturmayı istemektedirler.

Aslında düşünmüyorum. Tabi anavatanım özlüyorum. Gideyim, geleyim ama temelli gitmeyi düşünmüyorum (Mary)

Üçüncü bir ülkeye göç etme fikri ise, göç amaçları gerçekleştirilmeden sınır dışı edildikleri takdirde başvurulacak bir opsiyondur. Daha önce de belirtildiği gibi Ermenistanlı göçmenlerin, diğer tüm düzensiz göçmenler gibi, en büyük korkuları "yakalanmak" ve sınır dışı edilmektir. Sınır dışı edilme korkusu, göçmenlerin Türkiye'de kalma kararlarını ve kalma koşullarını da etkilemektedir. Polis ile karşılaştıkları ve kağıtsız oldukları ortaya çıktığında, yani geçerli pasaportlarının, vizelerinin, oturma yada çalışma izinlerinin olmadığı durumda, polisle önce kendilerinin çalışmaktan başka amaçları olmadığını anlatarak, daha sonra ise –işlediği takdirde- rüşvet konusunda "pazarlık etmek" kullanılabilecek iki strateji olarak ortaya çıkmaktadır. Bu ikisi işe yaramadığında ise, nerede ve kimlerle yaşadığını polise kesinlikle söylemeyerek, diğerlerini –aileleri, arkadaşları, işverenleri vb.- korumak yoluna gitmektedirler.

Yelena bir başka ülkeden olan arkadaşıyla kiliseden çıktığı sırada kendilerini durduran ve kim olduklarını, ne yaptıklarını sorduğu sırada pasaport sorması ihtimaline karşı çok korktuğunu ve bunun gerçekleşmesi halinde hiçbir bilgi vermeyerek diğerlerinin de sınır dışı edilmelerini engellemeyi düşündüğünü anlatıyor. Daha önce sözlerine yer verilen Gagik ise, polisle birlikte giderek evden pasaportu almak yerine, isterlerse daha karakola getirebileceğini söylemesinin, yaşadığı yeri, Dolayısıyla annesini ve kız kardeşini, polisten gizlemektir.

Öte yandan üçüncü bir ülke fikri, genç erkekler arasında daha yaygın olarak görülmektedir. Ekonomik sebeplerin ötesinde, "kaçak" durumda olmayacakları bir

ülkede, yaşamlarını idame ettirebilme arzusu, bu fikri beslemektedir. Bu nedenle Rusya, hala çekici bir ülke gibi görünmektedir. Bir diğer istek ise Avrupa ülkeleri ya da Amerika'ya gidebilmektir. Ancak bu ülkelere gitmek istekten ziyade, bir hayal olarak anlatılmaktadır.

Görüşmeler sırasında, İstanbul'a çalışmak için gelen ancak daha sonra dönen aile üyeleri, akrabaları, arkadaşları olup olmadığı ve varsa onların neden döndüğü sorulmuştur. Göçün başladığı dönemden bu zaman kadar, Türkiye'ye gelmiş ancak Ermenistan'a geri dönmüş ya da üçüncü ülkelere göç etmiş olanlar hakkında, bu çalışmanın sadece tek bir lokasyonda –İstanbul'da- yapılmış olması sebebiyle edinilen bilgiler, hali hazırda İstanbul'da yaşayanlardan elde edilmiştir. Dolayısıyla bu bilgilerin sınırlıdır ve sadece bir perspektif sağlaması için yorumlanabilir.

Geri dönen aile üyeleri, akrabaları, arkadaşlarının geri dönüş sebeplerinden bir tanesi olarak İstanbul'da iş bulamamak gösterilmiştir. Belirtmek gerekir ki geri dönenlerin büyük kısmını erkekler oluşturmaktadır. İstanbul'daki iş piyasası ve göçmenlerin kendilerinin iş bulmayla ilgili yaşadıkları sıkıntılar göz önüne alındığında, bu sebep oldukça anlaşılır görülmektedir. Bir kısım erkek göçmen ise Ermenistan'a dönmek yerine Rusya'ya çalışmak için gitmişlerdir. Daha önce de belirtildiği gibi Rusya, özellikle inşaat sektörüyle Ermenistanlı göçmenler için bir çekim merkezi oluşturmaktadır. Türkiyeli Ermenilerden olan ve Ermenistanlı göçmenlerle yakın ilişki içinde olan Murat ise geri dönenlerin iş bulamamaktan dolayı döndüklerini söylemektedir.

Geriye göçün sebepleri, dönenler arasında Ermenistan'da gerçekleştirilecek bir çalışmanın sonucunda, daha sağlam olarak ortaya konulabilir. Ancak, henüz bu tür bir çalışma yapılmamıştır.

SONUÇ

Türkiye, kuruluşundan bu yana çeşitli uluslararası göç akımlarının hedef ülkesi olagelmıştır; ancak 1980'lerden başlayarak, uluslararası göç akışları içindeki yeri değişmiştir. Bir yandan Türkiye'ye doğru akan göçlerin kaynak ülkeleri ve nedenleri değişirken, bir yandan da göç tipleri değişmiştir. Bu göç akışlarının Türkiye'ye doğru yönelmesinin bir nedeni Türkiye'nin ekonomik ve politik olarak değişen yüzü iken, diğer bir nedeni de içinde bulunduğu bölgedeki politik, ekonomik ve sosyal çalkantılardır. Türkiye'de göç istatistiklerinin yetersiz olmasının yanı sıra, göç çalışmalarının, akademik olarak yeni ortaya çıkmaya başlayan bir alan olması sebebiyle göçlerin yapısı ve göçmen komüniteleri hakkındaki bilgi de, her geçen gün artmakla birlikte, sınırlıdır.

Kısıtlılıklarına rağmen, üzerinde en fazla çalışılan alanlardan bir tanesi düzensiz göçmenlerdir. Özellikle, Sovyetlerin ve komünist blokun dağılmasının ardından, bu bloka dahil olan ülkelerden Batı ülkeleri kadar bölge ülkelerine de akmaya başlayan göç ve göçmen grupları Türkiye'de de, göç çalışmalarının önemli bir kısmını oluşturmuştur.

Bu çalışmada da Sovyetlerin dağılmasıyla bağımsızlığını ilan eden Ermenistan'dan Türkiye'ye doğru cereyan eden göç dalgası incelenmiştir. Bu göç dalgası 1990'ların başında başlamıştır. Bu göç dalgasıyla gelen göçmenler, diğer eski Sovyet ülkelerinden gelen göçmenlere benzer şekilde, düzensiz göçmenlerdir ve göçün motivasyonunu ekonomik sebepler oluşturmaktadır. Ancak Ermenistanlı göçmenler, 1915'de Anadolu'da yaşanan tehcir, katliam ve bunun gerek tüm dünyadaki Ermeniler gerekse Ermeni kimliği üzerindeki etkileri, Türkiye ve Ermenistan arasındaki politik problemler ve hatta ilişkisizlik, iki ülkede de üretilen birbirine karşı milliyetçi ve nefret söylemlerinin varlığı sebepleriyle, diğer ülkelerden gelen düzensiz göç akımlarından farklılaşmaktadır. Öte yandan, Türkiye'de resmi azınlık konumunda olan Ermeni cemaatinin varlığı söz konusu göç akımına başka bir perspektif kazandırmaktadır. Bu çalışma da, söz konusu politik ve sosyal koşullar altında, Ermenistan'dan Türkiye'ye doğru gerçekleşen akışın neden ortaya çıktığı, nasıl gerçekleştiği ve etkilerinin neler olduğu sorusundan hareketle yapılmıştır.

1990’larda göç literatüründe ortaya çıkan yeni bir perspektif, göçün köken ülkeden koparak hedef ülkede asimilasyonla sonuçlandığı argümanının hatalı olduğunu ve göçmenlerin farklı lokasyonlarda aynı anda varolarak yaşayabileceklerini ileri sürdü. Bu perspektif, ulus-öteci yaklaşım, aynı zamanda sosyal bilimlerin “toplum” anlayışına da eleştiride bulunarak, toplumun politik sınırlarla örtüşmek zorunda olmadığını, sınırlar ötesinde alanlar yaratılarak bu alanlarda akışların, kimliklerin ve aidiyetlerin varolabileceğini ileri sürdü. Ulus-ötesi sosyal alanlar, Glick Schiller’in tanımlamasında, birbiri içine geçmiş egosentirik ağların oluşturduğu sınırsız bir alandır (Glick Schiller, 2008). İnsanlar arası ilişkiler temelinde oluşan bu ağlar yoluyla oluşan alanda, fikirler, haberler, semboller, mallar, hizmetler takas edilir. Bir akışlar uzamı oluşur.

Bu tezde de, ulus-öteci yaklaşım benimsenmiş ve Ermenistan’dan Türkiye’ye doğru gerçekleşen göç akımıyla, iki ülke arasında yeni sosyal alanların oluşup oluşmadığı, oluşuyor ise bu alanların ne tür ağlar yoluyla oluştuğu ve ağlarda takas edilen fikirler, hizmetler, mallar, semboller vb.nin neler olduğunun ortaya konması amaçlanmıştır. Türkiye ve Ermenistan arasındaki diplomatik ilişkinin olmayışı, politik ve kurumsal ilişkilerin (STKlar, ticaret vb.) ise sınırlılığı göz önüne alındığında, göçmenlerin yarattığı bir ulus-ötesi alanın - Guarnizo ve Smith’in (1998) tarifiyle alttan gelen bir ulus-ötesi akım – önemi ve etkileri oldukça önem kazanır. Bu nedenle, ilişkisizlik ya da problemlerle örülmüş ilişkiler yumağı içinde, göçmenlerin kendi hayatlarını idame ettirme motivasyonu ile açtıkları alanın ortaya çıkışı hem göç çalışmaları açısından önemli bir örnek sunmaktadır hem de iki ülke arasında yeni bir açılım alanı sağlamaktadır.

Göç yoluyla iki ülke arasında oluşan ulus-ötesi sosyal alanların irdelenmesi için birkaç katmandan oluşan bir yöntem izlenmiştir. İlk olarak, sosyal ağlara odaklanılmıştır. Sosyal ağların, farklı sosyal ve fiziki ölçeklerde nasıl kurulduğuna; ağlara içerme ve dışlama mekanizmalarının neler olduğuna bakılmıştır. Ağların kimler arasında, nasıl kurulduğunun yanı sıra ağlarda dolaşan fikir, bilgi, mal, sembol vb.nin neler olduğu da analize katılmaya çalışılmıştır.

Bu amaçla, alan çalışmasının ilk kısmında göçmenler arasında ve göçmenlerin köken ülkeyle kurdukları ağlar ve bu ağların içeriğine odaklanılmıştır. Ağ, göç kararının alınmasından, Türkiye'ye ilk varış, tutunma ve adaptasyon ve son olarak da Ermenistan'daki kalan potansiyel göçmenler ve göçmen olmayanlar ilişkilere kadar genişletilmeye çalışılmıştır. Bu ağlar, ulus-ötesi sosyal alanları ortaya çıkaran ve biçimlendiren ağlardır.

İkinci kısımda ise İstanbul'da, göçmen ağının göçmen olmayanlarla ilişkileri ve ağın bu kısmına odaklanılmıştır. Burada ağın etnik ortaklık ve farklılık zemininde kuruluş mekanizmalarının yanı sıra etnik ortaklık ve farklılığın da nasıl tanımlandığı tartışılmıştır. Etnik ortaklık, göç amaçlarının gerçekleştirilmesi için bir kaynak oluşturabileceği gibi çeşitli çelişkiler ve kısıtlamalar da yaratabilmektedir. Bu kısımda, göçmen ve göçmen olmayan Ermeniler arasında kurulan ağların, hem yapısal hem de içerik olarak irdelenmesi hedeflenmiştir. Ağ yapısının anlaşılabilmesi için ağların kimler ve hangi kurumlar aracılığıyla kurulduğu sorgulanmış; içeriğin ortaya konulması için ise sosyal sermaye kavramına başvurulmuştur. Bu tür bir analiz, ağlara gömülü olan sosyal sermaye tiplerinin ve içeriğinin sorgulanmasını getirmiştir.

Bu bölümde ise, bahsi geçen çok-katmanlı analizin bir değerlendirmesinin yapılarak, göç yoluyla Türkiye ve Ermenistan arasında kurulan ulus-ötesi sosyal alanların bir resmi çizilmeye çalışılacaktır.

Ağlar ve Ağlara Gömülü Sosyal Sermaye

Ermenistan'dan Türkiye'ye göç edenler, büyük oranda dul veya boşanmış, orta yaş ve üstü kadınlardan oluşmaktaydı; geliş amaçları ise Ermenistan'daki ailelerini ekonomik olarak desteklemek ve ihtiyaçlarını karşılamaktı. Diğer bir deyişle, öncü göçmenler, geride kalan "ailelerinin *in situ* adaptasyonu için yetecek parayı kazanmak" (Faist, 2003: 187) amacıyla göç kararı almışlardır. Ermenistan'dan dışarı göçün yoğunluğu ve göç edilen/potansiyel hedef ülkeler göz önüne alındığında, neden diğer ülkelere değil de Türkiye'ye göç edildiği sorusunun yanıtı, göçmenlerin sahip olduğu maddi ve gayri maddi kaynaklarda yatmaktadır. Türkiye'ye göç edenler, Batı ülkelerine

gitmek için gerekli maddi kaynaklara sahip olmayan ya da bunun için gerekli koşulları yerine getiremeyenlerdir. Göç edilecek yer ne kadar uzakta ise göçün maliyetinin de o derece artması nedeniyle, iki ülkenin coğrafi yakınlığı ve Erivan-İstanbul arasında sefer yapan otobüslerin varlığı, Türkiye'yi çekici hale getiren önemli faktörlerdir. Ayrıca, Azerbaycan'la yaşanan politik problemler, İran'daki politik sistem ve Rusya'da göçmenlere karşı artan olumsuz tavırlar ya da daha önce oraya göçün denenmiş olması, bu ülkelere göçün tercih edilmemesinin nedenleridir. Göçün başlangıcını ve hâlâ çoğunluğunu kadınların oluşturmasının sebebi ise, İstanbul'daki iş imkânlarının kadınlaşmış sektörleri içermesidir: temizlikçilik, bakıcılık, eğlence sektörleri gibi.

Öncü göçmenler, göçü, aile ve akrabalarının ihtiyaçlarını karşılamak için çıktıkları, tarihi belirsiz de olsa nihayeti olan bir yolculuk olarak düşünmüş olsalar da, süreç içinde aile üyeleri, akrabaları, arkadaşları, komşuları ve tanıdıkları kendilerine katılmıştır. Böylece, zincirleme göçün ortaya çıkışının yanı sıra, göçmen ağları da kurulmuştur. Türkiye'de adaptasyonun ve tutunmanın sağlanmasında, ağ kadar ağa gömülü olan sosyal sermayenin rolü önemli olmaktadır. Öncü göçmenler için bir göçmen mekanı olan Kumkapı ve Ermenilik, sonradan gelen göçmenler için ise bunların yanı sıra aile ve akrabalık ilişkileri, köken ülkedeki insani sermayenin hedef ülkeye transferindeki zorluklar ve hedef ülkede kullanılacak yeni sermayeleri edinmek için geçen dönemde, tampon mekanizmayı oluşturmaktadır.

Kumkapı, düzensiz tüm göçmenler için, barınma, iş bulma veya potansiyel iş haberlerine ulaşma gibi imkânlar sunarak, göçmenlerin yasal olarak reddedilen varlıklarını idame ettirebilecekleri bir mekân haline gelmektedir. Ancak Kumkapı'nın Ermenistanlı göçmenler için anlamı diğer ülkelerden gelenlerden farklılaşmaktadır, çünkü burası Türkiyeli Ermeniler için tarihsel, sosyal ve dinsel bağlarla bağlı oldukları ve çeşitli kurumlarının bulunduğu bir yerdir. Dolayısıyla, Türkiyeli Ermenilerin yoğunlaştığı diğer yerler olan Feriköy, Yeşilköy gibi yerlerin yanı sıra, belirgin olarak Kumkapı, Ermenistanlı göçmenlerin hem göçmenler hem de göçmen olmayanlarla kurdukları ilişkilerin fiziksel mekânını oluşturmaktadır.

Ermenistanlı göçmenler arasında, gerek göçün ilk döneminde gerekse de sonraki süreçte, aynı kökten olmaya ve aynı kaderi paylaşmaya dayalı genelleşmiş karşılıklılık ve dayanışma bağlarından yararlanmaktadırlar. Göçmenlerin acil ihtiyaçları karşısında, yardım isteyecekleri kesim olarak, diğer Ermenistanlı göçmenleri göstermeleri, söz konusu karşılıklılık ve dayanışmanın göstergelerinden birisi olarak ortaya çıkmaktadır. Öte yandan, iş, ev vb. arandığında ya da iş fırsatı çıktığında, Ermenistanlı göçmenlerden oluşan bir ağda bu haberlerin dolaşması da bir başka örnektir. Böylece göçmenler karşılıklılık ve dayanışma temelinde kurulan ağlardan yararlanabilmektedirler. “Genelleşmiş karşılıklılık ve yaygın dayanışma gibi biçimlerde iyice yerleşik olan bilgi ve başkalarının kaynaklarına erişim, ekonomik sermayenin, mesela paranın kısmi ikamesi olarak hareket” etmektedir (Faist, 2003: 195). Bir diğer ifadeyle, göçmenler kendi kaynaklarının yetersizliğini, ağlar içinde yer alan başkalarının kaynaklarına erişerek telafi edebilmektedirler.

Türkiye ve Ermenistan arasında kurulan fiziksel ve sanal ağlarda, para, mal, bilgi, sembol vb. gibi akışlar gerçekleşmektedir. Söz konusu akışlar içinde göçmen gönderileri önemli yer tutmaktadır. Bu kapsamda, İstanbul’da çalışan öncü göçmenlerin, birkaç tür gönderisi potansiyel göçmenlerin ağa katılmasına olanak tanımıştır. Bunlardan ilki, göçmenlerin aile ve akrabalarına gönderdikleri paradır. Göç etmiş kişinin geride kalanlara para gönderiyor olması, geride kalanlar için, gidilen yerde kazanç sağlama olanağının varlığını gösterir ve göç kararı almak için bir motivasyon oluşturabilir. İkinci olarak, göçmenlerin parasal değeri olan aynı gönderileridir. Burada da yine paraya benzer bir mekanizma işlemektedir. Üçüncü olarak, yapılan görüşmelerde de ortaya çıktığı gibi, Türkiye hakkındaki bilginin eksikliğinden kaynaklanan korkunun giderilmesidir. Hedef ülke hakkındaki bilgi eksikliği bütün göç akımlarında bir maliyet oluşturmakla birlikte, bu örnekte Türkiye ve Ermenistan’ın özel durumundan ötürü, maliyet daha fazladır. Dolayısıyla göçmenlerin Türkiye’ye gelip çalışabilmeleri, para kazanmaları, güvenlik problemleri yaşamamaları ve bu bilgilerin geriye aktarımı göç maliyetlerinden bir tanesinin daha azaltılmasına olanak tanımaktadır. Aile üyelerine katılmak için gelen göçmenler için ise bir başka maliyet

daha ortadan kalkmaktadır: Bu kişiler için, önceden göç etmiş kişiler barınma ve iş gibi acil ihtiyaçları, onlar gelmeden önce çözmektedir. Ek olarak, mümkün olduğu takdirde, Türkçe öğrenmek için gerekli zamanda çalışmadan İstanbul'da yaşayabilmenin de olanaklarını sunmaktadırlar.

Ulus-ötesi göç literatürüne ağlar içinde dolaşan, göçmen ve göçmen olmayı birbirine bağlayan etmenlerden bir tanesi de “sosyal gönderiler”dir. Sosyal gönderiler, fikir, davranış, kimlik ve sosyal sermayedir (Levitt, 1998: 927). Sosyal gönderiler, köken ve hedef ülke arasında oluşan ulus-ötesi alanda sürekli olarak sirküle olur. Göçmenlerin geldikleri yerden getirdikleri ve almaya devam ettikleri, hedef ülkedeki deneyimlerini etkiler; göçmenler bu deneyimlerini köken ülkede göçmen olmayanlara aktarır. Göçmen olmayanlar ise bu gönderileri kabul etmeyebilir veya adapte edebilir ve sonuçta tekrar göçmen kişiye yeniden gönderir (Levitt ve Lamba-Neives, 2011). Dolayısıyla Ermenistanlı göçmenlerin, para dışındaki gönderileri, özellikle Türkiye, Ermeni göçmen olarak buradaki deneyimleri, iş ve çalışma koşulları vb. gibi fikirler ve (göçten sonra değişmiş olan) değerler, Levitt'in tanımlamasıyla “normatif yapılar”, göçün hızlanmasında ve iki ülke arasında ulus-ötesi alanın oluşumunda önemlidir.

Özetle, fiziksel ağlar otobüs, uçak, kargo yoluyla gönderilen göçmen gönderileri ve insan hareketlerini içerirken, sanal ağlar kişilerarası iletişimi sağlayan telefon ve internet görüşmeleri oluşturmaktadır. Bu iki ağ içerisinde dolaşan insan, para, mal, hizmet, fikir, sembol ve haberler vasıtasıyla, ulus-ötesi sosyal alanların oluşmasını sağlamaktadır.

Göçmen ağlarının bir ayağını Ermenistan'da yaşayan göçmen olmayanlarla ilişkiler oluşturuyorsa, bir ayağını da İstanbul'da göçmen olmayanlarla ilişkiler oluşturmaktadır. Hedef ülkedeki göçmen olmayanlarla ilişkiler ve bu ilişkilerden oluşan ağlar, göçmenlerin varoluş biçimini doğrudan etkilemektedir. Ermenistanlı göçmenlerin buradaki ilişkilerini belirleyen en önemli faktör ise etnik aidiyettir. Etnik aidiyet, bir yandan, Türkiye'de dominant etnik grup olan Türklerle varolan/atfedilen sorunlar,

diğer yandan ise İstanbul'daki Türkiyeli Ermenilerle aynı etnik gruba dâhil olmaları bakımından önemlidir.

Alan çalışması ortaya koymuştur ki, Türkiyeli Ermenilerin varlığı göçün ilk döneminde, adaptasyon ve tutunma sürecinde oldukça önemlidir. Göçmenler, göç hedeflerini gerçekleştirmek için gerekli donanımı kazanana kadar geçirmeleri gereken sürede Türkiyeli Ermenilerin varlığından faydalanırken, Türkiyeli Ermeniler de göçmenlerin işgücü ve dil bilgilerinden –Ermenice- faydalanmaktadırlar. 1990'larda Ermenistan'dan göçmenler gelemeye başladığında şaşkınlık ve korkuyla karşılayan Türkiyeli Ermeniler ve Müslüman bir ülkede, hem de “düşman” ülkede yaşayan Ermenilerle karşılaşan Ermenistanlı göçmenler, “Ermenilik” ve “biz”in sınırlarını etnik temelde yeniden çizmişlerdir.

“Ermenilik” ve “biz” kategorileri, bir yandan iki alt-etnik grubu aynı ağ içinde buluştururken bir yandan da sınırların yeniden çizilmesi yoluyla ayrışma alanını oluşturmaktadır. Her ne biçimde ve içerikte tanımlanırsa tanımlansın, iki kategori iç içe geçmektedir ve gerek göçmenlerin “başarılı” olması gerekse de Türkiye-Ermenistan arasındaki ulus-ötesi alanın oluşmasında önemli bir faktör olmaktadır. İki grup arasında güvene dayalı sosyal sermaye oldukça düşük olmakla birlikte, karşılıklılık görece daha fazladır. Göçmenler, belirli davranış biçimlerini sergilemeye devam ettikleri müddetçe, Türkiyeli Ermenilerin oluşturduğu komüniteye gömülü kaynaklara erişim sağlayabilmektedirler. Ancak güven ve karşılıklılık, sosyal sermayenin yalnızca bir kısmını oluşturmaktadır.

Diğer kısmında ise bireyler arası ilişkilerden kaynaklanmayan, ancak Ermeni olmaktan kaynaklanan sermaye söz konusudur. Bu sermaye tipinin varlığı ve harekete geçirilmesi ise etnik grubu sarmalayan daha büyük bağlam, yani Ermeni azınlığın Türkiye içindeki konumu ile ilgilidir. Türkiyeli Ermeniler, her ne kadar göçmenlerle mesafeyi korusalar da bir taraftan da desteklemeye devam etmektedirler. Özellikle kurumsal yardımlar ve Ermenistanlı göçmenlerin karşılaşabileceği varolan ve olası politik ve sosyal kaynaklı tehlikeler karşısında tutunduğu koruyucu, destekleyici ve

“biz” tutumu bunun kanıtıdır. Ancak, etnik aidiyetten ötürü kaçınılmaz olarak “biz” içerisinde yer almak, diğer yandan Türkiye’de Ermeni azınlığın tarihsel, sosyal ve politik kötü mirasını devralmak, yani kötü sosyal sermayeye ortak olmak anlamına da gelmektedir.

“Biz” kategorisi, göç sürecinde kendi içini yeni “biz” ve “onlar” – Hayasdanlılar ve Vatandaş Ermeniler- kategorilerini çıkarsa da, genel “biz” içindeki dayanışma biçimini kolektif simgelere dayanan dayanışma (Faist, 2003: 155) örneğini göstermektedir.

Aynı etnik gruptan olmaları, göçmenlerin sadece kötü sosyal sermayeyi devralmamaları değil, bir yandan da sömürü ilişkilerine maruz kalmaları anlamına da gelmektedir. Ermenistanlı göçmenler, bu nedenle, adaptasyon ve tutunma sürecini tamamladıklarında, Türkiyeli Ermenilerin oluşturduğu ağı genişleterek diğer etnik grupların da dâhil olduğu ağa doğru geçiş yapmaktadırlar.

Çizilmeye çalışılan bu resimden de anlaşılacağı üzere, Ermenistan ve Türkiye arasında, göç yoluyla ortaya çıkan ulus-ötesi sosyal alan, birbirinden amaç, yapı ve gömülü olan sosyal sermaye tipleri bakımından farklılaşan, iç içe geçmiş ağlardan oluşmaktadır. Ancak söz konusu ulus-ötesi alan, çeşitli kısıtlılıkları da içinde barındırmaktadır.

Ulus-Ötesi Sosyal Alanların Oluşumunda Kısıtlılıklar

Göç akışları yoluyla ulus-ötesi sosyal alanların oluşumu, her ne kadar “alttan” bir hareket olarak tanımlanmış olsa da, makro etkenlerden bağımsız değildir. Bu çalışmada makro etkenler olarak, Türkiye-Ermenistan arasındaki sorunlu diplomatik ve politik ilişkiler ve Türkiye’nin göç politikası göz önünde bulundurulmuştur. İlk olarak, iki ülke arasındaki sınırların kapalı olması, fiziksel hareketi kısıtladığı gibi sembolik olarak da bir sınırlama yaratmaktadır. İki ülke arasında potansiyel olarak taşınabilecek fikir, semboller, kimlikler ve bilginin taşınması sekteye uğramaktadır.

Kağıtsız göçmenler, hareket sınırlılıkları ve kaynaklarının yetersizliği sebebiyle, ulus-ötesi alan yaratmakta ve bu alanda varolan kaynaklarını dolaşıma sokmakta zorlanırlar ve ulus-ötesi alanların ikinci aşaması olan sivil ve politik katılım aşamasına ulaşmaları diğer göçmenlere göre daha fazla zaman alır. Ancak Ermenistanlı göçmenlerin, yasal statülerinin dışında, iki ülke arasındaki politik ve diplomatik problemler ve Türkiyeli Ermenilerin tarihsel mirasının da doğurduğu kısıtlamalara da maruz kalmaktadırlar.

İkinci olarak, Türkiye'nin bir göç politikası olmamasına karşın, göçmenlerin enik kökenleri ve değişen politik koşullara göre biçimlenen uygulamaların bir örneği olarak Ermenistanlı göçmenlere açılan alanlar ya da yöneltilen tehditler, göçmenlerin içine kapanmalarına ve Türkiye'de eğreti bir varlık sergilemelerine neden olmaktadır. Bu eğreti varoluş, Türkiye'de olası ve arzulan yaygınlaşma ve yerleşiklik kazanma aşamasını sekteye uğratarak, ulus-ötesi alanın bir tarafını budamaktadır. Öte yandan, Türkiyeli Ermenilerin sessiz kalma ve içe kapanma yönündeki eğilimi de göçmenlerin kendilerine yeni alanlar açmalarının önünde engel olarak durmaktadır.

Dahinden (2009), yaptığı çalışmada yerinde bir soru sorarak, iki veya daha fazla ülke sınırları ötesine ulaşan her ilişkinin ve bu ilişkilere sahip kişilerin ulus-ötesi olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceğini sormuştur. Ermenistanlı göçmenler için de, ulus-ötesi ağı ve ağda dolaşan varlıkların sınırlılığını göz önüne alınarak, aynı soru sorulabilir. Ermenistanlı göçmenler, tüm kısıtlılıklarına rağmen bir ulus-ötesi sosyal alan yaratabilmişlerdir. Yüksek derece hareketliliğe, sosyal ve maddi sermayeye sahip "tamamen ulus-ötesi" kategorisi içinde değerlendirilemeseler dahi, imtiyazsız ve dezavantajlı olan, ağları küresel dolaşımların dışında kalan ve sosyal, politik ve kültürel sermayeleri sınırlı olan "ulus-ötesi dışarıklılar" kategorisinde yer alabilirler.

Çalışmanın Önemi ve Kısıtlılıkları

Çalışmanın Önemi ve Kısıtlılıkları

Her çalışmada olduğu gibi bu çalışma da çeşitli kısıtlılıklarına rağmen, mütevazı düzeyde de olsa literatüre katkı yapma gayreti ile tasarlanmıştır. Bu katkıyı birkaç

noktada toplamak mümkündür. İlki, Ermenistan'dan Türkiye'ye göç üzerine daha önce yapılmış olan az sayıda çalışmanın kapsamını genişletmek şeklinde düşünülebilir. Daha önce de belirtildiği gibi düzensiz göçler Türkiye'deki göç literatüründe üzerinde en fazla çalışılan göç tipi olmakla birlikte, etnisite ve sosyal sermaye perspektifinden yapılan bir çalışmaya rastlanmamaktadır. İkinci olarak, analitik bir araç olarak kullanılan göçmen ağları yalnızca biçimsel değil aynı zamanda içerik olarak da analiz edilerek, derinlik kazandırılmaya çalışılmıştır. Üçüncü olarak, çalışmanın hem göçmen hem de göçmen olmayanları kapsayacak şekilde gerçekleştirilmiş olmasının yanı sıra, mikro, mezo ve makro süreçleri göz önüne alması, daha bütüncül bir bakış açısının geliştirilmesine olanak tanımıştır.

Çalışmanın temel kısıtlılığı ise mekânsal olarak göçün tek bir yakasında, yalnızca göçün hedef yerinde gerçekleştirilmiş olmasıdır. Bu eksiklik, bir yandan ulus-ötesi alanların oluşumundaki dinamiklerin gözden kaçmasına ya da ikincil kaynaklardan hareketle ortaya konulmasına yol açarken bir yandan da çalışmanın açıklayıcı olmasından ziyade betimleyici olma riskini ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle araştırma daha fazla keşifçi ve betimleyici ve daha az açıklayıcı nitelik taşımaktadır. Öte yandan, konunun kapsam bakımından genişliğine karşın, mevcut literatürdeki eksiklikler ve alan araştırmasında yaşanan sıkıntılar nedeniyle elde edilen verinin konuyla aynı oranda yeterli olduğunu söylemek de mümkün değildir.

Buradan yola çıkarak, bu çalışmanın ileride yapılacak olan çalışmalar için hareket noktası ve zemin oluşturması için bilgiler sunması ümit edilmektedir. Ulus-ötesi perspektifi kullanarak yapılacak olan çalışmalarda, alan araştırmasının göçün tüm mekânlarında gerçekleştirilmesi ve diğer göç akımlarıyla karşılaştırmalı olarak yapılması gerekliliği ön plana çıkmaktadır. Son olarak, her ne kadar bu çalışmada açıklanmaya çalışılsa da göçün sadece insan hareketi olmadığı fakat aynı zamanda para, bilgi, fikir vb. hareketini de içerdiği göz önüne alınarak, insan hareketlerinin yanı sıra bunlarında hareketinin daha ayrıntılı olarak analizinin fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

- Aguilera, Michael B.; Massey, Douglas S. (2003). Social Capital and the Wages of Mexican Migrants: New Hypotheses and Tests. *Social Forces*, 82(2), 671-701.
- Akalın, Ayşe. (2007). Hired as a Caregiver, Demanded as a Housewife : Becoming a Migrant Domestic Worker in Turkey. *European Journal of Women's Studies*, 14(3), 209–225.
- Akçam, Taner. (2008). '*Ermeni Meselesi Hallolunmuştur*'. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akgönül, Samim. (2007). *Türkiye Rumları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akpınar, Taner. (2009). *Türkiye'ye Yönelik Düzensiz Göçler ve Göçmenlerin İnşaat Sektöründe Enformel İstihdamı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akpınar, Taner. (2010). Türkiye'ye Yönelik Kaçak İşgücü Göçü. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 65(3), 1-22.
- Aksoy, Asu; Robins, Kevin. (2008). *Banal Transnationalism: The Difference that Television Makes*. Transnational Communities Program, WPTC-02-08. <http://www.transcomm.ox.ac.uk/working%20papers/WPTC-02-08%20Robins.pdf>.
- Aktar, Ayhan. (2003). *Homogenising the Nation, Turkifying the Economy: The Turkish Experience of Population Exchange Reconsidered*. (R. Hirschon, Dü.) <http://www.ayhanaktar.com/wp-content/uploads/pdf/eng/4.pdf> adresinden alınmıştır
- Aktoprak, Elçin. (2010). *Bir 'Kurucu Öteki' Olarak: Türkiye'de Gayrimüslimler*. İnsan Hakları Çalışma Metinleri: XVI. Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi İnsan Hakları Merkezi.
- Anderson, Benedict. (1991). *Imagined Communities*. London ve New York: Verso.
- Anderson, Bridget. (2011). *Reproductive Labour and Migration*. <http://www.transcomm.ox.ac.uk/working%20papers/WPTC-02-01%20Anderson.doc.pdf>.
- ARMSTAT. (2011). *Statistical Yearbook of Armenia 2011*. Yerevan: <http://www.armstat.am/en/?nid=45&year=2011>.
- Aslan, Senem. (2007). "Citizen, Speak Turkish!": A Nation in the Making. *Nationalism and Ethnic Politics*, 13(2), 245-272.
- ATKearney. (tarih yok). *2012 Global Cities Index and Emerging Cities Outlook*. <http://www.atkearney.com/documents/10192/dfedfc4c-8a62-4162-90e5-2a3f14f0da3a>. adresinden alınmıştır
- Avcı, Gamze; Kirişçi, Kemal. (2007). Turkey's Immigration and Emigration Dilemmas at the Gate of the European Union. S. Castles, & R. D. Wise içinde, *Migration and Development: Perspectives from the South*. Geneva: International Organization for Migration.
- Bagnasco, Arnaldo;. (2001). Trust and Social Capital. K. Nash, & A. Scott içinde, *Blackwell Companion to Political Sociology*. Malden, MA: Blackwell Publishing.

- Bali, Rifat. (1997). 09 30, 2012 tarihinde http://www.rifatbali.com/images/stories/dokumanlar/varlik_vergisi_tartismalari.pdf adresinden alındı
- Bali, Rifat. (2005). *Bir Türkleştirme Serüveni [1923-1945]* (Yedinci Baskı b.). İstanbul İletişim Yayınları.
- Barth, Fredrik. (2001). Giriş. F. Barth içinde, *Etnik Gruplar ve Sınırları*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Basch, Linda; Glick Schiller, Linda; Szanton Blanc, Cristina. (1994). *Nations Unbound: Transnational Projects, Post-Colonial Predicaments and Deterritorialized Nation-States*. Amsterdam: Gordon and Breach.
- Bayır, Derya. (2010). *Negating Diversity: Minorities and Nationalism in Turkish Law. Yayınlanmamış Doktora Tezi*. School of Law, Queen Mary University of London, London.
- Berberyán, B. (2009). *Ermenistan'da Bir Türkiyeli*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Berköz, Lale. (333-349). Locational Preferences of Producer Service Firms in Istanbul. *European Planning Studies*, 6(3), 1998.
- Bernard, H. Russel. (2006). *Research and Methods in Anthropology* (Dördüncü b.). Lanham: AltaMira Press.
- Bianet. (2012, Ozak 24). <http://bianet.org/bianet/dunya/135667-yasa-cikti-ermenistanlilar-gonderiliyor>.
- Biehl, Kristen. (2012). Örnek Vaka Analizi: İstanbul. A. İçduygu içinde, *Kentler ve Göç. Türkiye, İtalya, İspanya*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Björklund, Ulf. (2003). Armenians of Athens and Istanbul: the Armenian Diaspora and the 'Transnational' Nation. *Global Networks*, 3(3), 337-354.
- Bloch, Alexia. (2011). Intimate Circuits: Modernity, Migration and Mirage among Post-Soviet Women in Turkey. *Global Networks*, 11(4), 502–521.
- Bourdieu, Pierre. (1986). The Forms of Social Capital. <http://www.marxists.org> adresinden alınmıştır
- Boyd, Monica. (1989). Family and Personal Networks in International Migration: Recent Developments and New Agendas. *International Migration Review*, 23(3), 638-670.
- Brewer, Kelly T.; Yüksek, Deniz. (2009). Survey of African Migrants and Asylum Seekers in Istanbul. A. İçduygu, & K. Kirişçi içinde, *Land of Diverse Migrations*. İstanbul: İstanbul Bilgi University Press.
- Brubaker, Rogers. (2005). The 'Diaspora' Diaspora. *Ethnic and Racial Studies*, 28(1), 1-19
- Burt, Ronald S. (2001). Structural Holes versus Network Closure as Social Capital. N. Lin, C. Cook, & R. Burt içinde, *Social Capital. theory and Research*. New York: Aldine de Gruyter.
- Cadge, Wendy; Curran, Sara; Hejtmanek, Jessica; Jaworsky, B. Nadya; Levitt, Peggy. (2009). The City as Context: Culture and Scale in New Immigrant Destinations. *Willy Brandt Series of Working Papers in International Migration and Ethnic Relations 1/09*. Malmö: Malmö University.

- CALENDESTINO Project. (2009). *Final Report*. Hellenic Foundation for European and Foreign Policy
<http://cordis.europa.eu/documents/documentlibrary/126625701EN6.pdf>.
- Cherti, Myriam. (2008). *Paradoxes of Social Capital*. Amsterdam University Press.
- Chiseri-Strater, Elizabeth. (1996). Turning in Upon Ourselves: Positionality, Subjectivity, and Reflexivity in Case Study and Ethnographic Research. P. Mortensen ve Gesa Kirsch içinde, *Ethics and Representation in Qualitative Studies of Literacy*. Urbana: National Council of Teachers of English.
- Chiswick, Barry R.; Lee, Yew L.; Miller, Paul W. (2005). A Longitudinal Analysis of Immigrant Occupational Mobility: A Test of the Immigrant Assimilation Hypothesis. *International Migration Review*, 39(2), 332-353.
- Clark, David. (2003). *Urban World/Global City* (ikinci Baskı b.). London ve New York: Routledge.
- Cohen, Robin. (2008). *Global Diasporas: An Introduction*. Oxon: Routledge
- Coleman, James S. (1988). Social Capital in the Creation of Human Capital. *The American Journal of Sociology*, 94, S95-S120.
- Coleman, James S. (1990). *Foundations of Social Theory*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Collyer, Michael. (2005). When Do Social Networks Fail to Explain Migration? Accounting for the Movement of Algerian Asylum-Seekers to the UK. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 31(4), 699-718.
- Cukut Krilić, Sanja. (2011). The Role of Ethnicity in Qualitative Migration Research. *Istraživanje Migracija, Migracijske i Etničke Teme* 27, 2: 161–175
- Çağaptay, Soner. (2009). *Türkiye'de İslâm, Laiklik ve Milliyetçilik. Türk Kimdir?* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Dahinden, Janine. (2009). Are We All Transnationals Now? Network Transnationalism and Transnational Subjectivity: The Differing Impacts of Globalization on the Inhabitants of Small Swiss City. *Ethnic and Racial Studies*, 32(8), 1365-1386.
- Danış, Didem. (2006). Waiting on the Purgatory: Religious Networks of Iraqi Christian Transit Migrants in Istanbul. *Robert Schuman for Advanced Studies Mediterranean Programmes Series, Working Paper RSCAS No 2006/25*.
- Danış, Didem. (2007). A Faith that Binds: Iraqi Christian Women on the Domestic Service Ladder of Istanbul. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 33(4), 601-615.
- Danış, Didem; Cherie, Taraghi; Pérouse, Jean-François. (2009). "Integration in Limbo": Iraqi, Afghan, Magrebhi and Iranian Migrants in Istanbul. A. İçduygu, & K. Kirişçi (Dü) içinde, *Lands of Diverse Migrations*. İstanbul: İstanbul Bilgi University Press.
- Davern, Michael. (1997). Social Networks and Economic Sociology: A Proposed Research Agenda For a More Complete Social Science, *American Journal of Economics and Sociology*, 56(3), 287-302.
- de Genova, Nicholas P. (2003). Migrant "Illegality" and Deportability in Everyday Life. *Annual Review of Anthropology*, 31, 419-447.

- de Haas, Hein. (2005). International Migration, Remittances and Development: Myths and Facts. *Third World Quarterly*, 26(8), 1269-1284.
- Dedeoğlu, Saniye. (2011). Türkiye'de Göçmenlerin Sosyal Dışlanması: İstanbul Hazır-Giyim Sanayinde Çalışan Azerbaycanlı Göçmen Kadınlar Örneği. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 66(1), 27-48.
- Derderian, Dzovinar. (2007). Border Opening Impacts: Labour and Product Market Integration. *Armenian Journal of Public Policy / Proceedings, Mart*, 161-174.
- Der-Martirosian, C., Sabagh, G., & Bozorghmer, M. (1993). Subethnicity: Armenians in Los Angeles. I. Light, & P. Bhachu içinde, *Immigration and Entrepreneurship: Culture, Capital, and Ethnic Networks*. New Jersey: Transaction Publishers.
- Dugan, Laura; Huang, Julie Y.; LaFree, Gary; McCauley, Clark. (2008). Suddence Distance from Terrorism: The Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia and the Justice Commandos of the Armenian Genocide. *Dynamics of Asymmetric Conflict: Pathways toward Terrorism and Genocide (Special Issue: Desistance from Terrorism)*, 1(3), 231-249.
- Dündar, Fuat. (2002). *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskan Politikası* (ikinci b.). İstanbul: İletişim.
- Dündar, Fuat. (2008). *Modern Türkiye'nin Şifresi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Düvell, Franck; Triandafyllidou, Anna; Vollmer, Bastian. (2010). Ethical Issues in Irregular Migration Research in Europe. *Population, Space and Place*, 16, 227–239.
- Düvell, Franck; Vollmer, Bastian. (2009). *Irregular Migration in and from the Neighbourhood of the EU. A comparison of Morocco, Turkey and Ukraine*. CLANDESTINO Project Report. http://clandestino.eliamep.gr/wp-content/uploads/2009/11/transit_report_compas_sept091.pdf: European Comission.
- Dwyer, Claire; Tariq, Modood; Gurchathen, Sanghera; Bindi, Shah; Suruchi, Thapar-Bjorkert. (2006). Ethnicity as Social Capital? Explaining the Differential Educational Achievements of Young British Pakistani Men and Women. *'Ethnicity, Mobility and Society' Leverhulme Programme Conference at University of Bristol*.
- Elrick, Tim. (2009). Transnational Networks of Eastern European Labour Migrants. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. Freien Universität Berlin, Berlin.
- Eraydın, Ayda. (2008). The Impact of Globalisation on Different Social Groups: Competitiveness, Social Cohesion and Spatial Segregation in Istanbul. *Urban Studies*, 45(8), 1663–1691.
- Erdem, Esra. (2006). Migrations from the "Global South" and the Informal Economy in Turkey: Laissez Passer, Laissez Faire? *Revista de Economía Mundial*, 14, 87-120.
- Erder, Sema. (2007). "Yabancısız" Kurgulanan Ülkenin "Yabancıları". F. Arı (Dü.) içinde, *Türkiye'de Yabancı İşçiler*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Erdmans, Mary Patrice;. (1995). Immigrants and Ethnics: Conflict and Identity in Chicago Polonia. *The Sociological Quarterly*, 36(1), 175-195.

- Faist, Thomas. (2000). Transnationalization in International Migration: Implications for the Study of Citizenship and Culture. *Ethnic and Racial Studies*, 23(2), 189–222.
- Faist, Thomas. (2003). *Uluslararası Göç ve Ulusaşırı Toplumsal Alanlar*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Faist, Thomas. (2004). The Border Crossing Expansion of Social Space: Concepts, Questions and Topics. T. Faist, & E. Özveren içinde, *Transnational Social Spaces. Agents, Networks and Institutions*. Hants: Ashgate Publishing Ltd.
- Faist, Thomas. (2007). *Transnationalisation and Development(s): Towards a North-South Perspective*. Bielefeld: COMCAD, Working Papers – Center on Migration, Citizenship and Development; 16.
- Faist, Thomas. (2010). Introduction: Diaspora and Transnationalism as Awkward Dance Partners. R. Bauböck, , & T. Faist (Dü) içinde, *Diaspora and Transnationalizm. Concepts, Theories and Methods*. Amsterdam University Press.
- Fargues, Philippe. (2009). Work, Refuge, Transit: An Emerging Pattern of Irregular Immigration South and East of the Mediterranean. *International Migration Review*, 43(3), 544–577.
- Field, John. (2006). *Sosyal Sermaye*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Friedmann, John. (1986). The World City Hypothesis. *Development and Change*, 17, 69–83.
- GaWC Research Network. (2012). 30/09/2012 tarihinde <http://www.lboro.ac.uk/gawc/gawcworlds.html>. adresinden alındı
- Ginsburgs, George. (1957). The Soviet Union and the Problem of Refugees and Displaced Persons 1917- 1956. *The American Journal of International Law*, 51(2), 325-361.
- Glick Schiller, Nina. (2007a). Transnationality. N. David, & J. Vincent (Dü) içinde, *A Companion to the Anthropology of Politics*. Cornwall, United Kingdom: Balckwell Publishing Ltd.
- Glick Schiller, Nina. (2007b). Beyond the Nation-State and Its Units of Analysis: Towards a New Research Agenda for Migration Studies. Essentials of Migration Theory. Bielefeld: COMCAD Arbeitspapiere - Working Papers, No. 33.
- Glick Schiller, Nina. (2008). Beyond Methodological Ethnicity: Local and Transnational Pathways of Immigrant Incorporation. *Willy Brandt Series of Working Papers in International Migration and Ethnic Relations 2/08*. Malmö: Malmö University
- Glick Schiller, Nina; Çağlar, Ayşe. (2008). Migrant Incorporation and City Scale: Towards a Theory of Locality in Migration Studies. *Willy Brandt Series of Working Papers in International Migration and Ethnic Relations 2/07*. Malmö: Malmö University.
- Gold, Steven J. (2005). Migrant Networks: A Summary and Critique of Relational Approaches to International Migration. M. Romero, & E. Margolis içinde, *The Blackwell Companion to Social Inequalities* (s. 257-285). Malden MA: Blackwell.
- Göçek, Fatma Müge. (1999). *Burjuvazinin Yükselişi, İmparatorluğun Çöküşü*. Ankara: Ayraç Yayınevi.

- Göl, Ayla. (2005). Imagining the Turkish Nation through 'Othering' Armenians. *Nations and Nationalism*, 11(1), 121–139.
- Güvenç, Murat; Işık, Oğuz. (2002). A Metropolis at the Crossroads: The Changing Social Geography of Istanbul under the Impact of Globalization. P. Marcuse ve R. van Kempen içinde, *Of States and Cities: The Partitioning of Urban Space*. Oxford: Oxford University Press.
- Granovetter, Mark. (1985). Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness. *The American Journal of Sociology*, 91(3), 481-510.
- Granovetter, Mark S. (1973). The Strength of Weak Ties. *American Journal of Sociology*, 78(6), 1360-1380.
- Grzymała-Kazłowska, Aleksandra. (2005). From Ethnic Cooperation to In-Group Competition: Undocumented Polish Workers in Brussels. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 31(4), 675-697.
- Guarnizo, Luis Eduardo; Portes, Alejandro; Haller, William. (2003). Assimilation and Transnationalism: Determinants of Transnational Political Action among Contemporary Migrants. *American Journal of Sociology*(108), 1211–1248.
- Guarnizo, Luis Eduardo; Smith, Michael Peter. (1998). The Locations of Transnationalism. M. P. Smith, & L. E. Guarnizo (Dü) içinde, *Transnationalism from Below*. New Brunswick ve London: Transaction Publishers.
- Guest, Greg; Bunce, Arwen; Johnson, Laura. (2006). How Many Interviews Are Enough? : An Experiment with Data Saturation and Variability. *Field Methods*, 18(1), 59–82.
- Gül, Murat. (2009). *The Emergence of Modern Istanbul*. London ve New York: I.B. Tauris Publishers.
- Gülçür, Leyla; İlkaracan, Pınar. (2002). The "Natasha" Experience: Migrant Sex Workers from The Former Soviet Union and Eastern Europe in Turkey. *Women's Studies International Forum*, 25(4), 411 – 421.
- Güler-Müftüoğlu, Berna. (2000). İstanbul Gedikpaşa'da Ayakkabı Üretiminin Değişen Yapısı ve Farklılaşan İşgücü. *Toplum ve Bilim*, 86, 118-138.
- Güven, Dilek. (2005). *6-7 Eylül Olayları*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Hakobyan, Irina. (2009). Chapter 4: Remittances of Migrants; The Role of the Diaspora in Human Development. *Migration and Human Development: Opportunities and Challenges*, United Nations Human Development Report. UNDP: Armenia <http://europeandcis.undp.org/news/show/87B390CE-F203-1EE9-B95DF29A79F6080C> adresinden alınmıştır.
- Hannerz, Ulf. (1980). *Exploring The City*. New York: Columbia University Press.
- Häuberer, Julia. (2011). *Social Capital. Towards a Methodological Foundation*. Germany: VS Research.
- Heitman, Sidney. (1991). Soviet Emigration in 1990: A New "Fourth Wave"? *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, 4(3-4), 373-389.
- Heleniak, Timothy. (1995). Dramatic Population Trends in Countries of the FSU. *Transition*, 6(9-10), World Bank.

- <http://siteresources.worldbank.org/INTTRANSITION/Newsletters/20561290/sepoct95.pdf> adresinden alınmıştır.
- Hoffman, Tessa. (2002). *Armenians in Turkey Today*. The EU Office of Armenian Associations of Europe. Bruxelles: <http://www.armenian.ch/gsa/Docs/faae02.pdf>.
- İçduygu, Ahmet. (2003). *Irregular Migration in Turkey*. IOM Migration Research Series No. 12. http://www.iom.int/jahia/webdav/site/myjahiasite/shared/shared/mainsite/published_docs/serial_publications/mrs_12_2003.pdf.
- İçduygu, Ahmet. (2006a). A Panorama of the International Migration Regime in Turkey. *Revue Européenne des Migrations Internationales*, 22, 1-21.
- İçduygu, Ahmet. (2006b). *The Labour Dimensions of Irregular Migration in Turkey*. CARIM Research Reports 2006/05, Robert Schuman Centre for Advanced Studies, San Domenico Di Fiesole (FI): European University Institute.
- İçduygu, Ahmet. (2010). Türkiye'de Uluslararası Göçün Siyasal Arkapları: Küreselleşen Dünyada "Ulus-Devleti İnşa Etmek ve Korumak". B. Pusch, & T. Wilkoszewski (Dü) içinde, *Türkiye'ye Uluslararası Göç*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- İçduygu, Ahmet; Sirkeci, İbrahim; Muradoğlu, Gülnur. (2001). Socio-Economic Development and International Migration: A Turkish Case. *International Migration*, 39(4), 39-61.
- İçduygu, Ahmet; Soner, B. Ali. (2006). Turkish Minority Rights Regime Between Difference and Equality. *Middle Eastern Studies*, 42(3), 447-468.
- İçduygu, Ahmet, Toktaş, Ş., & Soner, B. (2008). The Politics of Population in a Nation-Building Process: Emigration of Non-Muslims from Turkey. *Ethnic and Racial Studies*, 31(2), 358-389.
- ILO. (2009). *Migration and Development. Armenia Country Report*. Moscow: ILO Subregional Office for Eastern Europe and Central Asia.
- ILO. (tarih yok). *glossary.reuters.com*. 09 30, 2012 tarihinde http://glossary.reuters.com/index.php/ILO_Measure_of_Unemployment adresinden alındı
- Inda, Jonathan X.; Rosaldo, Renato. (2002). Introduction A World in Motion. J. X. Inda & R. Rosaldo içinde, *Anthropology of Globalization. A Reader*, Massachusset ve Oxford: Blackwell Publishers.
- IOM. (2008). *Migration in Armenia: A Country Profile*. Geneva: IOM.
- Ivakhnyuk, Irina. (2006). Migrations in the CIS region: Common Problems and Mutual Benefits. *International Symposium, "International Migration and Development"*. Turin, Italy.
- Jackson, Peter; Crang, Philip; Dwyer, Claire. (2004). Introduction: The Spaces of Transnationality. P. Jackson, P. Crang, & C. Dwyer içinde, *Transnational Spaces*. London ve New York: Routledge.
- Jacopson, Jessica. (1997). Perception of Britishness. *Nations and Nationalism*, 3(2), 181-199.

- Johansson, Alice. (2008). *Return Migration to Armenia. Monitoring the Embeddedness of Returnees*. Amsterdam: Amidst (UvA, Amsterdam) & CIDIN (RU, Nijmegen).
- Karlsson, Klas-Göran. (1995). Migration and Soviet Disintegration. R. Cohen içinde, *The Cambridge Survey of World Migration*, New York: Cambridge University Press.
- Kaşka, Selmin. (2009). The New International Migration and Migrant Women in Turkey: The Case of Moldovan Domestic Workers. A. İçduygu, & K. Kirişçi içinde, *Land of Diverse Migrations*. İstanbul: İstanbul Bilgi University Press.
- Kearney, Michael. (1995). The Local and the Global: The Anthropology of Globalization and Transnationalism. *Annual Review of Anthropology*, 24, 547-565.
- Kentel, Ferhat; Poghosyan, Gevorg. (2005). *Ermenistan ve Türkiye Vatandaşları Karşılıklı Algılama ve Diyalog Projesi*. Erivan-İstanbul: TESEV.
- Keyder, Çağlar. (2005). *A Histography and Geography of Turkish Nationalism*. F. Birtek ve T. Dragona içinde, *Citizenship and the Nation-State in Greece and Turkey*. London ve New York: Routledge.
- Keyder, Çağlar. (2009). *İstanbul. Küresel ile Yerel Arasında* (Üçüncü Basım b.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Keyder, Çağlar; Öncü, Ayşe. (1994). Globalization of a Third-World Metropolis: Istanbul in the 1980's. *Review (Fernand Braudel Center)*, 17(3), 383-421.
- Kirişçi, Kemal. (2000). Disaggregating Turkish Citizenship and Immigration Practices. *Middle Eastern Studies*, 36(3), 1-22.
- Kirişçi, Kemal. (2008). *Managing Irregular Migration in Turkey: A Political- Bureaucratic Perspective*. CARIM AS 2008/61, Robert Schuman Centre for Advanced Studies, San Domenico di Fiesole: European University Institute.
- Kirişçi, Kemal. (2009). *Mirage or Reality: Post-National Turkey and Its Implication for Immigration*. CARIM Research Reports 2009/14, Robert Schuman Centre for Advanced Studies, European University Institute, San Domenico Di Fiesole (FI).
- Kivisto, Peter. (2001). Theorizing Transnational Immigration: A Critical Review of Current Efforts. *Ethnic and Racial Studies*, 24(4), 549-577.
- Kossoudji, Sherrie; DeSpio, Louis; Garcia y Griego. (2007). Introduction. *Researching Migration. Stories from the Field*. New York: The Social Science Research Council. http://www.ssrc.org/workspace/images/crm/new_publication_3/%7B42451838-264a-de11-afac-001cc477ec70%7D.pdf adresinden alınmıştır.
- Körükmez, Lülüfer. (2011). Immigrant Women, Immigrant Men: A Way to Changing Identity. *Sosyoloji Dergisi*(23-24).
- Kuyucu, Ali Tuna. (2005). Ethno-Religious 'Unmixing' of 'Turkey': 6-7 September Riots as a Case in Turkish Nationalism. *Nations and Nationalism*, 11(3), 361-380.
- Levitt, Peggy. (1998). Social Remittances: Migration Driven Local-Level Forms of Cultural Diffusion. *International Migration Review*, 32(4), s. 926-948.
- Levitt, Peggy. (2001). Transnational Migration: Taking Stock and Future Directions. *Global Networks*, 1 (3), 195-216.
- Levitt, Peggy; DeWind, Josh; Vertovec, Steven. (2003). International Perspectives on Transnational Migration: An Introduction. *International Migration Review*, 37(3), 565-575.

- Levitt, Peggy, & Glick Schiller, N. (2004). Conceptualizing Simultaneity: A Transnational Social Field Perspective on Society. *International Migration Review*, 38(3), 1002-1039.
- Levitt, Peggy; Lamba-Nieves, Deepak. (2011). Social Remittances Revisited. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 37(1), s. 1-22.
- Lin, Nan. (1999). Building a Network Theory of Social Capital. *Connections*, 22(1), 28-51.
- Lin, Nan. (2001). *Social Capital. A Theory of Social Structure and Action*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mahler, Sarah J. (2004). Theoretical and Empirical Contributions Toward a Research Agenda for Transnationalism. M. P. Smith, & L. E. Guarnizo içinde, *Transnationalism from Below*. New Brunswick ve London: Transaction Publishers.
- Makaryan, Shushanik. (2010). *Country Report: Armenia*. Robert Schuman Centre for Advanced Studies. Florence. <https://eudo-citizenship.eu/docs/CountryReports/Armenia.pdf>: European University Institute.
- Makaryan, Shushanik. (2012). Estimation of International Migration in Post-Soviet Republics. *International Migration*, 1-21.
- Massey, Douglas S. (1988). Economic Development and International Migration in Comparative Perspective. *Population and Development Review*, 14(3), 383-413.
- Matiossian, Vartan. (2011). *Azad Alik*. 09 30, 2012 tarihinde <http://azadalik.wordpress.com/2011/07/05/istanbul-diyaspora-midir-degil-midir/> adresinden alındı
- Mau, Steffen. (2010). *Social Transnationalism. Lifeworlds beyond the Nation-State*. Oxon: Routledge.
- Mesch, Gustavo S. (2002). Between Spatial and Social Segregation among Immigrants: The Case of Immigrants from the FSU in Israel. *International Migration Review*, 36(3), 912-934.
- Minasyan, Anna; Hancilova, Blanka. (2005). *Labour Migration from Armenia in 2002-2005*. Yerevan: OSCE ve Advanced Social Technologies NGO.
- Morell, Gareth. (2008). *Globalization, Transnationalism and Diaspora*. London: Centre about Asylum and Refugees (ICAR).
- OECD. (2011a). *Development in Eastern Europe and the South Caucasus: Armenia, Azerbaijan, Georgia, Republic of Moldova and Ukraine*. OECD Publishing: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264113039-en>.
- OECD. (2011b). *International Migration Outlook: SOPEMI 2001*. http://dx.doi.org/1.1787/migr_outlook-2011-en: OECD Publishing.
- Oran, Baskin. (1995). Lozan'ın "Azınlıkların Korunması" Bölümünü Yeniden Okurken. A. Ü. *Siyasal bilgiler Fakültesi Dergisi (Aralık-1994 Prof. Dr. Yılmaz Günel'a Armağandan- Ayrı Baskı)*, 49(3-4), 282-301.
- Oran, Baskin. (2008). *Türkiye'de Azınlıklar* (Beşinci b.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- OSCE. (2008). *Return Migration to Armenia in 2002-2008*. Yerevan: Asoghik.

- Ozinian, Alin. (2009). *Identifying the State of Armenian Migrants in Turkey. Sociological Qualitative Research*. Eurasia Partnership Foundation. http://www.epfound.am/files/epf_migration_report_feb_2010_final_march_5_1.pdf.
- Öncü, Ayşe; Weyland, Petra. (2005). Giriş: Küreselleşen Kentlerde Yaşam Alanı ve Toplumsal Kimlik Mücadeleleri. A. Öncü, & P. Weyland içinde, *Mekân, Kültür, İktidar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Örs, Birsen; Komşuoğlu, Ayşegül. (2007). Turkey'S Armenians: A Research Note on Armenian Identity. *Nationalism and Ethnic Politics*, 13(3), 405-429.
- Özdoğan, Günay Göksu; Üstel, Füsun; Karakaşlı, Karin; Kentel, Ferhat. (2009). *Türkiye'de Ermeniler Cemaat-Birey-Yurttaş*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özer, Elif. (2012). *Kimse Duymaz*. Ankara: Ayizi Yayınları.
- Panossian, Razmik. (2006). *The Armenians: From Kings and Priests to Merchants and Commissars*. New York: Columbia University Press.
- Papadopoulou, Aspasia. (2004). Smuggling Into Europe: Transit Migrants in Europe. *Journal of Refugee Studies*, 17(2), 167-184.
- Parreñas, Rhacel Salazar. (2000). Migrant Filipina Domestic Workers and the International Division of Reproductive Labor. *Gender & Society*, 14(4), 560-580.
- Pérouse, Jean-François. (2011). *İstanbul'la Yüzleşme Denemeleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Portes, A. (2000). Two Meanings of Social Capital. *Sociological Forum*, 15(1), 1-12.
- Portes, A. (2001). Introduction: The Debates and Significance of Immigrant Transnationalism. *Global Networks*, 1(3), 181-193.
- Portes, Alejandro. (1998). Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology. *Annual Review of Sociology*, 24, 1-24.
- Portes, Alejandro; Guarnizo, Luis E.; Landolt, Patricia. (1999). The Study of Transnationalism: Pitfalls and Promise of an Emergent Research Field. *Ethnic and Racial Studies*, 22(2), 217-237.
- Portes, Alejandro; Jensen, Leif. (1992). Disproving the Enclave Hypothesis: Reply. *American Sociological Review*, 57(3), 418-420.
- Portes, Alejandro; Sensenbrenner, Julia. (1993). Embeddedness and Immigration: Notes on the Social Determinants of Economic Action. *American Journal of Sociology*, 98(6), 1320-1350.
- Price, Marie; Benton-Short, Lisa. (2007). Immigrants and The World Cities: From the Hyper-Diverse to the Bypassed. *GeoJournal*, 68, 103-117.
- Pries, Ludger. (2001a). The Approach of Transnational Social Spaces: Responding the New Configurations of the Social and the Spatial. L. Pries içinde, *New Transnational Social Spaces: International Migration and Transnational Companies in the Early Twenty-first Century*. London.
- Pries, Ludger. (2001b). The Disruption of Social and Geographic Space : Mexican-US Migration and the Emergence of Transnational Social Spaces. *International Sociology*, 16(1), s. 55-74.

- Pries, Ludger. (2008). Transnational Societal Spaces: Which Unit of Analysis, Reference, and Measurement? L. Pries içinde, *Rethinking Transnationalism*. Oxon: Routledge.
- Putnam, R. D. (1995). Tuning In, Tuning Out: The Strange Disappearance of Social Capital in America. *PS: Political Science & Politics*, 664-683.
- Putnam, Robert D.; Goss, Kristin A. (2002). Introduction. R. D. Putnam içinde, *Democracies in Flux: The Evolution of Social Capital in Contemporary Society*. Oxford: Oxford University Press.
- Reijman, Rebecca; Schammah-Gesser, Silvina; Kemp, Adriana. (2003). International Migration, Domestic Work, and Care Work: Undocumented Latina Migrants in Israel. *Gender & Society*, 17(5), 727-749.
- Reitz, Jeffrey G. (2002). Host Societies and the Reception of Immigrants: Research Themes, Emerging Theories and Methodological Issues. *International Migration Review*, 36(4), 1005-1019.
- Roberts, Bryan W.; Banaian, King. (2005). Remittances in Armenia: How Big Are Remittance Flows to Armenia, and How Much Does It Cost to Send Them? *Armenian Journal of Public Policy*, 2(1), 229-257.
- Robinson, William I. (2001). Social Theory and Globalization: The Rise of Transnational State. *Theory and Society*, 30, s. 157-200.
- Rutishauser, Hanna. (2010). İstanbul'daki Ermenistanlı Kadın Göçmen İşçiler. B. Pusch, & T. Wilkoszewski içinde, *Türkiye'de Uluslararası Göç*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Sabagh, George; Bozorgmehr, Mehdi; Der-Martirosian, Claudia. (1990). *Subethnicity: Armenians in Los Angeles*. California Immigrants in World Perspective: The Conference Papers. UC Los Angeles. <http://escholarship.org/uc/item/7jp6m12s>: Institute for Social Science Research.
- Samers, Michael. (2003). Immigration and The Global City Hypothesis: Towards an Alternative Research Agenda. *International Journal of Urban and Regional Research*, 26(2), 389-402.
- Sanders, Jimmy L.; Nee, Victor. (1987). Limits of Ethnic Solidarity in the Enclave Economy. *American Sociological Review*, 52(6), 745-773.
- Sanders, Jimmy L.; Nee, Victor. (1996). Immigrant Self-Employment: The Family as a Social Capital and the Value of Human Capital. *American Sociological Review*, 61(2), 231-249
- Sanghera, Gurchathen S.; Thapart-Björkert, Suruchi. (2008). Methodological Dilemmas: Gatekeepers and Positionality in Bradford. *Ethnic and Racial Studies*, 31(3), 543-562.
- Sassen, Saskia. (1991). *The Global City. New York, London, Tokyo*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Sassen, Saskia. (2000). Women's Burden: Counter-Geographies of Globalization and the Feminization of Survival. *Journal of International Affairs*, 53(2), 503-524
- Sassen, Saskia. (2005). The Global City: Introducing a Concept. *Brown Journal of World Affairs*, XI(2), 27-43.

- Sassen, Saskia. (2007). *A Sociology of Globalization*. New York, London: W. W. Norton & Company, Inc.
- Schuller, Tom; Baron, Stephen; Field, John. (2000). Social Capital: A Review and a Critique. S. Baron, J. Field, & T. Schuller içinde, *Social Capital. Critical Perspectives*. Oxford University Press.
- Short, John Rennie; Breitbach, Carrie; Buckman, Steven; Essex, Jamey. (2000). From World Cities to Gateway Cities: Extending the Boundaries of Globalization Theory. *City: Analysis of Urban Trends, Culture, Theory, Policy, Action*, 4(3), 317-340.
- Simon, Julien. (2006). Irregular Transit Migration in Mediterranean: Facts, Figures and Insights. N. Sørensen içinde, *Mediterranean and Transit Migration*. Copenhagen: Danish Institute for International Studies, DIIS.
- Sørensen, Ninna Nyberg. (2007). An Introduction. N. N. Sørensen içinde, *Living Across Worlds: Diaspora, Development and Transnational Engagement*. Geneva: IOM.
- Suny, Ronald Grigor. (1997). Soviet Armenia. R. G. Hovannisian içinde, *The Armenian People From Ancient to Modern Times, Vol. II*. New York: Pelgrave McMillan.
- Şeker, Nesim. (2007). Demographic Engineering in the Late Ottoman Empire and the Armenians. *Middle Eastern Studies*, 43(3), 461-474.
- Talai, V. (1986). Social Boundaries Within and Between Ethnic Groups: Armenians in London. *Man, New Series*, 21(2), 251-270.
- Tanyılmaz, Kurtar; Kurtulmuş Kiroğlu, M. Meryem. (2007). Türkiye'de Göçmen İşçiler ve İşgücü Piyasası Üzerine Etkileri. F. Arı içinde, *Türkiye'de Yabancı İşçiler*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Taşçı, Nvart. (2010). Armenian Migrants in Turkey: History of a Journey. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Boğaziçi University, Atatürk Institute for Modern Turkish History, İstanbul.
- Toksöz, Gülay. (2008). *Türkiye'ye Yönelik Düzensiz Göçler ve Göçmenlerin İnşaat Sektöründe Enformel İstihdamı*. Ankara Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Kesin Raporu No. 2007 0908001.
- Toksöz, Gülay; Ünlütürk Ulutaş, Çağla. (2012). Is Migration Feminized? A Gender- and Ethnicity-Based Review of the Literature on Irregular Migration to Turkey. S. Paçacı Elitok, & T. Straubhaar içinde, *Turkey, Migration and the EU: Potentials, Challenges and Opportunities*. Hamburg: Hamburg University Press.
- Toktaş, Şule. (2005). Citizenship and Minorities: A Historical Overview of Turkey's Jewish Minority. *Journal of Historical Sociology*, 18(4), 394-429.
- Tölölyan, Kahchig. (1991). The Nation-State and Its Others: In Lieu of a Preface. *Diaspora*, 1(1), 3-7.
- UNDP. (2009). *Migration and Human Development: Opportunities and Challenges*, UNDP: Armenia.
- Ünal, Bayram. (2008). Repressive Functions of Social Networks in Migratory Process: Case of Moldovan Migrants in Istanbul. G. Silaşi, & O. L. Simina içinde, *Migration, Mobility and Human Rights at the Eastern Border of the European Union*. Timişoara: Editura Universităţii de Vest.

- Vasta, Ellie. (2004). *Informal Employment and Immigrant Networks: A Review Paper*. Centre on Migration, University of Oxford, Policy and Society Working Paper No. 2,.
- Vertovec, Steven. (2009). *Transnationalism*. Londra ve New York: Routledge.
- Waldinger, Roger; Fitzgerald, David. (2004). Transnationalism in Question. *American Journal of Sociology*, 109(5), 1177-1195.
- Wasserman, Stanley; Faust, Katherine. (1994). *Social Network Analysis. Methods and Applications*. New York: Cambridge University Press.
- Wilson, Kenneth L.; Portes, Alejandro. (1980). Immigrant Enclaves: An Analysis of the Labor Market Experiences of Cubans in Miami. *American Journal of Sociology*, 86(2), 295-319.
- Wimmer, Andreas. (2008). Elementary Strategies of Ethnic Boundary Making. *Ethnic and Racial Studies*, 31(6), 1025-1055.
- Wimmer, Andreas; Glisck-Schiller, Nina. (2002). Methodological Nationalism and Beyond: Nation-State Building, Migration and the Social Sciences, 2(4), 301-334
- World Bank. (2011). *Migration and Remittances Factbook 2011*. Washington: World Bank.
- Xie, Yu; Gough, Margaret. (2009). *Ethnic Enclaves and Earnings of Immigrants*. Research Report 09-685, Population Studies Center University of Michigan Institute for Social Center.
- Yeğen, Mesut. (2004). Citizenship and Ethnicity in Turkey. *Middle Eastern Studies*, 40(6), 51-66.
- Yıldız, Ahmet. (2010). *"Ne Mutlu Türküm Diyebilene"*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yudina, Tatiana Nikolaevna. (2005). Labour Migration into Russia: The Response of State and Society. *Current Sociology*, 53(4), 583-606.
- Yükseker, Deniz. (2003). *Laleli-Moskova Mekiği*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yükseker, Deniz. (2004). Trust and Gender in a Transnational Market: The Public Culture of Laleli, İstanbul. *Public Culture*, 16(1), 47-65.
- Zhou, M., & Lin, M. (2005). Community Transformation and the Formation of Ethnic Capital: Immigrant Chinese Communities in the United States. *Journal of Chinese Overseas*, 1(2), 260-284.

Medya Kaynakları

- Agos Gazetesi*. (25, Ocak 2012). <http://www.agos.com.tr/yasanin-yururluge-girmesine-sekiz-gun-kaldi-473.html> (25 Ocak 2012) adresinden alınmıştır
- BBC Haber Sitesi* (16 Mart 2010) http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2010/03/100316_bbc_erdogan_intw_update.shtml adresinden alınmıştır
- Bianet Haber Sitesi*. (24 Ocak 2012) <http://bianet.org/bianet/dunya/135667-yasa-cikti-ermenistanlilar-gonderiliyor>. Adresinden alınmıştır
- CNN Türk Haber Sitesi*.(28 Ocak 2009) <http://www.cnnturk.com/2009/turkiye/01/28/40.bin.kacak.ermeni.var.iade.etmiyoru/510889.0/index.html> adresinden alınmıştır
- Hürriyet Gazetesi*. (20 Ocak 2012). <http://www.hurriyet.com.tr: http://www.hurriyet.com.tr/gundem/19731698.asp> adresinden alınmıştır

EK 1 Görüşme Tablosu				
Göçmen Olamayanlar				
İşveren	Türkiyeli Ermeni Selena, Kadın, Avukat, Ev içi hizmet (temizlik) alıyor-Ermeni Sevan, Erkek, Müteahhit, Ev içi hizmet (bakıcı), inşaat işçisi çalıştırıyor-Ermeni Ohannes, Erkek, Cafe sahibi, Ev içi hizmet (bakıcı) alıyor-Ermeni Mikael, Erkek, Toptancı, Tezgahtar çalıştırıyor-Ermeni Markar, Erkek, Mıhlayıcı, Atölyede işçi çalıştırıyor-Ermeni Türk İşveren- Hasan, Erkek, Ayakkabı Atölyesi-İşçi çalıştırıyor-Türk Fuat, Erkek, Ayakkabı Atölyesi-İşçi çalıştırıyor-Türk Kemal, Erkek, Ayakkabı Atölyesi-İşçi çalıştırıyor-Türk			
Kilise/din görevlileri	Patrikhane Ruhani Meclis Başkanı Feriköy Kilisesi Din Görevlisi S. Maria Kilisesi Yönetici			
Medya	Gazeteci-Ermeni Gazeteci-Ermeni-Jamanak Gazetesi Gazeteci-Ermeni- Nor Marmara Gazeteci-Ermeni- Agos Muhabir-Ermeni-Agos			
Hastane	Seta- Hemşire-Ermeni			
TABDC	Noyan Soyak			
Evlenenler/Evlatlık Alanlar	Mourad, Erkek, Türkiyeli Ermeni, Öğretmen-Eşi Ermenistanlı. Ermeni			
Otobüs firmaları	Öz Aybaki / Olga Tur(Mahmut-Türk, Olga – Ermeni)			
Ev sahipleri/Emlakçı	Kutlu Emlak- Türk			
STK/Uzman/akademisyen	Anıl Çizmecioğlu- Türk Nvart Taşçı- (YL Tez çalışması) Alin Ozinian, Arşatırmacı, TABDC Basın Sözcüsü			
Göçmenlerle sadece arkadaş, tanışık vb. olanlar	İsa -Ayakkabı Mağazası sahibi- Ermeni Murat –Dişçi- Ermeni Levon -Kamu Görevlisi- Ermeni Barış -Elektrik/elektronik malzeme satan bir dükkan sahibi- Ermeni			
Göçmenler				
İsim	İstanbul'a Geliş	Meslek	Yaş	
Saro- Erkek	1999	Demirci ustası/tamirci	70'lerinde	
Sarkis- Erkek	2006	Tamirci	40'larında	
Maria- Kadın	1999	Bakıcı	60'larında	
Tsovinar- Kadın	2008	Temizlikçi	36	
Arpine- Kadın	2000	Yaşlı bakımı	60'larında	
Vahe- Erkek	2001	Otobüs firması çalışanı	Orta yaş	

Seda- Kadın	1999	Temizlikçi- Otel	47
G. İbo- Erkek	2008	Kuyumcуда çalışıyor	17
Gagik- Erkek	2008	İşsiz/hamal/Tezgahtar	27
Gayan – Kadın	2008	Sekreter- Diş Muayenehanesi	21
Rosa – Kadın	2005	Çocuk bakımı	50'lerinde
Yelena- Kadın	2006	Öğretmen	28
Nune- Kadın		Öğretmen	31
Syuzi- Kadın		Aşçı	40larında
Veli 1- Kadın	2011	Otelde çalışıyor	30larında
Veli 2- Kadın	2006	Temizlikçi	25lerinde
Veli 3- Kadın	2000	Temizlikçi	40'lı yaşlar
Veli 4- Kadın		Temizlikçi	30'larında
Veli 5- Kadın		Temizlikçi	28
Isabella- Kadın	2006	Temizlikçi	32
Varya - Kadın	2005	İşsiz	31
Lusiyne – Kadın	2005	Yaşlı bakıyor	24
Alex- Erkek	1996	Emekli	60larında
Ashtog- Erkek	2005	Ayakkabı atölyesi -işçi	23
Mary- Kadın	2001	Serbest çalışıyor- Çevirmen	26
Nayra- Kadın	1997	Gazeteci-jamanak	40larında
Rosanna- Kadın	1997	Bakıcı	50lerinde
Susan- Kadın	2001	Çamaşırhane işletmecisi	50lerinde
Anahit - Kadın	1999	İşsiz	50lerinde
Larissa – Kadın	1998	Temizlikçi	50lerinde
Aram- Erkek	2001	Tiyatrocu	40larında
Melan- Kadın	2004	Temizlikçi	40larında
Elina- Kadın	2008	Ayakkabı Atölyesi-İşçi	22
Elina'nın ablası- Kadın	2008	Ayakkabı Atölyesi-İşçi	24
Elina'nın annesi- Kadın	1998	Ayakkabı Atölyesi-İşçi	40larında
Mesrob- Erkek	1991	Müzişyen	40larında
Vazgen- Erkek	2008	Ayakkabı Atölyesi-İşçi	25
Karine- Kadın	2010	İşsiz	40larında
Artak- Erkek	2011	Otopark görevlisi	25
Hasmik- Kadın	1998	Çalışmıyor	40larında
Hasmik'in yeğeni - Kadın	2010	Çalışmıyor	20lerinde
Vahan- Erkek	2010	Tasarımcı	20lerinde

ÖZGEÇMİŞ

1979 yılında Malatya’da doğdum. İlk ve ortaokulu Gebze, Kocaeli; lise öğrenimimi ise İzmir’de tamamladım. 1997 yılında Ege üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümünde yükseköğrenimime başladım. Aynı bölümde 2002-2005 yılları arasında Yüksek Lisans eğitimimi tamamladıktan sonra, 2006 yılında başladığım doktora eğitimimi 2012 yılında tamamladım. 2002 yılından bu yana aynı bölümde Araştırma Görevlisi kadrosunda çalışmaktayım.

ÖZET

Ulusötesi Göç Ağları ve Sosyal Alanların Oluşumu: Ermenistan'dan Türkiye'ye İşgücü Göçü Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma

Bu tez, 1990ların başında başlayan, Ermenistan'dan Türkiye'ye işgücü göçünü analiz etmeyi amaçlamaktadır. Söz konusu göç akışı, göçle birlikte köken ve hedef ülke dışında üçüncü bir sosyal alanın oluştuğunu ileri süren ulus-ötecilik perspektifinden değerlendirilmiştir. Göçmen ağları, ulus-ötesi sosyal alanın analiz edilmesi amacıyla analitik araç kullanılmıştır. Göç ağlarının yapısının yanı sıra içeriğinin de ortaya konulması amacıyla ise sosyal sermaye yaklaşımı benimsenmiştir.

Tezin alan çalışması kapsamında, İstanbul'da göçmenler ve göçmen olmayanlarla –Ermenistanlı göçmenler, Türkiyeli Ermeniler ve Türkler- yarı yapılandırılmış mülakatlar gerçekleştirilmiştir.

Çalışma, sosyal sermayenin ağ kurma, ağa dâhil olma ve dışlanmadaki fonksiyonu ve ulus-ötesi alanların oluşumunda bunların etkilerini göstermeyi hedeflemiştir.

ABSTRACT

Transnational Migration Networks and Building of Social Fields: A Sociological Research on Labour Migration from Armenia to Turkey

This thesis aims to analyze the labour migration flows from Armenia to Turkey after dissolution of the Soviet Union. The flows aimed to be understood in frame of transnationalism which argues a third social field above home and destination countries. Migrant networks are used a methodological tool to reveal interpersonal relations as well as relations that immigrants involved in institutional sphere. Social capital approach used in order to understand not only the network structure but also its content.

This study based on the results of a fieldwork made in Istanbul among both immigrants and non-immigrants, namely Armenian immigrants and, members of Armenian minority of Turkey and Turks. Fieldwork was composed of semi-structured interviews.

The study has shown the role of social capital in networking, inclusion or exclusion the networks, and of those in creation of transnational social fields.